

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

TÜRKİYE'DE ENFLASYONUN ZAMAN SERİSİ DİNAMİKLERİ
Ilyas ŞIKLAR

G-20 ÜLKELERİNDE FİNANSALLAŞMA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ
Tuğba FİGANKAPLAN

PETROL ŞOKLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNDE OLUŞTURDUĞU MAKROEKONOMİK
ETKİLER: SVAR ANALİZİ
Şerife Merve KOŞAROĞLU

BRICS-T ÜLKELERİNDE PARA VE MALİYE POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ
Veysel KARAGÖL, Ali BENLİ

SENDİKALARDA KADINLARIN EKSİK TEMSİLİNİN BİR NEDENİ OLARAK TOPLUMSAL
CİNSİYET: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Funda Rana ADAÇAY

ISSN: 2687-184X

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt/Volume: 20 Sayı/Number: 3

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi: Anadolu Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI

Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI

Yayın Yönetmeni (Sorumlu Müdür)/ Publications Director: Metin COŞKUN

Dizgi/Typest: Ayşegül AKÇA – Süleyman KASAL

Kapak Tasarım/Cover Design: Furkan ÇINAR

Editör/Editor: Prof. Dr. Metin COŞKUN
Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3278
e-posta/e-mail: metincoskun@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcıları/Associate Editor
Arş. Gör. Ayşegül AKÇA
Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3360
e-posta/e-mail: aysegulsahin@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcıları/Associate Editor
Arş. Gör. Süleyman KASAL
Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3289
e-posta/e-mail: skasal@anadolu.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mehmet BAŞAR
Prof. Dr. Muharrem AFŞAR
Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU
Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ
Doç. Dr. Ethem ESEN
Doç. Dr. Bengül Gülümser KAYTANCI
Dr. Öğr. Üyesi Sezen ULUDAĞ

DANIŞMA KURULU

Prof.Dr.Birgöl ÇİFTÇİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr.Cem SAATÇIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Çiğdem KIREL	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr.Erol KUTLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Erol TAYMAZ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof.Dr.Gülfidan BARIŞ	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Güneş ZEYTİNOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim Cemil ULUKAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Hasan Hüseyin BAYRAKLI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim KIRCAOVA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr.İlyas ŞIKLAR	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Mine OYMAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa Erkan ÜYÜMEZ	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nejat DOĞAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nesrin ALPTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nurhan AYDIN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Özcan DAĞDEMİR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Özgür TONUS	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Özlem ZEYBEK IŞIĞIÇOK	Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr.Recep PEKDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Süleyman SÖZEN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Şebnem TOSUNOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Şehamet BÜLBÜL	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr.Uğur YOZGAT	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof.Dr.Verda CANBEY ÖZGÜLER	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Yılmaz ÜRPER	Anadolu Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE ENFLASYONUN ZAMAN SERİSİ DİNAMİKLERİ

İlyas ŞIKLAR

G-20 ÜLKELERİNDE FİNANSALLAŞMA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Tuğba FİGANKAPLAN

PETROL ŞOKLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE UZUN DÖNEM MAKROEKONOMİK ETKİLERİ: SVAR ANALİZİ

Hacı Ahmet KARADAŞ-Şerife Merve KOŞAROĞLU

BRICS-T ÜLKELERİNDE PARA VE MALİYE POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ

Veysel KARAGÖL-Ali BENLİ

SENDİKALARDA KADINLARIN EKSİK TEMSİLİNİN BİR NEDEİ OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Funda Rana ADAÇAY

<u>SAYFA</u>
2-14
15-39
40-59
60-71
72-91

TÜRKİYE’DE ENFLASYONUN ZAMAN SERİSİ DİNAMİKLERİ**Prof. Dr. İlyas Şıklar¹****ÖZET****Anahtar Kelimeler:**

- ❖ Enflasyon
- ❖ ARCH Etkisi
- ❖ GARCH Modeli
- ❖ Türkiye

Bu çalışmada Türkiye’de enflasyonun zaman serisi özellikleri bağlamında dinamik modellenmesi ele alınmaktadır. Tek değişkenli doğrusal olmayan zaman serisi analiz teknikleri incelenerek, bu analiz teknikleri Türkiye ekonomisine ilişkin 2003: Ocak – 2019:Ekim dönemi enflasyon verilerine uygulanmaktadır. Otoregresif koşullu değişkenlik (ARCH) ve bunun geliştirilmiş versiyonu diyebileceğimiz genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişkenlik (GARCH) modelleri kullanılmış, modellerin geliştirilmesi tanımlama, tahminleme ve kontrol aşamalarından oluşturulmuştur. Akiake Bilgi Kriteri (AIC), Schwartz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quin Kriteri (HQC) ölçütleri çerçevesinde verideki stokastik oynaklığı en iyi ifade eden model olarak GARCH (1,1) ve GARCH (1,2) modelleri en uygun model olarak belirlenmiştir. Seçilen modellerin parametre tahminlerinden sonra bir dizi tanı ve tahmin doğrulama testleri gerçekleştirilmiş, tüm varsayımları karşılaması nedeniyle GARCH (1,1) modeli ileriye dönük tahmin amacı ile kullanılmıştır. Türkiye’de örneklem içi enflasyon tahminleri için elde edilen seri gerçekleşen seri ile büyük ölçüde örtüşmekte ve döngü noktalarını yakalamada oldukça başarı göstermektedir.

TIME SERIES DNAMICS OF INFLATION IN TURKEY**Prof. Dr. İlyas Şıklar****ABSTRACT**

This study handles dynamic modelling of inflation in Turkey within the context of its time series properties. By studying univariate nonlinear time series analyzing techniques, they were applied to inflation data taken from Turkish economy for the 2003: January – 2019: October period. Autoregressive Conditional Heteroscedasticity (ARCH) and, improved version, Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity (GARCH) models are developed considering the identification, estimation and checking steps. By using Akiake Information Criteria (AIC), Schwartz Information Criteria (SIC) and Hannan-Quin Criteria (HQC), GARCH (1,1) and GARCH (1,2) models are predicted as the best fit models to explain the stochastic volatility in the data. Selected models are then used to estimate parameters and a series of diagnostic and evaluation tests are applied. Since it meets all the assumptions, GARCH (1,1) model is employed for forecasting of the future values of inflation. In sample forecasted inflation series for Turkey coincides in a great part with the actual inflation rates and has a considerable success in catching up the turning points of the data.

Keywords:

- ❖ Inflation
- ❖ ARCH Effect
- ❖ GARCH Model
- ❖ Turkey

¹ Anadolu Üniversitesi, isiklar@anadolu.edu.tr

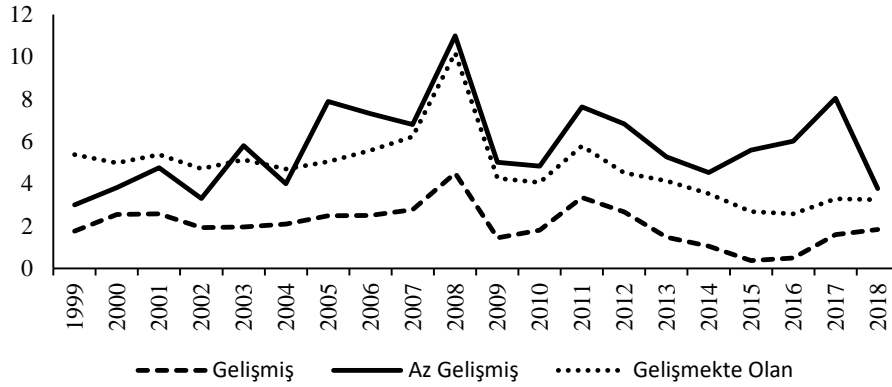
1.GİRİŞ

Bir zaman serisi geçmişteki gözlemlere dayandığı için zaman serisi analizi geleceği belirleyebilmek amacıyla geçmiş gözlemlerin çeşitli yöntemlerle incelenmesini içermektedir (Ahiati, 2007). Zaman serileri ardışık (çoğu zaman periyodik) olarak ölçülen gözlemlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulurken bu ölçümler zaman içerisinde sürekli olabileceği gibi zamanın belirli noktalarında kesikli de olabilir (Chatfield, 2000).

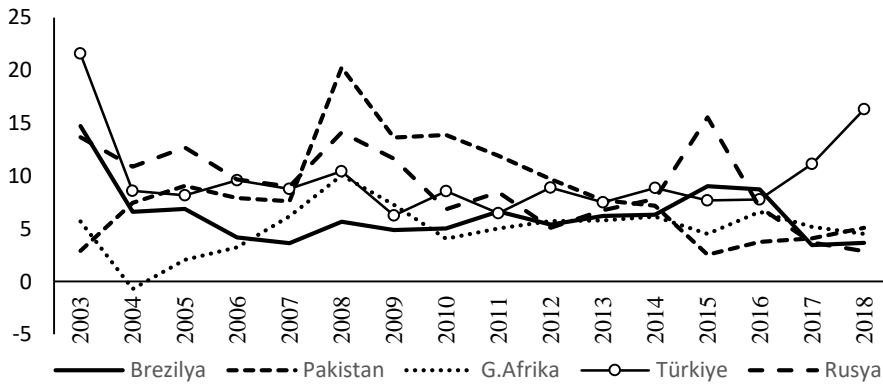
Enflasyon, çoğunlukla tüketici fiyat endeksi ile ifade edilen, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış olarak tanımlanır (Şıklar, 2014). Daha geniş bir bakış açısından enflasyon ekonomide mal ve hizmet talebinin sürekli olarak mal ve hizmet arzını aştığı bir ortam olarak da tanımlanabilir (Hall,

1982). Her iki tanımda da sonuç enflasyonun paranın satın alma gücünde sürekli bir düşüş yaratmasıdır. Son yirmi yılda özellikle gelişmekte olan ülkeler bazında, başta Türkiye olmak üzere, enflasyon ciddi bir ekonomik sorun olma özelliğini sürdürmüştür. Aşağıda yer alan Şekil 1, 2000– 2018 döneminde gelişmişlik düzeyleri bazında yıllık enflasyon oranlarını gösterirken, Şekil 2 aynı dönem için seçilmiş yükselen ekonomiler bazında yıllık enflasyon oranlarını vermektedir. Her iki şekilden çıkan sonuç enflasyonun bir ekonomik sorun olarak dünya ekonomisinde varlığını sürdürdüğü şeklinde vurgulanabilir. Bu durumda, dünya genelinde iktisat politikalarının temel odaklandığı konu da doğal olarak fiyat istikrarı sorunudur.

Şekil 1: Gelişmişlik Düzeyine Göre Enflasyon Oranları (1999-2018)

Şekil 2: Yükselen Ekonomilerde Yıllık Enflasyon Oranları (2003-2018)

Kaynak: IMF, International Financial Statistics

Yaşanan enflasyonist sürecin dinamikleri ve gelişimi, enflasyon verilerini oluşturan zaman serilerinin zamana bağlı yapısını ele alan stokastik modelleme aracılığı ile incelenebilir. Engle (1982) tarafından geliştirilmiş olan otoregresif koşullu değişkenlik (ARCH) ve Bollerslev (1986) tarafından geliştirilmiş olan genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişkenlik (GARCH) modelleri veride koşullu değişkenliğin (daha doğru bir ifade ile değişken varyans yapısının) dinamiklerini belirleme olanağı vermektedir. Veride mevcut olan değişken varyans bu verinin kullanılması ile gerçekleştirilen tahminlerde güven sınırının doğruluğunu olumsuz etkilemektedir ve bu nedenle sabit olmayan varyans modellerinin kullanılması ile çözümlenmesi gerekir (David, 2001).

Enflasyonu ölçmede en çok kullanılan yöntem tüketici fiyat endeksindeki oransal değişmeyi hesaplamaktır. Buna göre t dönemindeki enflasyon oranını π_t , fiyat endeksinin P_t ile gösterirsek, enflasyon oranını aşağıdaki biçimde yazabiliriz:

$$\pi_t = \log\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right)$$

Zaman serisi modellemesinde tahmin yapabilmek için iki yaklaşım söz konusudur: Tek değişkenli modeller ve çok değişkenli modeller. Çalışmamızda bu yaklaşımlardan tek değişkenli tahmin yöntemi kullanılacağı için enflasyonun mevcut ve geçmiş değerlerini kullanarak ileriye dönük zaman serisi tahmin etmeye çalışacak ve tahminlerin geçerliliğini ve tutarlılığını test etmeye dönük bir dizi tanı testi gerçekleştireceğiz.

2. KOŞULLU DEĞİŞKENLİK: ARCH VE GARCH MODELLERİ

Zaman serisi modellemesinde kullanılan adı ile getiri oranını veya bizim ilgi alanımızla ilgili olarak enflasyon oranını $\{\pi_t\}$, sıfır ortalama ve birim varyansa sahip Gaussyen beyaz hata terimini ε_t ve t döneminde mevcut bilgi setini $I_t = \{\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_{t-1}\}$ ile gösterirsek, Engel (1982)'ye göre,

$$\pi_t = \sigma_t \varepsilon_t$$

ise $\{\pi_t\}$ süreci ARCH (q) özelliği gösterecektir. Yukarıdaki eşitlikte σ standart sapmayı ifade etmektedir ve

$$E(\pi_t | I_t) = 0$$

$$Var(\pi_t | I_t) = \sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \pi_{t-i}^2$$

özelliklerine sahiptir. Öte yandan hata terimi ε_t için aşağıdaki özelliklerin yerine getirilmiş olması gerekmektedir:

$$E(\varepsilon_t | I_t) = 0$$

$$Var(\varepsilon_t | I_t) = 1$$

Bunun dışında yukarıdaki eşitliklerde tüm $i = 1, 2, \dots, q$ için $\alpha_0 \geq 0$ ve $\alpha_i \geq 0$ olduğunu (negatif olmama koşulu) da belirtmek gerekir. ARCH (1) modeli genel ARCH (q) gösterimine ilişkin özel bir durumu gösterir. Buna göre,

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \pi_{t-1}^2$$

olarak belirlenmektedir. α_0 ve α_1 bilinmeyen (tahmin edilecek) parametrelerdir ve yukarıda olduğu gibi negatif olmama (yani $\alpha_0 \geq 0$ ve $\alpha_1 \geq 0$) koşulunu yerine getirmeleri gerekir.

2.1. ARCH Modelinin Tahmini

ARCH modelleri zaman serilerindeki değişkenliğin tahmin edilmesinde son derece yararlıdır. Daha önce kullandığımız simgeleri kullanarak zaman içerisinde gözlemlenebilen bir zaman serisini (enflasyon gibi) $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_t$ ile gösterirsek, $l = 1, 2, \dots, n$ için t dönemindeki l dönemlik tahmin $\{\pi_t(l)\}$ minimum ortalama hata karelerinin belirlenmesidir. Bir diğer deyişle $E(\pi_{t+l} - f(\pi))^2$ değerini minimize eden $\pi_t(l)$ en uygun tahminci olacaktır. Burada $f(\pi)$ geçmiş gözlemlerin bir fonksiyonudur. Tsay (2002) tarafından belirtildiği gibi,

$$\pi_t(l) = E\{\pi_{t+l} | \pi_1, \pi_2, \dots, \pi_t\}$$

olacağı için bu aşamada π_t ile ilgili tahminler anlamlı bilgi sağlamayacaktır. Bu nedenle enflasyon oranının karelerini almak gerekmektedir (Shephard, 1996):

$$\pi_t^2 = E\{\pi_{t+1}^2 | \pi_1^2, \pi_2^2, \dots, \pi_t^2\}$$

Buna göre π^2 için yapılacak l dönemlik tahmin aşağıdaki eşitlik aracılığı ile gerçekleştirilebilir:

$$\begin{aligned} \pi_t^2(l) &= E\{\pi_{t+l}^2 | \pi_t^2\} \\ &= \hat{\alpha}_0(1 + \hat{\alpha}_1 + \hat{\alpha}_1^2 + \dots + \hat{\alpha}_1^{l-1}) \\ &\quad + \hat{\alpha}_1^l \pi_t^2 = \sigma_t^2(l) \end{aligned}$$

Yukarıda verilen ARCH formülasyonunda karşılaşılabilecek olası bir sorun q gecikme değerinin büyük olması durumunda oldukça yüksek bir parametrik modelin ortaya çıkmasıdır. Bu durum ARCH modelinin gelişmiş versiyonu diyebileceğimiz GARCH modelinin kullanılması ile giderilebilmektedir.

2.2. GARCH Modelinin Tahmini

Daha önce ele aldığımız $\{\pi_t\}$ süreci aşağıdaki özelliklerin gerçekleşmesi durumunda GARCH (p, q) olacaktır:

$$\begin{aligned} \pi_t &= \sigma_t \varepsilon_t \\ \sigma_t^2 &= \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \pi_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^p \beta_j \sigma_{t-j}^2 \\ &= \alpha_0 + \alpha(B)\pi_t^2 + \beta(B)\sigma_t^2 \end{aligned}$$

Bu eşitlikte $\alpha(B)$ ve $\beta(B)$ geri kaydırma operatöründen kaynaklanan polinomlardır ve aşağıdaki şekilde elde edilmektedirler:

$$\begin{aligned} \alpha(B) &= \alpha_1 B + \alpha_2 B^2 + \dots + \alpha_q B^q \\ \beta(B) &= \beta_1 B + \beta_2 B^2 + \dots + \beta_p B^p \end{aligned}$$

ARCH modelinde olduğu gibi bu modelde de koşullu varyansın pozitif değer almasını sağlamak için $\alpha_0 \geq 0$, $\alpha_i \geq 0$ ve $\beta_j \geq 0$ kısıtı söz konusudur. Elde ettiğimiz son eşitlik yeniden düzenlenirse

$$[1 - \beta(B)]\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha(B)\pi_t^2$$

elde edilir. GARCH (p, q) modeli $\{\pi_t\}$ enflasyon serilerinde otokorelasyon bulunmamasını gerektirmektedir. Oysa getirilerin (enflasyonun) karesi, getiriler otokorelasyon sergilemese bile otokorelasyon özelliği gösterecektir. π_t^2 değeri $v_t = \pi_t^2 - \sigma_t^2$ biçiminde yazılırsa,

$$\begin{aligned} \pi_t^2 &= \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \pi_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^p \beta_j \pi_{t-j}^2 - \sum_{j=1}^p \beta_j \vartheta_{t-j} \\ &\quad + \vartheta_t \end{aligned}$$

yazılabilir. Eğer $m = \max(p, q)$ dersek son eşitliğimiz

$$\pi_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m (\alpha_i + \beta_i) \pi_{t-i}^2 - \sum_{j=1}^p \beta_j \vartheta_{t-j} + \vartheta_t$$

halini alır. $i > q$ için $\alpha_i = 0$ ve $i > p$ için $\beta_i = 0$ olur. Bu durumda π_t^2 eşitliği otoregresif hareketli ortalama [ARMA (p, q)] sürecidir. GARCH (p, q) sürecini belirleyebilmek için yukarıdaki eşitlikte α_0 parametresine ilişkin çözüm elde etmemiz gerekmektedir. Bu amaçla π_t 'nin varyansını σ_ε^2 ile gösterirsek

$$\alpha_0 = \sigma_\varepsilon^2 \left(1 - \sum_{i=1}^q \alpha_i - \sum_{j=1}^p \beta_j \right)$$

elde edilir. Bu eşitliği bir öncekinde yerine koyar ve yeniden düzenlersek

$$\begin{aligned} \pi_t^2 &= \sigma_\varepsilon^2 + \sum_{i=1}^m (\alpha_i + \beta_j) (\pi_{t-j}^2 - \sigma_\varepsilon^2) - \sum_{j=1}^p \beta_j \vartheta_{t-j} \\ &\quad + \vartheta_t \end{aligned}$$

ve

$$\begin{aligned} \pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2 &= \sum_{i=1}^m (\alpha_i + \beta_j) (\pi_{t-j}^2 - \sigma_\varepsilon^2) \\ &\quad - \sum_{j=1}^p \beta_j \vartheta_{t-j} + \vartheta_t \end{aligned}$$

olur. Bu eşitliğin her iki tarafını $(\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2)$ terimi ile çarpar ve bekleyişini alırsak aşağıdaki eşitliği elde ederiz:

$$\begin{aligned} E[(\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2)(\pi_t^2 - \sigma_\varepsilon^2)] \\ = E \left[\sum_{i=1}^m (\alpha_i + \beta_j)(\pi_{t-i}^2 - \sigma_\varepsilon^2)(\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2) \right] \\ - E \left[\sum_{j=1}^p \beta_j \vartheta_{t-j} (\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2) \right] \\ - E[\vartheta_t (\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2)] \end{aligned}$$

Ancak

$E[\vartheta_t (\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2)] = E[(\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2)E(\vartheta_t | \pi_t)] = 0$ ve u_t martingale fark dizisi olduğundan $k < j$ değerleri için

$$\begin{aligned} E[\beta_j \vartheta_{t-j} (\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2)] \\ = E[(\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2)E(\vartheta_{t-j} | \pi_{t-k})] \\ = 0 \end{aligned}$$

olur. Bu nedenle GARCH (p, q) modeline ait getiri karelerinin otokovaryansı aşağıdaki gibi yazılacaktır:

$$\begin{aligned} cov(\pi_t^2, \pi_{t-k}^2) &= E \left[\sum_{i=1}^m (\alpha_i + \beta_j)(\pi_{t-i}^2 - \sigma_\varepsilon^2)(\pi_{t-k}^2 - \sigma_\varepsilon^2) \right] \\ &= \sum_{i=1}^m (\alpha_i + \beta_i) cov(\pi_t^2, \pi_{t-k+i}^2) \end{aligned}$$

Bu eşitliğin her iki tarafını $var(\pi_t^2)$ ile bölersek k dereceden gecikme göz önüne alınarak $k \geq p+1$ için oto korelasyon fonksiyonunu şu şekilde yazabiliriz:

$$\rho_k = \sum_{i=1}^m (\alpha_i + \beta_i) \rho_{k-i}$$

Elde edilen bu son eşitlikte π_t^2 'nin m 'inci dereceden kısmi otokorelasyonuna ϕ_{mm} dersek, $k=1, 2, \dots, m$ için

$$\rho_k = \sum_{i=1}^m \phi_{m-i} \rho_{k-i}$$

yazılabilir. Bu eşitlikte ϕ_{mm} değeri ARCH (q) süreci için q 'uncu gecikmeden sonra sifıra iner. Yani $k \leq q$ için $\phi_{mm} \neq 0$ ve $k > q$ için $\phi_{mm} = 0$ olacaktır. Bu durum AR (q) süreci için kısmi otokorelasyonla (PACF) özdeşdir ve üssel olarak azalır (Bollerslev et al, 1992). Bu noktada π_1, \dots, π_q ve $\sigma_1^2, \dots, \sigma_p^2$ değerlerinin bilindiğini kabul edersek GARCH modelinin koşullu maksimum benzeşim (likelihood) tahminini logaritmik benzeşim fonksiyonunu maksimize ederek elde edebiliriz:

$$\begin{aligned} l &= \log[f(\pi_{q+1}, \dots, \pi_t; \sigma_{p+1}^2, \dots, \sigma_t^2 | \theta; \pi_1, \dots, \pi_q; \sigma_1^2, \dots, \sigma_p^2)] \\ &= -\frac{1}{2} \sum_{t=m+1}^T \log(2\pi\sigma_t^2) - \sum_{t=m+1}^T \left\{ \frac{\pi_t^2}{\sigma_t^2} \right\} \end{aligned}$$

Yukarıdaki eşitliklerde $\vartheta = (\alpha_0, \alpha_1, \dots, \alpha_p; \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_q)$ ve $m = \max(p, q)$ olarak belirlenmektedir.

Bu açıklamalar ışığında GARCH (p, q) modelindeki koşullu varyansın l dönemlik tahmini aşağıdaki eşitlikle gerçekleştirilecektir:

$$\begin{aligned} \sigma_t^2(l) &= E\{\pi_{t+1}^2 | \pi_t\} \\ &= \alpha_0 + \sum_{i=1}^m (\alpha_i + \beta_i) E(\pi_{t+l-i}^2 | \pi_t) \\ &\quad - \sum_{i=1}^p \beta_i (\vartheta_{t+l-i} | \pi_t) \end{aligned}$$

Bu eşitlikte $E(\pi_{t+l-i}^2 | \pi_t)$ terimi $i < l$ için ve $i \geq l$ için sırasıyla aşağıdaki değerlerle modele dahil edilmektedir:

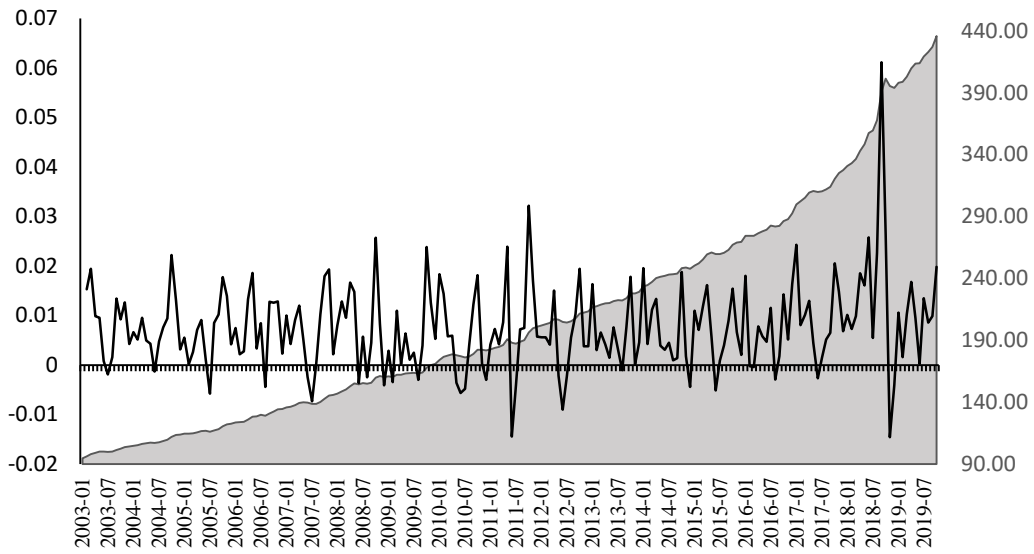
$$\begin{aligned} E(\pi_{t+l-i}^2 | \pi_t) &= 0 \\ E(\pi_{t+l-i}^2 | \pi_t) &= \vartheta_{t+l-i} \end{aligned}$$

3. VERİ ANALİZİ

Bu bölüm Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) veri tabanından elde edilen Türkiye’de gerçekleşen tüketici fiyatları bağlamında aylık enflasyon verileri için uygun GARCH modelinin belirlenmesine ayrılmıştır. Analiz dönemi 2001 ekonomik krizinin verilerde

yaratılabileceği deformasyonun dışarıda bırakılması amacıyla Ocak 2003 döneminden başlatılmıştır. Orijinal veri bu neden Ocak 2003 – Ekim 2019 dönemini kapsayan aylık bazdaki 202 gözlemden oluşmaktadır. Söz konusu dönemde verinin seyri Şekil 3’den, 60’şar aylık periyotlarda ve dönemin bütününde sergilediği tanımsal istatistik özellikleri Tablo 1’den izlenebilir.

Şekil 3: Türkiye’de Aylık Enflasyon Oranları ve TÜFE (Ocak 2003 – Ekim 2019)

Not: Sol eksen aylık enflasyon oranlarını, sağ eksen aylık TÜFE değerlerini göstermektedir.

Tablo 1: Enflasyon Serisinin Tanımsal İstatistik Özellikleri

<i>İstatistik</i>	2003:01 2007:12	2008:01 2012:12	2013:01 2017:12	2018:01 2019:10	2003:01 2019:10
Ortalama	0,007298	0,006339	0,007147	0,012977	0,007588
Medyan	0,007473	0,005619	0,005692	0,010190	0,006602
Maksimum	0,022203	0,032197	0,024314	0,061140	0,061140
Minimum	-0,007329	-0,014411	-0,005150	-0,014534	-0,014534
St. Sapma	0,006540	0,008964	0,006739	0,014405	0,008662
Çarpıklık	0,082902	0,493299	0,499164	1,427937	1,302637
Basıklık	2,642193	3,351008	2,571332	7,133264	9,449675
Jarque-Bera (Olasılık)	0,382313 (0,826004)	2,741255 (0,253922)	2,951042 (0,228660)	23,13656 (0,000009)	405,2307 (0,000000)
Gözlem	59	60	60	22	201

3.1. Uygunluk Analizi

Olası anlamsız yakınsamalardan kaçınabilmek amacıyla tahmin öncesi verinin uygunluk analizinden geçirilmesi gerekmektedir. Bu analiz veriyi en iyi tanımlayan uygun modelin seçimine olanak sağlar. Bu çalışmada Tüketici Fiyat Endeksi serisinden yola çıkarak oluşturduğumuz getiri serisi (aylık enflasyon oranları) bu çalışmadaki ham veriyi oluşturmaktadır. Öncelikle bu zaman serisinin ARCH modellemesine uygun olabilmesi için sağa veya sola çarpık olması, basıklığının sivri olması ve dağılımının normal olmaması gerekir. Tablo 1'in son sütununda yer alan değerler bu üç özelliğin de seride mevcut olduğunu göstermektedir. Sıfırdan büyük çarpıklık değeri serinin sağa çarpık olduğuna, 3'den büyük basıklık değeri serinin sivrilme yaptığını, sıfır olasılığa sahip Jarque-Bera testi ise serinin normal dağılmadığına işaret etmektedir. Getiri serisinin ARCH ve GARCH modellerinde durağan olduğu kabul edildiği için, kullanılan zaman serisinde birim kökün varlığı araştırılmalıdır. Bu amaçla kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Peron (PP) birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'den görülebilir. İlgili

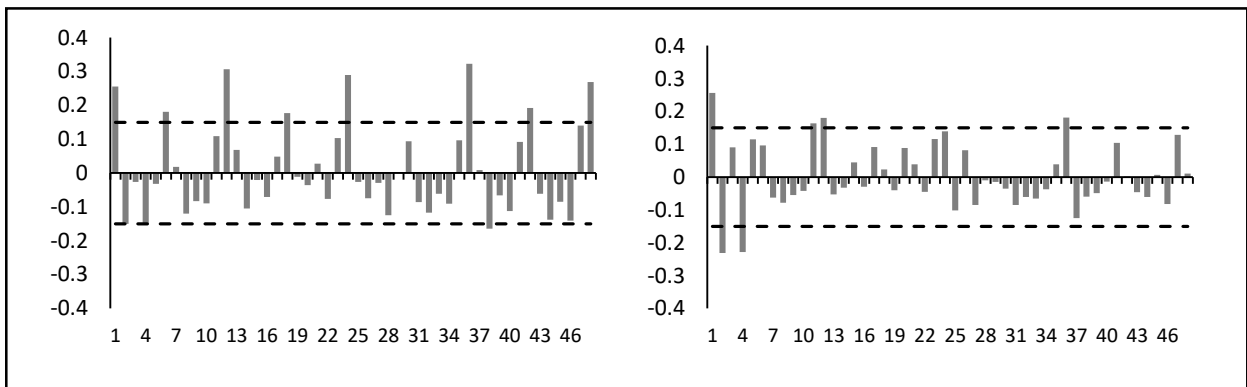
Tablo bu iki testin yanında zaman serisinde kırılma olasılığını da göz önüne alan kırılmalı Dickey-Fuller (Break DF) testini de içermektedir. Sonuçlara göre seri durağan olup birim kök içermemektedir. Dolayısıyla kullanılan enflasyon serisinde bütünleşme derecesinin sıfır olduğu, bir diğer deyişle serinin $I(0)$ özelliği sergilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testleri

Test	Gecikme	Test İstatistiği	Olasılık
ADF	3	-8,230859	0,0000
PP	5	-10,06292	0,0000
Break DF	1	-10,78060	0,0000

Buna göre ARIMA değil ARMA modelinden söz etmemiz gerekmektedir. Söz konusu modelin derecesini belirlemek için serinin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon fonksiyonları elde edilerek incelenmelidir. Şekil 4 bu amaçla uzun dönem hafıza olgusunu göz önüne alabilmek amacıyla 48 aylık gecikme bazında oluşturulmuştur.

Şekil 4: Otokorelasyon ve Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonları

İlgili fonksiyonların incelenmesinde modelin 12'nci aylarda yoğunlaşan ciddi bir mevsimlik bileşen içerdiği ve ilk gecikmeden sonra otokorelasyon değerlerinin genellikle standart hata bantlarının içinde kaldığı görülmektedir. Bu durum ARMA (1,1)(12,12) modelinin uygun olduğuna

işaret eder. İlgili ARMA modelinin tahmin edilmesi ile elde edilen sonuçlar aşağıdaki eşitlikte özetlenmektedir:

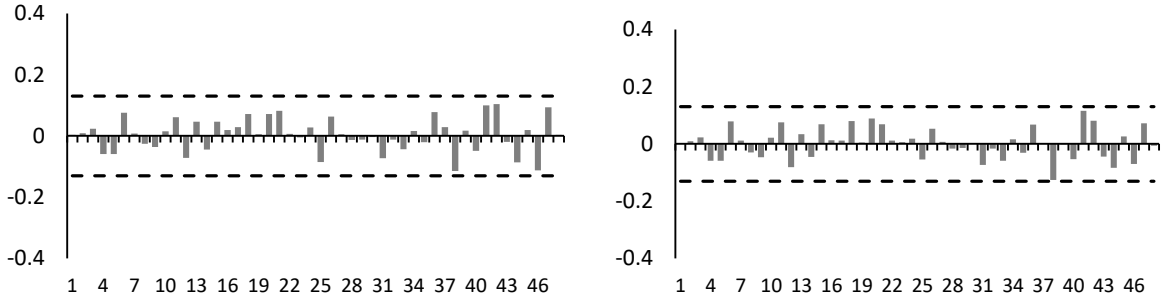
$$\pi_t = 0,0078 - 0,2955 \pi_{t-1} + 0,6495 \varepsilon_{t-1} + 0,9698 \Phi_{t-12}^{\pi} - 0,8367 \Phi_{t-12}^{\varepsilon}$$

(3,4852) (2,4475) (4,0622) (4,1977) (6,5695)

Yukarıdaki eşitlikte katsayıların altında parantez içerisinde yer alan değerler t istatistiklerini göstermekte olup tüm katsayıların %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak geçerli olduğuna işaret etmektedir. Tahmin sürecinin bu noktasında önemli olan otokorelasyonun seriden arındırılması ancak değişen varyans etkisinin halen seride mevcut olduğunun doğrulanmasıdır. Şekil 5’de, yukarıdaki eşitliğin tahmini ile elde edilen artık terimlerin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon fonksiyonları yer almaktadır. Şekilden kolayca görülebileceği seride daha önce mevcut olan

korelasyon ve mevsimlik bileşenler çoğu zaman sıfırdır ve kalanlar da standart hata bantlarının içine çekilmiş, dolayısıyla seriden arındırılmıştır. Bu tespitin yanı sıra ARCH ve GARCH modellerinin uygulanabilir olması için elde edilen söz konusu artık serilerde ARCH etkisinin mevcut olması gerekir. Bu nedenle bir yıllık bir süre içinde bu etkinin mevcut olup olmadığı ARCH değişen varyans testi aracılığı ile sınanmıştır ve test sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Şekil 5: Artık Terim Otokorelasyon ve Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonları

Tablo 3: Engle ARCH Testi

Gecikme	F testi	Olasılık	Gözlem * R ²	Olasılık (χ ²)
1	7,935929	0,0054	7,691770	0,0055
3	1,152549	0,0719	16,55614	0,0822
9	1,943960	0,0489	16,79245	0,0521
12	1,480184	0,1363	17,29426	0,1389

Elde edilen artık terimlerin birinci derecede ARCH etkisinden bağımsız olmadığı, ancak gecikme sayısı uzadıkça etkinin zayıfladığı görülmektedir. Bu nedenle %1 anlamlılık düzeyi bağlamında 1 ve 2’nci dereceden gecikme ile ARCH ve GARCH modellerini tahmin etmenin yerinde olacağı görülmektedir.

3.2. ARCH ve GARCH Modellerinin Tahmini

Bu modellerden hangisinin en uygun tahminci olduğuna karar verebilmek için her bir

alternatif modelin tahmin edilmesi ve modellerden elde edilen Akiake Bilgi Kriteri (AIC), Schwartz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quin Kriteri (HQC) göz önüne alınarak minimum bilgi kriterini üreten model tercih edilmelidir. Bu amaçla ARCH (1), ARCH (2), GARCH (1,1) GARCH (1,2), GARCH (2,1) VE GARCH (2,2) modelleri tahmin edilmiş ve hesaplanan bilgi kriterleri değerleri Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4: Alternatif Model Bilgi Kriterleri

<i>Model</i>	<i>AIC</i>	<i>SIC</i>	<i>HQC</i>
ARCH (1)	-7,194852	-7,074347	-7,146028
ARCH (2)	-7,179512	-7,041801	-7,123723
GARCH (1,1)	-6,254224	-6,116504	-6,198425
GARCH (1,2)	-6,700715	-6,545779	-6,637941
GARCH (2,1)	-6,711745	-6,556809	-6,648971
GARCH (2,2)	-6,733227	-6,561076	-6,663478

Söz konusu kriterlerin her üçü de uygun tahmincinin GARCH (1,1) modeli olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki kısmında çalışılacak model GARCH (1,1) modeli

olarak tespit edilmiştir. Öncelikle bu modelin tahmin edilmesi ile elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekildedir:

$$\sigma_t^2 = 0,000002 + 0,149962 \varepsilon_{t-1}^2 + 0,599962 \sigma_{t-1}^2$$

(2,491173) (2,774990) (2,799856)

Katsayıların altında parantez içerisinde yer alan t istatistikleri tahmin edilen tüm katsayıların %1 anlamlılık düzeyinde istatistik olarak geçerli olduğunu göstermektedir. Öte yandan katsayıların negatif olmama koşulu ve tahmin edilen katsayıların toplamının birden küçük olması koşulları da sağlanmış durumdadır. Bunun yanı sıra modelin otokorelasyon (Ljung-Box Q testleri) ve

değişen varyans (Engle ARCH testleri) sorunundan bağımsız olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 5). Sonuç olarak GARCH (1,1) modeli istatistik olarak geçerli bir modeldir ve enflasyonun tahmini amacıyla kullanılabilir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümü bu konuya ve tahminlerin tutarlılığına ilişkin testlere ayrılacaktır.

Tablo 5: GARCH (1,1) Modeli Artık Terim tanı Testleri

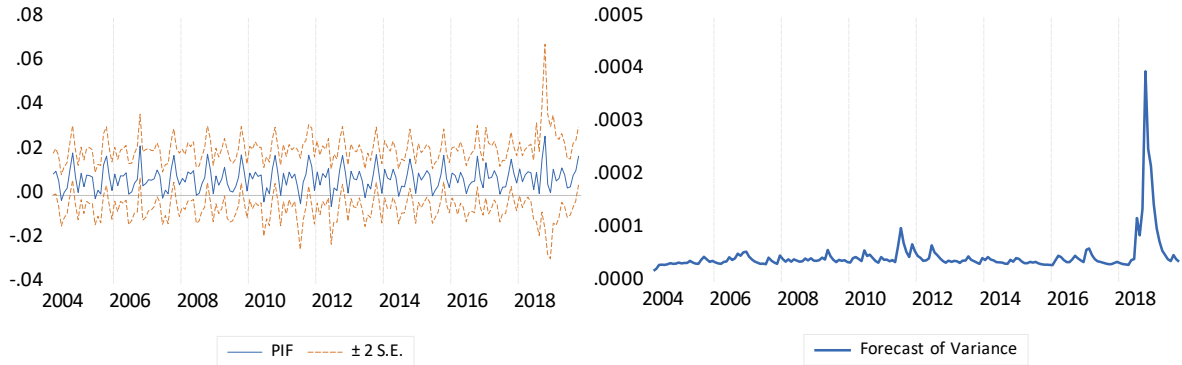
<i>Test</i>	<i>Dağılım</i>	<i>Gecikme</i>	<i>Test İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
Ljung – Box	χ^2	12	7,3106	0,5040
Ljung – Box	χ^2	24	15,731	0,7330
Ljung – Box	χ^2	36	22,411	0,8950
ARCH	F	1	1,5241	0,3186
ARCH	χ^2	1	1,5279	0,3164

4. ENFLASYON TAHMİNİ

Bu bölümde önce geliştirilen modelin örneklem içi tahmin performansı değerlendirilecek daha sonra bu değerlendirme ışığında örneklem dışı tahmin ele alınacaktır. Örneklem içi tahmin yapısı gereği statik tahmin olmak durumundadır. Zira model ileriye dönük tahmin amacı ile kullanıldığında gerçekleşen enflasyon ve buna ilişkin veriler (bir önceki dönemin tahmin hatası ve standart sapma) zaten elimizde mevcuttur. Ancak

örneklem dışı tahmin ileriye dönük bir tahmin olduğu için her dönem için yapılacak tahminde bir önceki dönem için yapılacak tahmin kullanılacağı için dinamik olmak durumundadır. Tablo 6, örneklem içi tahminlerin tutarlılığını değerlendirmeye dönük çeşitli ölçütleri gösterirken Şekil 6, tahmin edilen aylık enflasyon oranlarını ve varyans tahminini ve Şekil 7 dönemin tamamına ve son 24 aya ilişkin gerçekleşen ve GARCH (1,1) modeli ile tahmin edilen enflasyon oranlarını grafiğe aktarmaktadır.

Şekil 6: Örneklem İçi Tahmin Sonuçları

Tablo 6’da RMSE hata kareleri ortalamasının kare kökünü, MAE ortalama mutlak hatayı, MAPE ortalama mutlak yüzde hatayı, Theil U Theil eşitsizlik katsayısını (yanlılığa, varyansa ve kovaryansa bağlı hata yüzdeleri parantez içinde yer almaktadır) ve Theil U2 ise Theil U2 katsayısını ifade etmektedir. Bu ölçütlerden RMSE ve MAE

karşılaştırma ile anlam ifade ettiklerinden, daha önce Tablo 4’te yer alan bilgidен hareketle en iyi ikinci tahminci olan GARCH (1,2) modeli için elde edilen kriterlere de bu amaçla tabloda yer verilmiştir.

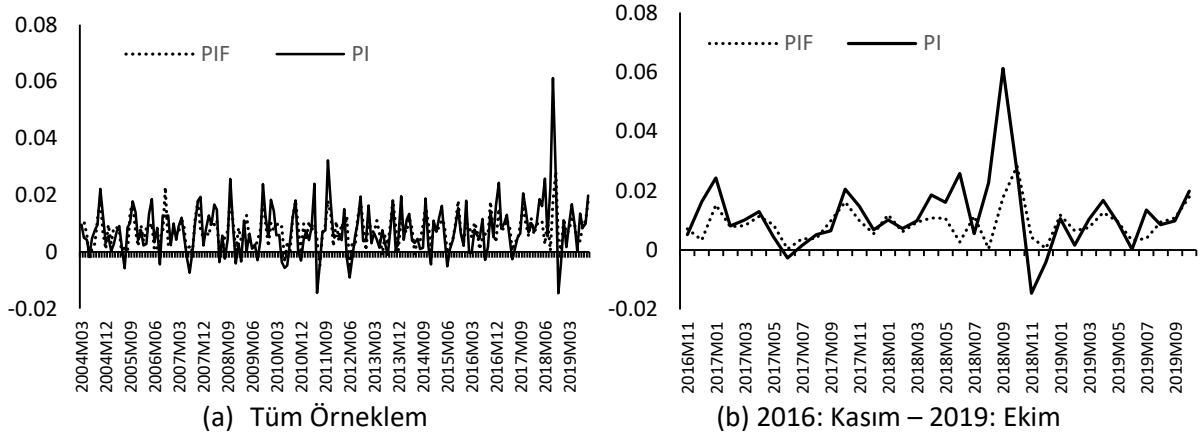
Tablo 6: Örneklem İçi Tahmin Değerlendirme Testleri

Ölçüt	GARCH (1,1)	GARCH (1,2)
RMSE	0,0006819	0,008133
MAE	0,004727	0,005176
Theil U	0,329881	0,382461
(Yanlılık)	(0,000450)	(0,000136)
(Varyans)	(0,269890)	(0,250217)
(Kovaryans)	(0,729661)	(0,773826)
Theil U2	0,771793	0,773826

Tablo 6'nın incelenmesinde tüm kriterler açısından GARCH (1,1) modeli ile gerçekleştirilen örneklem içi tahminlerin tutarlı olduğu görülmektedir. Öncelikle GARCH (1,1) modeli RMSE ve MAE kriterleri açısından en iyi ikinci tahminci olan GARCH (1,2) modelinden daha iyi performans göstermektedir. Aynı zaman serisinin farklı modellerle tahmin edilmesi durumunda kullanılabilir olan RMSE ve MAE ölçütlerinin düşük olduğu modelin aynı zaman serisinin tahmininde daha iyi performans gösterdiği anlaşılır. Dikkat edilirse her iki ölçüt de GARCH (1,1) modelinin bu anlamda daha başarılı olduğunu ifade etmektedir. Theil katsayıları ise bir modelin tahmin performansını değerlendirmek amacıyla kullanılır. Theil U katsayısı 0 ile 1 arasında değişir ve katsayının 0 olması tahmin edilen ile gerçekleşen değerlerin özdeş (tahmin hatasının sıfır) olduğuna işaret eder. Bu nedenle sifıra ne kadar yakın bir katsayı elde edilirse tahminin o ölçüde başarılı olduğu anlaşılır. Mevcut hatanın ne kadarının yanlılıktan, ne kadarının varyanstan, ne kadarının kovaryanstan kaynaklandığını ise katsayının

altındaki yüzde dağılımlar göstermektedir. Mevcut hatanın ne kadar geniş bir kısmı kovaryanstan kaynaklanırsa modelin tahmin gücünün ve serideki döngüleri yakalama gücünün o ölçüde yüksek olduğu anlaşılır. Dikkat edilirse ele aldığımız model bu anlamda oldukça iyi bir performans sergilemiştir. Tabloda yer alan son ölçüt Theil U2 katsayısıdır. U2 katsayısının alt limiti sıfır olmasına karşın üst limiti yoktur. Sıfıra eşit bir katsayı $\hat{Y}_t = Y_t$ olduğunu, katsayının bire eşit olması ise $\hat{Y}_t = Y_{t-1}$ olduğuna işaret eder. Bu nedenle 1'den küçük bir U2 katsayısı modelin yeterli bir performans sergilediğine işaret etmektedir. Bu açıklamalara göre GARCH (1,1) modelinin tutarlı ve yeterli tahminler ürettiği, incelenen zaman serisindeki değişkenliği yeterli derecede modelleme gücüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim aşağıda yer alan Şekil 7'de modelin fiili enflasyon oranlarına yakın tahminler ürettiği ve döngü noktalarını yakalamada oldukça güçlü bir performans sergilediği görülmektedir.

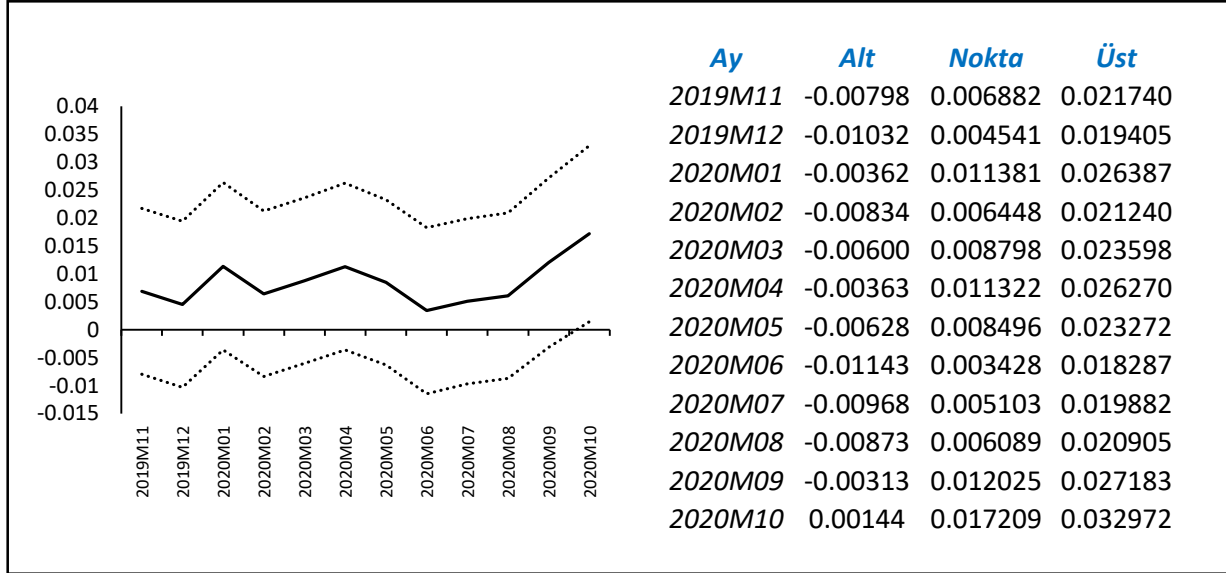
Şekil 7: Örneklem İçi Tahmin Edilen ve Gerçekleşen Enflasyon Oranları

Örneklem içi tahmin performansının ilgili kriterler çerçevesinde yeterli bulunması sonrasında, bu çalışmanın nihai amacı olan örneklem dışı tahmin aşaması gerçekleştirilmiştir. Örneklem dışı tahmin aylık bazda enflasyon serisi için gelecek 12 aya ilişkin tahminleri içermektedir. Tahmin sonuçları

görsel ve sayısal veri olarak aşağıda yer alan Şekil 8'de verilmektedir. Şekil ve Tablo nokta tahminlerin yanında ± 2 standart hatadan oluşan alt ve üst bantları da içermektedir. Tabloya göre 2020 yılı ekim ayında yıllık bazdaki enflasyon için nokta tahmini yaklaşık %16.6 düzeyindedir.

Şekil 8: Gelecek 12 Ay için Ay Enflasyon Tahmini

5. SONUÇ

Bu çalışmada zaman serisi modellemesi Türkiye’den elde edilen Tüketici Fiyat Endeksi verilerinden hareketle hesaplanan enflasyona ilişkin zaman serisine uygulanmıştır. Doğrusal olmayan zaman serisi analizi incelenmiş ve Ocak 2003 – Ekim 2019 dönemi verileri için bu teknikler kullanılmıştır. En iyi model verideki stokastik oynaklığı en iyi açıklayan model olarak tercih edilmiştir. Farklı tercih ölçütlerinin tümü en uygun model olarak GARCH (1,1) ve GARCH (1,2) modellerine işaret ederken, parametre tahminleri, bir dizi tanı testi ve tahmin uygunluğu testi sonucunda GARCH (1,1) modelinin daha tatmin edici sonuçlar ürettiği belirlenmiştir. Tercih edilen bu modelin kullanılması ile elde edilen örneklem içi enflasyon tahminleri gerçekleşen enflasyon oranlarına oldukça yakındır ve döngü noktalarının belirlenmesinde oldukça başarılıdır. Gerçekleştirilen örneklem içi tahminlerin yeterli bulunması sonucu, gelecek 12 aya ilişkin enflasyon tahminleri gerçekleştirilmiş ve Ekim 2020 dönemi yıllık enflasyon oranı yaklaşık yüzde 16,6 olarak tahmin edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahiati, V.S. (2007). *Discrete time series analysis with ARMA models*. Holden-Day, Oakland.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroscedasticity. *Journal of Econometrics*, 31, 307-327.
- Bollerslev, T., Chou, R.Y., Kroner, K.F. (1992). ARCH modelling in finance: A selective review of the theory and empirical evidence. *Journal of Econometrics*, 52, 5-59.
- Chatfield, C. (2000). *Time series forecasting*. Chapman and Hall, London.
- David, F.H. (2001). Modelling UK inflation. *Journal of Applied Economics*, 16, 255-275.
- Engle, R. (1982). The use of ARCH/GARCH models in applied econometrics. *Journal of Economic Perspectives*, 15, 157-168.
- Hall, R. (1982). *Inflation, causes and effects*. Chicago University Press, Chicago.

Shephard, N. (1996). *Statistical aspects of ARCH and stochastic volatility time series in econometrics, finance and other fields*. Chapman and Hall, London.

Şıklar, İ. (2014). *Para teorisi ve politikası*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Tsay, R.S. (2002). *Analysis of financial time series*. John Wiley&Sons, Hoboken.

G-20 ÜLKELERİNDE FİNANSALLAŞMA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİTuğba Figankaplan¹**ÖZET****Anahtar Kelimeler:**

- ❖ Finansallaşma,
- ❖ Ekonomik büyüme,
- ❖ G-20 ülkeleri
- ❖ Mankiw-Romer-Weil (MRW) büyüme modeli,
- ❖ Panel veri regresyon analizi

Bu çalışmanın amacı, G-20 üyesi ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, İngiltere, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Fransa, Güney Afrika Cumhuriyeti, Güney Kore, Hindistan, İtalya, Japonya, Kanada, Rusya, Meksika, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın 1980-2017 döneminde ekonomik büyüme ile finansallaşma göstergeleri arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu amaçla, konu Mankiw-Romer-Weil (MRW) büyüme modeli kullanılarak panel veri regresyon analiziyle ekonometrik açıdan araştırılmıştır. Panel eşbütünleşme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin analizinin ardından panel nedensellik testleri yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında, finansallaşma göstergesi olarak finansal ilişkiler oranı, kredi genişleme oranı, borsa kapitalizasyon oranı, finansal sektör karlılık oranı ve finansal varlık oranı; ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başı reel gelirdeki (GDP) değişim alınmıştır. Sonuç olarak, çalışma kapsamında ele alınan beş finansallaşma göstergesinden sadece kredi genişleme oranının ekonomik büyümeyi etkilediği belirlenmiştir.

THE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIALIZATION AND ECONOMIC GROWTH IN THE G-20 COUNTRIES

Tuğba Figankaplan

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the relationship between economic growth and financialization in the sample of G-20 countries including Argentina, Australia, Brazil, Canada, China, France, Germany, India, Indonesia, Italy, Japan, Mexico, Russia, Saudi Arabia, South Africa, South Korea, Turkey, the United Kingdom, and the United States for the period between the years 1980 and 2017. For his purposes the sample is examined by using Mankiw-Romer-Weil (MRW) growth model and employing panel data regression analysis. After the long run relation between the variables is tested by using panel co-integration test, panel causality analysis is also employed. As the financialization indicators financial relations ratio, credit expansion ratio, stock market capitalization ratio, financial sector profitability ratio and financial asset ratio have been taken into consideration. Analysis results imply that only credit expansion has an effect on economic growth.

Keywords:

- ❖ Financialization
- ❖ Economic growth,
- ❖ G-20 countries,
- ❖ Mankiw-Romer-Weil (MRW) growth model,
- ❖ Panel data regression analysis

¹ İstanbul Ticaret Üniversitesi, figankaplan@gmail.com

1. GİRİŞ

Bir ekonominin etkin işlemesi, ekonominin kaynak dağılımının ihtiyaca cevap verecek şekilde sağlanması ile mümkündür. Bu ise, ekonomide fon arz edenler ile fon talep edenler arasındaki mekanizmanın etkin işlemesi suretiyle sağlanabilir. Bu nedenle ekonomik etkinlik, fon arz ve talebi arasındaki aracılık işlevini üstlenen finansal sistemin etkinliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Finansal sistemin “asli işlevi”, fonları en üretken yatırım fırsatlarına sahip iktisadi birimlere yönlendirerek reel sektörün ihtiyaç duyduğu finansmanı temin etmek olan aracılık işlevidir. Finansal sistemin bu işlevini ifa etmesi sayesinde ekonomik büyüme sağlanabilmektedir. Bu durum, finansal değişkenler ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz eden araştırmaların daima gündemde kalmasına sebep olmuştur. Özellikle 1980’li yılların başından itibaren, finansal sistemin hacminin, ürün ve işlem çeşitliliğinin hızla artması, ekonomik büyüme ile finansal değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin ve bu ilişkinin yönünün araştırılmasına yol açmıştır.

Finansallaşma, farklı boyutlarına odaklanılarak, farklı şekilde tanımlanabilir. En genel anlamda finansallaşma, finansal sistemde tasarrufları yatırıma dönüştüren kanalların yaygınlaşmasını ve sunulan finansal hizmet seçeneklerinin artmasını ifade eder. Bu anlamda, genel ekonomi içinde finansal faaliyetlerin hacminin ve ağırlığının artması olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle, finansal sermayenin hacminin büyümesi ve hareketliliğinin artmasıdır (Bresser-Pereira, 2010). Finansallaşma, ekonomik karın reel üretim faaliyetlerinden daha ziyade, finansal faaliyetlerden elde edilmesi, dolayısıyla toplam karlara göre finansal karların daha hızlı büyümesidir. Finansallaşmayı, sermaye birikim mekanizmasının sanayi ve reel üretim alanından finans alanına kayma süreci olarak tanımlamak da mümkündür (Krippner, 2005). Bunun bir sonucu olarak finansallaşma, finansal kurum ve aktörlerin politik karar alma süreçlerindeki ağırlığının ve etkinliğinin artması olarak da tezahür etmektedir (Rohde, 2011).

Finansallaşma, finansal sistemin hacmini ve yapısını dikkate alan göstergelerle

açıklanmaktadır. Bunlar miktar göstergeleri ve yapısal göstergeler olarak 2 ana gruba ayrılabilir. Miktar göstergeleri, parasal büyüklükler (dar tanımlı para arzı (M1) / GSYH; geniş tanımlı para arzı (M2Y) / GSYH vb.), kredi büyüklükleri (toplam krediler / GSYH; yurtiçi krediler / GSYH; özel sektöre kullandırılan krediler / GSYH vb.) ve sermaye piyasası büyüklükleri (borsa kapitalizasyon oranı vb.) olarak üçe ayrılmaktadır. Yapısal göstergeler ise finansal sistemin büyüklüğü ve milli gelire oranı gibi yapısal hacim göstergeleridir (M2 / M1; toplam finansal varlıklar / GSYH vb.). Mesela geniş anlamda para arzının (M2) dar anlamda para arzına (M1) oranındaki (M2/M1) artış, ekonomik birimlerin elindeki paranın daha büyük kısmını vadeli mevduat olarak, yani bankacılık sistemi içinde değerlendirdiğini gösterdiğinden, önemli bir finansallaşma göstergesidir. Kişi başına düşen finansal hizmetler ve kurumlar veya finansal ürün çeşitliliği gibi unsurlar da yapısal göstergeler arasında sayılabilir (Shaw, 1973). Tüm bu göstergelerin 1980 yılı ve sonrasında sergilediği seyir, finansallaşmanın arttığına işaret etmektedir. 1980 yılında dünyadaki toplam finansal varlıkların değeri küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)’nın 1,2 katı iken, 1990’da 1,95 katı, 2000’de 2,9 katı, 2006’da 3,4 katı ve 2015’de 4,2 katına yükselmiştir. Ayrıca küresel sınır ötesi sermaye hareketlerinin, küresel GSYH’ya oranı 1980’de %4 iken, 1990’da %5, 2000’de %13, 2007’de %20 ve 2017’de %32’ye ulaşmıştır (McKinsey Global Institute, 2018). Diğer yandan bu süreçte sanayileşmiş ülkelerle diğer ülkeler arasındaki gelir farklılıkları artmıştır. Sanayileşmiş ülkeler dışındaki ülkelerde yaşayan insanların dünya nüfusu içindeki payı 1970 yılında %80 iken, bu oran 2015 yılında %88’e çıkmıştır. Ancak bu kesimin dünya gelirinden aldığı pay 1970 yılında %32 iken, bu oran 2015 yılında %15’e düşmüştür (Piketty, 2014).

2008 küresel finans krizi, ulusal ve uluslararası düzlemde finansal sistemin etkinliğinin yeniden tartışılmaya başlanmasına yol açmıştır. Bu tartışmanın başlıca nedeni, aşırı finansallaşma sebebiyle finansal sektör ve reel sektör arasındaki dengenin bozulması ve bunun sonucunda maruz kalınan zararlar neticesinde finansal sistemin uğradığı güç ve itibar kaybıdır. Diğer bir sebebi ise

2008 krizinin finansal sistemleri gelişmiş olan ekonomileri daha derinden etkilemiş olmasıdır. 2008 krizinin yönetilmesi ve kriz sonrası dönemdeki belirsizliklerin bertaraf edilmesi gibi önemli çabaların merkezini G-20 (20'ler Grubu) oluşturmuştur. Bugün dünyanın en büyük 25 ulusal ekonomisinden 19'unu ve Avrupa Birliği (EU) temsilcisi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası (WB) başkanlarını içeren G-20'yi enformel bir küresel siyasal ekonomik forum olarak tanımlamak mümkündür (Suominen ve Dadush, 2011). G-20'nin amacı ilk olarak, Aralık 1999'da G-7 maliye bakanları düzeyindeki ilk resmi zirvede, Bretton Woods kurumsal çerçevesinde üye ülkeler arasında enformel bir diyalog ortamı oluşturarak istikrarlı ve sürdürülebilir küresel ekonomik büyümeyi desteklemek olarak belirlenmiştir (Cammack, 2012). Özellikle 2008'den itibaren devlet başkanlarının katılımıyla hem kriz yönetiminde hem de kalkınma ve küresel yönetim ekseninde etkin bir rol almaktadır (Payne, 2010).

Bu çalışmanın amacı, G-20 üyesi ülkelerde finansallaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu amaçla, G-20 üyesi 19 ülke ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, İngiltere, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Fransa, Güney Afrika Cumhuriyeti, Güney Kore, Hindistan, İtalya, Japonya, Kanada, Rusya, Meksika, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın 1980-2017 döneminde ekonomik büyüme ile finansallaşma göstergeleri arasında bir ilişki olup olmadığı Mankiw-Romer-Weil (MRW) büyüme modeli kullanılarak panel veri regresyon analiziyle ekonometrik açıdan araştırılmıştır. Model kapsamında incelenecek bağımlı değişken reel kişi başı GSYH (GDP) değerinde gözlemlenen değişimdir. Bağımsız değişkenler ise fiziki sermaye yatırım oranı, işgücü oranı, beşeri sermaye oranı ile finansallaşma göstergeleri olan finansal ilişkiler oranı, kredi genişleme oranı, borsa kapitalizasyon oranı, finansal sektör karlılık oranı ve finansal varlık oranıdır. Çalışmanın hem ele aldığı dönem ve ülke grubu hem de içerdiği değişkenler bakımından literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmalara değinilecektir.

İkinci bölümde, çalışmanın analiz kısmına ait büyüme modeli, veri seti, değişkenler ve metodoloji açıklanarak, analiz kapsamındaki G-20 ülkelerinde ekonomik büyüme ile finansallaşma ilişkisinin ekonometrik sınaması yapılacaktır. Bu bölümde, panel eşbütünlük testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin analizinin ardından panel nedensellik analizi yer almaktadır. Üçüncü bölümde, analiz sonuçları açıklanacak ve değerlendirilecektir. Çalışma, genel değerlendirme ve politika önerilerinin yapıldığı sonuç bölümüyle bitmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Finansallaşma ile ekonomik büyüme ve gelir arasındaki ilişkileri analiz eden çalışmalara genel olarak bakıldığında, en çok odaklanılan hususun finansallaşmanın gelir dağılımını bozduğunu belirten çalışmalar olduğu görülmektedir. Ardından politik ekonomi literatüründen hareketle ulusal gelir içindeki emek payına odaklanan ve fonksiyonel gelir dağılımı ile finansallaşmayı analiz eden çalışmalar gelmektedir.

Epstein (2005), dünya ekonomilerin son iki çeyrek yüzyılda yaşadığı dönüşümün başlıca faktörlerinin neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda finansallaşmayı, yerel ve uluslararası ekonominin işleyişinde, finansal güdülerin, finansal piyasaların, finansal aktörlerin ve finansal kurumların rolünün artması ve sektörel olarak baskın hale gelmesi şeklinde tanımlayarak, karlılık olgusunun ticari ve üretken alandan finans alanına kaydığını belirtmektedir. Klasik banka temelli finansman yönteminin yerini sermaye piyasaları temelli finansmanın alması sebebiyle, finansallaşmanın önemli göstergelerinden birinin, ülkelerin menkul kıymet borsalarının derinliği ve bu borsalara kayıtlı şirketlerin piyasa değerleri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca finansal sistemde kredi genişlemesiyle ortaya çıkan varlık balonlarının da finansallaşma sürecinin bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple finansal alana dair meselelerin ve etki alanlarının tüm dünya üzerinde gittikçe belirleyici hale gelmesi, finansallaşmanın bir sonucu niteliğindedir.

Palley (2007), finansallaşmayı finansal piyasaların, kurumların ve aktörlerin artan gücüne vurgu yaparak tanımlamakta, en belirgin niteliğinin de finansal aktörlerin ekonomi politikaları üzerindeki belirleyici gücü olduğunu ifade etmektedir. Finansallaşmanın bu niteliği, ekonomik sistemde makro ve mikro düzeyde önemli değişimlere neden olmuştur. Bu bağlamda ilk önemli etkisi, finans sektörünün reel sektöre göre öneminin artmasıdır. Diğer etkisi ise, reel kesimden finansal kesime kaynak transferidir. Bu etkilerinden ötürü finansallaşma, ekonomiyi borç darboğazına ve uzun süreli durgunluğa sürüklenme riski taşımaktadır. Bu bağlamda, özellikle hanehalkının borç gelir oranının ve şirketlerin borç özkaynak oranının son çeyrek yüzyılda önemli ölçüde arttığını belirterek, giderek büyümenin sürükleyici gücü halini alan bu borç temelli büyüme modelinin, finansal sistemi kırılganlaştırdığını ifade etmiştir.

Orhangazi (2008), finansallaşmayı finansal varlık sahiplerinin milli gelirden aldığı payın artışı ve bunun sonucunda emeğin milli gelirden aldığı payın düşüşü, finansal istikrarsızlığın artışı, daha düşük ekonomik büyüme ve refah beklentilerinde düşüşle ilişkilendirmiştir. Finansallaşmanın başlıca faktörlerinin 1970'lerde yaşanan sermaye birikimi krizinin sonucunda finansal piyasaların serbestleşmesi ve deregulasyonu olduğunu ifade etmiştir. Sermaye birikimi darboğazının yarattığı kriz nedeniyle kurumsal performans kötüleşmiş ve finansal olmayan işletmelerin kârlılığı azalmıştır. Bu durum ise finansal olmayan işletmeleri daha çok finansal faaliyetlere yönlendirmiştir. Finansal piyasaların deregulasyonu, banka dışı finansal kurumların çoğalması ve finansal olmayan işletmelerin finansallaşması için uygun ortamı hazırlamıştır. Finansal piyasaların serbestleşmesi ve deregulasyonu, kurumsal yatırımcıların büyümesine de katkıda bulunmuştur. Kurumsal yatırımcıların artışıyla birlikte 1980'lerde şirket devralmalarıyla ortaya çıkan kurumsal kontrol ve hisse senedi opsiyonlarıyla yönetici ve hissedar çıkarlarının uyumlaştırılması kurumsal yönetimde hissedar değeri yaklaşımını öne çıkarmıştır. Sonuçta, kısa dönemde hissedar değerini artırmaya çalışmışlar ve finansal piyasalardan kaynaklanan baskı altında bu piyasalara yaptıkları ödemeleri artırmışlardır. Finansal piyasaların serbestleşmesi

ve deregulasyonu, genel olarak finansal yatırım fırsatlarını çoğaltmıştır. Bu da finansal sektörü daha da güçlendirmiş ve finansal olmayan işletmelerin finansal yatırımlarını artırması için uygun koşulları oluşturmuştur. Bu durum, finansal olmayan işletmelerin uzun dönemli büyüme stratejilerinden kısa dönemli yatırımlara kaymalarına neden olmuştur. Finansal olmayan işletmelerin finansal yatırımlarının artışı ise sermaye birikimini olumsuz etkilemiştir.

Palley (2009) diğer çalışmasında, finansallaşmayı bir süreç olarak ele almakta ve "gelişme evreleri" yöntemini kullanarak analiz etmektedir. Buna göre, finansallaşma sürecinde her bir evre farklı uzunlukta olabilmekte, bazı evreler ekonomiyi genişletici, bazıları ise daraltıcı etki doğurabilmekte, genelde başlangıç ve orta evreleri genişletici iken son evreleri durgunluğu getirebilmektedir. Bu çalışmada, finansallaşmanın üç kanaldan ekonomiyi etkilediği vurgulanmıştır. Birinci kanal, finansal piyasalardaki değişimlerle ve finansmana daha fazla erişim neticesinde borçluluk düzeyinin artması gibi finansal piyasa davranışlarıyla ilgilidir. İkinci kanal, finansal olmayan işletmelerin davranışlarındaki değişimlerle ilgilidir. Bu kanal, hissedarlara yapılan ödemeler, kurumsal kaldıraç ve finanse etme davranışları ile ilgili olarak kurumların finansal politikalarındaki değişimlerle ilişkilidir. Üçüncü kanal ise finansal çıkarların baskı yaparak yarattığı iktisat politikasındaki değişikliklerle ilgilidir.

Lapavitsas (2009), finansallaşmayı genel olarak, bankacılık sektörünün diğer sektörlerle göre giderek bağımsızlaştığı ve baskın hale geldiği bir süreç olarak tanımlamaktadır. Ayrıca finansallaşmanın sistemde bir dönüşüme tekabül ettiğini vurgulamakta, üretim ve finans dengesine dayalı olması gereken ekonomik modellerde ibrenin finansa döndüğünü belirtmektedir. Ayrıca, finansallaşmanın giderek güçlenmesinin arka planında, firmaların banka temelli finansman yoluna olan bağımlılığının azalması ve sermaye piyasalarının finansman sürecinde önemli bir konuma gelmesinin yattığını ifade etmektedir. Sermaye piyasalarının öne çıkması, menkul kıymet borsalarında işlem hacminin artmasına ve derinleşmenin hızlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda hisse senedi devir hızı ve piyasa

kapitalizasyonu yükselmiştir. Bu durum, bankaların da faaliyet alanında önemli değişiklikler yaratarak, onları hanehalkı finansmanına yönlendirmiştir. Bu da bireylerin finansal alanla iribatının artmasını sağlamak amacıyla bankaların finansal ürünlerin çeşidini artırmasına ve bireylerin gelirlerinin daha büyük bir kısmının finansal sektöre kaymasına sebep olmuştur. Böylece bireylerin finansallaşması sonucu artan hanehalkı borçluluğu ve finans kesimine artan gelir transferi, finansallaşma sürecinin en belirgin sonucu mahiyetindedir.

Zalewski ve Whalen (2010), 1995 ve 2004 yıllarını kapsayan çalışmalarında, Anglo-Amerikan ülkeleri (ABD ve İngiltere), Nordik ülkeleri (İsveç ve Danimarka) ve Kıta Avrupa'sı (Almanya ve Fransa) şeklinde üç kategoriye ayırdıkları gelişmiş ülkelerdeki finansallaşma ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmada finansallaşma göstergesi olarak IMF'nin oluşturduğu finansal gelişme endeksi (FI), gelir dağılımı eşitsizliği göstergesi olarak OECD'den elde edilen Gini katsayısı kullanılmıştır. Yapılan analiz neticesinde, ilgili dönem boyunca finansal endeks değeri ortalama %12,2 artarken, Gini Katsayı %2,7 oranında artış göstermiştir. Bu iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 1995 yılında 0,184 iken, 2004 yılına gelindiğinde bu katsayı +0,254'e yükselmiştir. Dolayısıyla finansallaşma ve gelir dağılımı eşitsizliği arasında önemli bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ülke grupları arasında en yüksek finansallaşma ve gelir dağılımı eşitsizliğine sahip olan grubun Anglo-Amerikan ülkeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Kıta Avrupa'sında finansallaşmanın yüksek olmasına rağmen eşitsizliğin daha az arttığını belirlemişlerdir. Eşitsizliğin en az gerçekleştiği grup ise Nordik ülkeleri olmuştur.

Kus (2012), 1995-2007 yıllarını ve 20 OECD ülkesini kapsayan çalışmada gelişmiş ülkelerde finansallaşma ve gelir eşitsizliği arasındaki etkileşimi panel veri analiziyle incelemiştir. Analizde bağımlı değişken olarak Gini katsayısı kullanılırken, bağımsız değişken olarak alınan finansallaşma göstergeleri, borsaların reel işlem hacminin GSYH'ye oranı, vergi öncesi banka karlılığının GSYH'ye oranı ve bankaların menkul kıymetleştirilen varlıklarıdır. Ayrıca ülkelerin kişi

başı GSYH değerleri, kontrol değişkeni olarak tanımlanmıştır. Finansallaşmayı temsil eden tüm değişkenlerin gelir eşitsizliğini anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede finansallaşmanın güçlendiği yani finansal piyasaların daha fazla genişlediği ülkelerde gelir eşitsizliği artmaktadır. Sonuçlar, borsa kapitalizasyon oranında meydana gelen %1'lik bir artışın Gini katsayısını %0,23 artırdığını, vergi öncesi banka karlılığı oranında ve menkul kıymetleştirilen varlık miktarındaki %1'lik artışın ise Gini katsayısını sırasıyla %0,18 ve %0,16 yükselttiğini göstermiştir.

Flaherty (2015), 14 gelişmiş OECD ülkesinin 1990-2010 dönemini kapsayan çalışmasında, önemli bir eşitsizlik göstergesi olarak kabul edilen en yüksek %1'lik gelire sahip kesimin gelir düzeyinde finansallaşma süreciyle birlikte yaşanan değişimi analiz etmiştir. Çalışmada kullanılan bağımlı değişken olarak en yüksek %1'lik gelir kullanılmış ve finansallaşma göstergesi olarak piyasa kapitalizasyon oranı ile finans, sigorta ve gayrimenkul sektörlerinin GSYH içindeki payı seçilmiştir. Analiz neticesinde finansallaşma düzeyi ile %1'lik gelir arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca analiz sonuçları, devletlerin tüketim harcamalarındaki artış ve sendikalaşma oranındaki yükselmenin, %1'lik gelirleri baskıladığını göstermektedir. Sonuçta finansallaşmanın, ticari açıklığın, teknolojik değişimin ve finansal inovasyonların en yüksek %1'lik gelir grubunun toplam gelirler içindeki payını artırdığı ifade edilmiştir.

Köhler vd., (2016), 14 OECD ülkesini ele aldıkları ve 1989-2011 dönemini kapsayan çalışmalarında, finansallaşmanın ücret payı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bağımlı değişken olarak ücret payının kullanıldığı çalışmada, finansallaşmayı temsil eden bağımsız değişkenler, toplam yabancı varlık ve borçların GSYH'ye oranı, finansal değişkenlerden oluşturulan endeks, temettü ve faiz gelirleri ve temettü ve faiz ödemeleri, hanehalkı borç oranı ve piyasa kapitalizasyonudur. Emek piyasası kurumlarını temsilen işsizlik oranı, emek koruma mevzuatı katsayısı, sendika yoğunluğu ve işsizlik ödemeleri kullanılmıştır. Ayrıca küreselleşme göstergesi

olarak ihracat ve ithalat hacminin GSYH'ye oranı, teknolojik gelişme göstergesi olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin payı kontrol değişkenler olarak alınmıştır. Panel veri yönteminin uygulandığı çalışmada, temettü ve faiz ödemeleri değişkeni dışındaki tüm finansallaşma değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve ücret payını negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tridico (2017), 34 OECD ülkesinin 1990-2013 dönemini kapsayan çalışmasında finansallaşma ve gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışmada, bağımlı değişken olarak Gini katsayısı alınırken, finansallaşma göstergesi olarak piyasa kapitalizasyonunun GSYH'ye oranı, devletin sosyal harcamalarının GSYH'ye oranı, işsizlik oranı, ithalatın GSYH'ye oranı, doğrudan yabancı yatırım girişlerinin GSYH'ye oranı, bağımsız değişken olarak alınmıştır. Analiz sonucunda, finansallaşma yükseldiğinde, emek koruma mevzuatı azaldığında, sendikalaşma zayıfladığında ve sosyal harcamalar kısıldığında gelir eşitsizliklerinin arttığı ifade edilmiştir.

3. AMPİRİK ANALİZ

Bu çalışma kapsamında analiz edilen finansallaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin ekonomik büyüme modeli, ekonometrik yöntem ve veri seti aşağıda açıklanmıştır.

3.1. Ekonomik Büyüme Modeli

Ampirik araştırmalarda çok sık kullanılan büyüme modellerinden biri, klasik Solow büyüme modeli olarak adlandırılan neoklasik büyüme modelidir. Klasik Solow büyüme modeli, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun iki değişkenli modeline dayanır. Bu modelin temel varsayımları, kapalı bir ekonomi, rekabetçi piyasalar ve rasyonel davranan bireyler, sermaye ve işgücünden oluşan iki üretim faktörünün arasında tam ikame olduğu, üretim faktörlerinin marjinal maliyetleriyle fiyatlandırılması ve azalan verimler kanunudur. Nüfus artışı ve teknolojinin dışsal değişkenler olarak yer aldığı bu modelin üretim fonksiyonu şu şekildedir (Mankiw vd, 1992):

$$Y_t = K_{(t)}^\alpha (A_{(t)} L_{(t)})^{1-\alpha}$$

$$0 < \alpha < 1 \quad (\text{iki faktörlü model})$$

Y toplam üretimi, K toplam sermaye miktarını, L toplam işgücünü, A ise teknoloji seviyesini ifade eder. Teknoloji, işgücünü daha efektif yaptığından, işgücü hesabında teknolojik gelişme de dikkate alındığında, AL'ye toplam efektif işgücü miktarı da denilmektedir. Bir birim efektif işgücü miktarını ifade eden $A_{(t)}L_{(t)}$ 'deki değişme (n+g) oranında gerçekleşir. Solow modeli, toplam üretimin sabit oranının tasarruf (s) edildiğini varsayar. Toplam tasarruf oranı ise toplam yatırımları belirler. Tasarrufların yatırıma dönüşmesi suretiyle sermaye birikiminin artmasıyla ekonomik büyüme gerçekleşir. Bir birim işgücüne düşen sermaye stoku k ile ($k = K / AL$), bir birim işgücüne düşen sermaye miktarı da y ile ($y = Y / AL$) ve sermayenin aşınma oranı da δ ile gösterildiğinde, zaman içinde k'daki değişim;

$$k_{(t)} = sy_{(t)} - (n + g + \delta)k_{(t)}$$

$$= sk_{(t)}^\alpha - (n + g + \delta)k_{(t)}$$

ile açıklanmaktadır. Solow modelinin varsayımlarına göre, uzun vadede toplam üretimdeki büyüme, denge seviyesine yakınsayacaktır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin sonsuza kadar devam etmeyeceğini ve bir noktada denge değerine (k^*) ulaşacağını varsayar. Denge durumuna ulaşan ekonominin denklemi ise şu şekildedir:

$$sk^{*\alpha} = (n + g + \delta)k^* \text{ veya}$$

$$k^* = [s/(n + g + \delta)]^{1/(1-\alpha)}$$

Buna göre, uzun vadede denge seviyesine ulaşan bir ekonomide, sermaye işgücü oranı tasarruf oranıyla doğru orantılı olarak değişirken, nüfus artış oranıyla ters orantılı değişecektir. Bu nedenle ekonomideki toplam tasarrufların artması yatırımların artmasına neden olarak yüksek sermaye işgücü oranına ulaşılmasını sağlarken, nüfus artışı, işgücü başına düşen sermaye oranını düşürecektir (Mankiw vd, 1992).

Solow büyüme modeli, Gregory Mankiw, David Romer ve David Weil tarafından beşeri sermaye faktörü eklenerek genişletilmiştir. Mankiw, Romer ve Weil yaptıkları ampirik çalışmalarda, beşerî sermaye birikimini ayrı bir değişken olarak Solow büyüme modeline dahil ettiklerinde, tasarruf ve nüfus büyümesi

değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, ekonomilerde gözlenen somut durumu daha iyi yansıttığını belirlemişlerdir (Mankiw vd, 1992). Ampirik araştırmalar genişletilmiş Solow büyüme modelinin, üretim faktörlerindeki niteliksel ve niceliksel değişimi kapsadığı için ekonomik büyümenin kaynaklarını açıklamada daha yüksek bir açıklayıcı güce sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Mankiw, 1992).

Bu çalışmada, Mankiw, Romer ve Weil (MRW) modeli olarak adlandırılan, “Genişletilmiş Solow Modeli” şeklinde de ifade edilen büyüme modeli kullanılmıştır. Genişletilmiş Solow Modeline göre, ekonomide toplam tasarruflar, beşeri sermaye birikimi ve fiziksel sermaye birikimi için ayrılmaktadır. Ayrıca beşeri sermaye ve fiziki sermaye arasında mutlak ikamenin olduğu ve aynı aşınma payına sahip olduğu varsayılır. Beşeri sermayeyi de içeren MRW büyüme modeli şu şekildedir:

$$Y_t = K_{(t)}^\alpha H_{(t)}^\beta (A_{(t)} L_{(t)})^{1-\alpha-\beta} \quad \alpha + \beta < 1 \quad (\text{üç faktörlü model})$$

Buna göre MRW büyüme modelinde üretim fonksiyonu aşağıda verilen üç açıklayıcı değişkenle ifade edilmiştir.

$$\ln(\text{GDP}) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(K) + \alpha_2 \ln(L) + \alpha_3 \ln(H) + \varepsilon_t$$

Bu eşitlikte α_0 , $(\ln A(0) + g_{(t)})$ 'yi, α_1 , $(\frac{\alpha+\beta}{1-\alpha-\beta})$ 'yi, $\ln(K)$, $[\ln(n+g+\delta)]$ 'yi, α_2 , $(\frac{\alpha}{1-\alpha-\beta})$ 'yi, $\ln(L)$, $\ln(S_k)$ 'yi ve α_3 , $(\frac{\beta}{1-\alpha-\beta})$ 'yi, $\ln(H)$ 'da $\ln(S_h)$ 'ı ifade etmektedir. Teorik olarak $\alpha_1 > 0$, $\alpha_2 < 0$ ve $\alpha_3 > 0$ kabul edilmektedir.

MRW modelinde kullanılan kişi başı GSYH ve fiziki sermaye yatırım oranı (K) göstergeleri, Dünya Bankası'nın veri tabanı Dünya Gelişmişlik Göstergeleri (World Development Indicators, WDI)'den alınmıştır. İşgücü verisi (L), OECD'nin OECD.Stat veri setinden elde edilen nüfus artış hızı (n), fiziksel sermaye aşınma oranı (δ) ve teknoloji gelişme hızının (g) toplamı alınmak suretiyle hesaplanmıştır. Beşeri sermaye verisi (H) (ortaokula kayıtlı kişi sayısı / 15 yaş üstü nüfus) ise Barro ve Lee (2000) tarafından hazırlanan Dünya

Eğitim Düzeyi veri setinden alınmıştır. Çalışmada G-20 üyesi ülkelerin 1980-2017 dönemi, yıllık kişi başı GSYH, fiziki sermaye yatırım oranı (K) (reel yatırımlar / reel GSYH), işgücü (L) (nüfus artış hızı (n), teknoloji gelişme hızı (g) ve fiziksel sermaye aşınma (δ) oranı) ve beşeri sermaye (H) verileri kullanılmıştır. ABD doları cinsinden nominal değer olarak elde edilen kişi başı GSYH ve yatırım verileri, deflatör aracılığıyla reel hale getirilmiştir.

MRW büyüme modeli işgücü ve sermayeyi büyümenin belirleyici etkenleri olarak ele alırken, nüfus artışı ve teknolojiyi büyümeyi dışsal olarak belirleyen faktörler olarak almaktadır. Diğer taraftan MRW büyüme modelinde büyüme analizi, bir denge noktasının var olup olmadığına ve varsa seviyesine odaklanmaktadır. Bu bakımdan model, çoklu denge durumlarını açıklamadığı gibi denge halinde değişim yaratan yapısal farklılaşma ve dönüşümleri de içermemektedir. Dolayısıyla söz konusu model, ülkeler arasında yapısal farklılıklardan kaynaklanan farklı büyüme performanslarını ölçümlemekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle finansallaşma göstergelerinin büyüme üzerindeki etkilerini belirleyebilmek amacıyla, büyümedeki değişimi açıklayıcı göstergeler olarak modele dahil edilmiştir.

3.2 Ekonometrik Model

3.2.1. Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmada MRW büyüme modeli çerçevesinde temel hipotez, finansallaşmanın ekonomik büyümeyi etkilediğidir. Temel hipotezin test edilebilmesi için modele finansallaşma göstergeleri dahil edilmiştir. Model kapsamında incelenecek bağımlı değişken, reel kişi başı GSYH (GDP) değerinde gözlemlenen değişimdir ve logaritmik formdaki reel kişi başı GSYH değerinin bir önceki dönemde gözlenen logaritmik formdaki reel kişi başı GSYH değerinden farkı alınarak hesaplanmıştır. Modelde kişi başına GSYH'nın logaritmasının farkının alınmasının amacı, bağımsız değişkenlerin ekonomik büyüme oranının değişimini nasıl etkilediğini incelemektir. Bağımsız değişkenler ise fiziki sermaye (K), işgücü (L), beşeri

sermaye (H) ile finansallaşma göstergeleri olarak finansal ilişkiler oranı, kredi genişleme oranı, borsa kapitalizasyon oranı, finansal sektör karlılık oranı ve finansal varlık oranıdır. Analizde kullanılan kısaltmalar, değişkenler ve tanımları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kısaltmalar, Bağımsız Değişkenler ve Açıklaması

Kısaltmalar	Bağımsız Değişkenler	Açıklaması
K	Fiziki Sermaye Yatırım Oranı	Reel Yatırımlar / Reel GSYH
L	İşgücü Oranı	Nüfus Artış Hızı + Teknoloji Gelişme Hızı + Sermaye Aşınma Oranı
H	Beşeri Sermaye Oranı	Ortaokula Kayıtlı Kişi Sayısı / 15 Yaş Üstü Nüfus
MOS	Finansal İlişkiler Oranı	Toplam Parasal Varlıklar (M2Y) / GSYH
CRD	Kredi Genişleme Oranı	Toplam Krediler / GSYH
CAP	Borsa Kapitalizasyon Oranı	Menkul Kıymetler Borsası Reel İşlem Hacmi / GSYH
INC	Finansal Sektör Karlılık Oranı	Finansal Kurumlar Vergi Öncesi Karı / GSYH
FAS	Finansal Varlık Oranı	Toplam Finansal Varlık Stoku / GSYH

Finansal İlişkiler Oranı; M2Y olarak ifade edilen döviz tevdiat hesapları da dahil toplam parasal varlıkların, GSYH’ya oranı şeklinde hesaplanır. Bu oran ekonominin parasallaşma derecesini ifade eder. Hanehalkının finansal sisteme erişim düzeyi hakkında bilgi verir. Bu oran ne kadar yüksekse, finansallaşma seviyesi o kadar yüksek kabul edilir.

Kredi Genişleme Oranı; Finansal sistemdeki tüm banka ve kredi kuruluşları tarafından kullanılan toplam kredilerin GSYH’ya oranı şeklinde ifade edilir. Dolayısıyla kredi genişlemesi, toplam kredi hacminin GSYH içindeki payının artması anlamına gelir. Bu oranın büyüklüğü kadar artış hızı da ekonomik dengeler açısından önemlidir. Mesela finansallaşmanın temel nedeni hızlı kredi artışı ise bu durum beraberinde ekonomiye ilişkin risk algısının da artmasını getirir. Ayrıca kredi artışının hangi kaynaklardan sağlandığı da önemlidir. Mesela önemli oranda dış borca dayalı bir kredi genişlemesi, ekonominin dışa bağımlılığının yüksek olduğuna işaret eder.

Borsa Kapitalizasyon Oranı; bir ekonomide gerçekleşen menkul kıymetler borsası toplam reel işlem hacminin GSYH’ya oranı şeklinde hesaplanır. Finansallaşma, sermaye piyasalarının gelişmişliğini

de içerir. Sermaye piyasaları geliştğinde firmaların fon bulma olanağı artacağından, borsa kapitalizasyon oranının artması finansallaşma seviyesindeki artışı ifade eder.

Finansal Sektör Karlılık Oranı; finansal sektörü oluşturan tüm banka ve finans kurumlarının vergi öncesi karının GSYH’ya oranı şeklinde hesaplanır. Bir ekonomide sermaye birikim mekanizmasının sanayi ve reel üretim alanından finans alanına kayması sonucunda, finansal faaliyetlerden elde edilen karın reel üretim faaliyetlerinden elde edilen kardan daha fazla olması finansallaşmanın bir göstergesidir. Bu nedenle finansal sektör karlılığının milli gelir içindeki payının artması da bir finansallaşma göstergesi niteliğindedir.

Finansal Varlık Oranı; bir ekonomideki tüm finansal varlıkların toplamının (toplam finansal varlık stoğunun) GSYH’ya oranı şeklinde ifade edilir. Bu oran, hem para hem de sermaye piyasasına ilişkin göstergeleri içerir ve ekonominin tüm finansal varlıklarını ifade eder. Toplam finansal varlık stoğuna, hisse senetleri, kamu ve özel sektör tahvilleri, döviz tevdiat hesapları da dahil banka mevduatları ve mevduat sertifikaları, menkul kıymetleştirme uygulamaları ile yaratılan finansal

varlıklar, tezgâh üstü türev finansal ürünler gibi tüm finansal varlıklar dahildir. Bir ülkede kullanılan finansal araç çeşitleri ile bu çeşitliliğin yaygın kullanılabilmesi de finansallaşmanın bir göstergesidir. Dolayısıyla, bu orandaki artış, finansallaşmanın arttığını ifade eder.

Veri seti, G-20 üyesi 19 ülkenin bu değişkenlere ait 1980-2017 yıllarını kapsayan yıllık zaman serilerini içermektedir. Çalışmada bağımsız değişken olarak alınan finansallaşma göstergeleri Dünya Bankası'nın veri tabanı Dünya Gelişmişlik Göstergeleri (World Development Indicators, WDI) veri seti ve OECD'nin OECD.Stat veri setinden, AB İstatistik Kurumu (Eurostat) ve ilgili ülkelerin merkez bankalarının elektronik veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin analiz edilmesinde Eviews 7.0, Stata 11.2 ve Gauss 10.0 paket programlarından yararlanılmıştır.

Bu çalışmada, aşırı finansallaşmanın yarattığı 2008 küresel finans krizine ilişkin ulusal ve uluslararası finansal sorunların çözümünün arandığı bir platform niteliğindeki G-20 ülkelerinin finansallaşmadan ne yönde etkilendiklerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında incelenmek üzere G-20 ülkeleri seçilmiştir. Ayrıca bu ülkelerin bugün itibarıyla en büyük 25 ulusal ekonominin 19'unu teşkil ediyor olmaları sebebiyle, ekonomik ve finansal gelişmişlik düzeyinin yüksek olması ve bunlara dair detaylı ve düzenli verilere sahip olmaları da diğer bir sebeptir. Çalışmada analiz döneminin 1980 yılından başlamasının sebebi, özellikle 1980'li yılların başından itibaren sermaye hareketlerinde büyük ölçüde serbestleşmenin sağlanmasıyla birlikte finansallaşma sürecinin kendini göstermeye başlamış olmasıdır. 1980'li yılların başından itibaren, uluslararası anlaşmalar ile sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasına paralel olarak, bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişme ile ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki düşüş, sermayenin küresel ölçekte çok daha hızlı hareket etmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, yabancı doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları sınır ötesi alanlara yayılmıştır. Bu da finansallaşmanın hem ölçeğini artırmış hem de dışa açık tüm ülkelerde benzer süreçlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada finansallaşmanın ülkelerin ekonomik büyümelerinde nasıl bir farklılık oluşturduğunu incelemek için veri bir zaman diliminde farklı ülkelerin karşılaştırılması gerekmektedir. Bu amaçla yatay kesit birimleri arasında karşılaştırma yapılması gerekir. Ancak hem ekonomik büyüme hem de finansallaşma bir anda oluşmayıp, bir zaman sürecinde gerçekleştiğinden ve dinamik bir süreç olduğundan, bu analizde her bir yatay kesit biriminin zaman serisi verileri kullanılmalıdır. Dolayısıyla ampirik çalışmada hem yatay kesit hem de zaman boyutunu birlikte ele alan bir yöntem ihtiyacı vardır. Bu nedenle finansallaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin değerlendirilebilmesi amacıyla panel veri analizi yapılacaktır. Panel veri analizi, sadece yatay kesit ya da sadece zaman serisi ile karşılaştırıldığında çeşitli avantajlara sahiptir. Panel veri modellerinde gözlem sayısı kesit ve zaman serilerine göre daha fazladır. Bu durumda elde edilecek parametre tahminleri daha güvenilir olacak ve tahmin edilen modeller daha az kısıtlayıcı varsayıma dayanacaktır. Ayrıca panel veri yönteminin kullanılması, kısa dönemli verilerle daha kapsamlı ve açıklayıcı bir ortak sonuca ulaşılmasını sağlayacaktır (Brooks, 2008).

Bağımlı değişken olan GDP ve bağımsız değişkenler K, L, H ve finansallaşma göstergeleri olan MOS, CRD, CAP, INC ve FAS için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H_0 : GDP ile K, L, H ve finansallaşma değişkenleri arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : GDP ile K, L, H ve finansallaşma değişkenleri arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

Buna göre finansallaşma göstergelerini içeren modeller Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Panel Veri Analizinde Kullanılan Modeller

Model İsmi	Model Eşitliği
Model 1 (MRW)	$\ln(\text{GDP}) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(K) + \alpha_2 \ln(L) + \alpha_3 \ln(H) + \varepsilon_t$
Model 2 (MOS)	$\ln(\text{GDP}) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(K) + \alpha_2 \ln(L) + \alpha_3 \ln(H) + \alpha_4 \text{MOS} + \varepsilon_t$
Model 3 (CRD)	$\ln(\text{GDP}) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(K) + \alpha_2 \ln(L) + \alpha_3 \ln(H) + \alpha_4 \text{CRD} + \varepsilon_t$
Model 4 (CAP)	$\ln(\text{GDP}) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(K) + \alpha_2 \ln(L) + \alpha_3 \ln(H) + \alpha_4 \text{CAP} + \varepsilon_t$
Model 5 (INC)	$\ln(\text{GDP}) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(K) + \alpha_2 \ln(L) + \alpha_3 \ln(H) + \alpha_4 \text{INC} + \varepsilon_t$
Model 6 (FAS)	$\ln(\text{GDP}) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(K) + \alpha_2 \ln(L) + \alpha_3 \ln(H) + \alpha_4 \text{FAS} + \varepsilon_t$

3.2.2. Modellere İlişkin Ön Testler

Panel veri analizinde seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının dikkate alınıp alınmaması, elde edilecek sonuçları önemli ölçüde etkilemektedir (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Bu nedenle analize başlamadan önce, serilerde ve eşbütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığının varlığının test edilmesi ve yapılacak birim kök ve eşbütünleşme testleri seçilirken, bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenle yatay kesit birimlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığı, seriye gelen bir şoktan aynı derece etkilenip etkilenmediği incelenmelidir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı, panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testiyle; her ikisi de büyük

olduğunda Pesaran (2004) Cross-Section Dependence (CD) testiyle araştırılabilmektedir. Bu çalışmada 37 yıl ve 19 ülke olduğu için, paneli oluşturan yatay kesitler (ülkeler) arasındaki bağımlılık, Breusch-Pagan (1980) tarafından bulunan ve Pesaran vd. (2008) tarafından sapması düzeltilen LM_{adj} (Adjusted Lagrange Multiplier) testiyle incelenmiştir. Testin hipotezleri:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Test sonucunda elde edilecek olasılık değeri 0.05'ten küçük ise H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmektedir (Pesaran vd., 2008).

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Değişken	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
ln(K)	1,615	0,038
ln(L)	1,846	0,022
ln(H)	1,466	0,024
MOS	5,579	0,000
CRD	6,516	0,000
CAP	3,219	0,000
INC	5,712	0,002
FAS	2,322	0,000
Eşbütünleşme Denklemi	46,480	0,000

Tablo 3'den görüldüğü üzere, değişkenlere ait olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğundan, H_0

hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilerek, seriler ve eşbütünleşme denklemi için yatay kesit

bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı, analizde yer alan ülkelerden birinin analiz kapsamındaki verilerini etkileyeceğini ifade etmektedir. Yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden, analizin devamında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri ve panel eşbütünleşme

yöntemleri uygulanmıştır. Bu bağlamda serilerin durağan olup olmadığı Im, Pesaran ve Shin (IPS) panel birim kök testiyle analiz edilecektir. IPS panel birim kök testine göre boş hipotez serinin durağan dışı olduğunu gösterirken, alternatif hipotez serinin durağan olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4: IPS Panel Birim Kök Testi

	Olasılık Değeri	Sonuç	Durağanlık Derecesi
ln(GDP)	0,842	Durağan Dışı	1. Derece
ln(K)	0,023	Durağan	-
ln(L)	0,000	Durağan	-
ln(H)	0,021	Durağan	-
MOS	0,826	Durağan Dışı	1. Derece
CRD	0,785	Durağan Dışı	1. Derece
CAP	0,644	Durağan Dışı	1. Derece
INC	0,000	Durağan	-
FAS	0,884	Durağan Dışı	1. Derece

Tablo 4’de yer alan IPS panel birim kök test sonuçlarına bakıldığında 4 değişkenin seviyesinde, 5 değişkenin ise birinci farkında durağan olduğu görülmektedir. Bu çerçevede GDP, MOS, CRD, CAP ve FAS serileri için durağanlığın sağlanmadığı görülmektedir. Bu nedenle sözkonusu serilerin birinci derece farkı alınarak durağan hale gelmesi sağlanmıştır.

Panel veri analizinde seriler arasında eşbütünleşmenin varlığı, Westerlund (2008) Durbin-Hausman yöntemi ile test edilmiştir. Tazin hipotezleri şu şekildedir:

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi yok.

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi var.

Hipotezlerin red veya kabulüne, elde edilen test istatistiğinin normal dağılım tablosu kritik değerleriyle karşılaştırılmasıyla karar verilmektedir. Buna göre, elde edilen test istatistiği

%5 anlamlılık düzeyinde 1.645’ten büyük olduğunda, H_0 reddedilmekte ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığına karar verilmektedir.

Westerlund (2008) Durbin-Hausman yönteminde, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, grup ve panel boyutunda ayrı ayrı test edilmektedir. Westerlund (2008) Durbin-Hausman grup testinde otoregresif parametrenin kesitler arasında farklılaşmasına izin verilmektedir. Bu testte H_0 hipotezinin reddedilmesi, en azından bazı kesitler için eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ifade etmektedir. Westerlund (2008) Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testinde ise, otoregresif parametrenin bütün kesitler için aynı olduğu kabul edilmektedir. Bu varsayım altında, H_0 hipotezi reddedildiğinde, bütün kesitler için eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu kabul edilmektedir (Bayar, Güloğlu ve Selman, 2011). Buna göre Tablo 5’deki test sonuçları elde edilmiştir.

Tablo 5: Durbin-H Panel Eşbütünleşme Testi

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Kritik Değer (%5)	Karar
Durbin-H Grup İstatistiği	0.424	0.0000	1.645	Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
Durbin-H Panel İstatistiği	0.117	0.0002	1.645	Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Test sonucunda elde edilen grup ve panel istatistiklerinin 1.645'ten küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda H_0 hipotezi kabul edilmiş ve ülke gruplarında ve panelin genelinde, değişkenlere ilişkin seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada hangi modelin kullanılacağına karar vermek amacıyla Standart F Testi ve

Hausman Testi uygulanmıştır. Bu bağlamda klasik (havuzlanmış panel veri yöntemi) model ve sabit etkiler modeli arasında tercih yapabilmek için standart F-Testi; sabit ve rastsal etkiler modeli arasında karar verebilmek için ise Hausman Testi uygulanmıştır. Her bir model ayrı ayrı test edilmiştir. Testten elde edilen bulgular Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Standart F Testi ve Hausman Testi

Modeller	F Testi		Hausman Testi		Seçilen
	F İstatistiği	Olasılık	Ki-Kare İstatistiği	Olasılık	Model
Model 1 (MRW)	63,4652	[0.0000]	21,5892	[0.7148]	Rastsal Etkiler
Model 2 (MOS)	82,1095	[0.0000]	38,5724	[0.1752]	Rastsal Etkiler
Model 3 (CRD)	62,2135	[0.0000]	31,6795	[0.0000]	Sabit Etkiler
Model 4 (CAP)	75,4685	[0.0000]	19,6842	[0.4662]	Rastsal Etkiler
Model 5 (INC)	74,2048	[0.0000]	28,7519	[0.0003]	Sabit Etkiler
Model 6 (FAS)	78,7823	[0.0000]	25,4682	[0.0000]	Sabit Etkiler

Standart F testi için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Modelin sabit terimi tüm yatay kesit birimleri için aynıdır.

H_1 : Modelin sabit terimi tüm yatay kesit birimleri için aynı değildir.

F-İstatistiği test sonuçlarına göre "modellerin sabit terimi tüm yatay kesit birimleri için aynıdır" şeklindeki H_0 hipotezi %1 önem düzeyinde reddedildiği için sabit etkiler panel veri modelinin veriyi daha iyi temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Birim veya birim ve zaman farklılıklarını temsil eden katsayıların yani tesadüfî etkili modelin hata terimi bileşenlerinin modeldeki bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğu hipotezinin geçerliliği, Hausman tarafından önerilen test istatistiği ile incelenmiştir. Sabit etkili model parametre tahmincileri ile tesadüfî etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ortaya koymak için Hausman Testi yapılmıştır (Greene, 2003).

Sabit etkiler modeli ile rastsal etkiler modeli arasında tercih yapabilmek için kullanılan Hausman testinde, öncelikle model rastsal olarak tahmin edilmiş, ardından elde edilen tahmin test

edilerek hangi modelin kullanılacağına karar verilmiştir.

H_0 : Rastsal etkiler mevcuttur.

H_1 : Rastsal etkiler yoktur.

Hausman test sonuçları incelendiğinde, Model 3 (CRD), Model 5 (INC) ve Model 6 (FAS)'da olasılık değeri sıfıra yakın olduğundan rastsal etkilerin mevcut olduğunu varsayan H_0 hipotezi, %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Buna göre sözkonusu modellerde sabit etkili modelin daha tutarlı sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır. Ancak Model 1 (MRW), Model 2 (MOS) ve Model 4 (CAP)'de Hausman Testine ilişkin H_0 hipotezi, %1'lik

önem seviyesinde reddedilememiştir. Bu sonuç, sözkonusu modellerde, rastsal etkiler modelinin uygulanmasının uygun olacağını ifade etmektedir.

Sabit etkiler yaklaşımının uygulanmasına karar verilen Model 3, Model 5 ve Model 6 için, değişen varyans ve otokorelasyon olup olmadığını tespit etmek amacıyla sırasıyla Modified Wald Testi ve Modified Bhargava et. al. Durbin-Watson Testi uygulanmıştır. Sözkonusu modellerde kullanılan tahmin yönteminin yatay kesitsel bağımlılığa sahip olup olmadığının sınaması için Breusch-Pagan LM testi uygulanmıştır (Turhan ve Taşseven, 2010).

Tablo 7: Sabit Etkiler Yaklaşımının Uygulandığı Modellerde Varsayımların Testi

Model 3		Model 5		Model 6	
Modified Wald Testi		Modified Wald Testi		Modified Wald Testi	
chi2(01)	Prob>chi2	chi2(01)	Prob>chi2	chi2(01)	Prob>chi2
85,84	0,000	143,30	0,082	170,10	0,074
Modified Bhargava et. al. Durbin-Watson Testi		Modified Bhargava et. al. Durbin-Watson Testi		Modified Bhargava et. al. Durbin-Watson Testi	
2,764573		3,214633		2,258782	
Breusch-Pagan LM Testi		Breusch-Pagan LM Testi		Breusch-Pagan LM Testi	
0,0000		0,0000		0,0000	

Tablo 7'de verilen test sonuçlarından görüldüğü üzere, Model 5 ve Model 6'da değişen varyans görülmezken, Model 3'de değişen varyans sorunu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişen varyans sorunu ile karşılaşılan modelde, Arellano-Froot-Rogers tahmincisi kullanılarak standart hatalar düzeltilmiş ve model sonuçları buna göre yorumlanmıştır. Diğer taraftan Model 3, Model 5 ve Model 6'da, otokorelasyon sorunu yoktur. Ancak test sonuçları, yatay kesitsel bağımlılık sorununa işaret etmektedir. Bu nedenle parametre tahminlerine dokunmadan dirençli standart hatalar elde edilmeli ve bu sorunu göz önüne alan dirençli tahminciler kullanılmalıdır. Bu nedenle modelde değişkenlerin seviyelerindeki çözümleri,

yatay kesitsel bağımlılık sorununa karşı dirençli tahminciler üreten ve zaman boyutunun birim sayısından fazla olduğu durumlarda etkili olan Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisiyle yapılacaktır.

Rastsal etkiler yaklaşımının uygulanacağı Model 1, Model 2 ve Model 4 için, değişen varyans ve otokorelasyon olup olmadığını tespit etmek amacıyla sırasıyla Breusch Pagan LM Testi ve Modified Bhargava et. al. Durbin-Watson Testi uygulanmıştır. Sözkonusu modellerde yatay kesit bağımlılığı sınaması Breusch-Pagan LM testi ile yapılmıştır (Turhan ve Taşseven, 2010).

Tablo 8: Rastsal Etkiler Yaklaşımının Uygulandığı Modellerde Varsayımların Testi

Model 1		Model 2		Model 4	
Breusch Pagan LM Testi		Breusch Pagan LM Testi		Breusch Pagan LM Testi	
chi2(01)	Prob>chi2	chi2(01)	Prob>chi2	chi2(01)	Prob>chi2
126,25	0,000	21,84	0,000	111,80	0,000
Modified Bhargava et. al. Durbin-Watson Testi		Modified Bhargava et. al. Durbin-Watson Testi		Modified Bhargava et. al. Durbin-Watson Testi	
2,586642		3,625478		2,547164	
Breusch-Pagan LM Testi		Breusch-Pagan LM Testi		Breusch-Pagan LM Testi	
0,0000		0,0000		0,0000	

Tablo 8’de verilen test sonuçlarından görüldüğü üzere, Model 1, Model 2 ve Model 4’de değişen varyans sorununa rastlanmıştır. Değişen varyans sorunu ile karşılaşılan modellerde, Arellano-Froot-Rogers tahmincisi kullanılarak standart hatalar düzeltilmiş ve model sonuçları buna göre yorumlanmıştır. Diğer taraftan sözkonusu modellerde, otokorelasyona ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak test sonuçları, yatay kesitsel bağımlılık sorununa işaret ettiğinden, değişkenlerin seviyelerindeki çözümleri, soruna

karşı dirençli tahminciler üreten ve zaman boyutunun birim sayısından fazla olduğu durumlarda etkili olan Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisiyle yapılacaktır.

3.2.3. Modellere İlişkin Panel Veri Analizi

Sabit etkiler modelinin tahmin sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Model	Model 3 (CRD)	Model 5 (INC)	Model 6 (FAS)
Değişken	Katsayı	Katsayı	Katsayı
	Olasılık	Olasılık	Olasılık
K	0,2482	0,1142	0,3847
	0,0000	0,0000	0,0011
L	0,2278	0,3188	0,2703
	0,0000	0,0004	0,0000
H	0,1673	0,2497	0,1105
	0,0006	0,0000	0,0000
CRD	0,1198		
	0,0000		
INC		0,0021	
		0,8664	
FAS			-0,1107
			0,0000
R ²	0,8022	0,7204	0,7628
F İstatistiği	67,84684	52,79234	58,24895
Olasılık (F istatistiği)	0,000000	0,000028	0,001033

Temel MRW modeline finansallaşma değişkenleri eklenerek oluşturulan modellerde, INC haricindeki temel değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Model 5 (INC)'de %5 anlamlılık düzeyinde INC değişkeni anlamlı sonuç vermemiştir. Diğer değişkenlerin t değerlerinin anlamlı çıktığı görülmektedir. Bu nedenle sözkonusu değişkenler ile bağımlı değişken arasında ilişki olmadığını varsayan H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Modele göre, finansallaşma göstergeleri açısından bakıldığında, kredi genişleme oranı değişkeni ile gelir arasında pozitif yönde, finansal varlık oranı ile gelir arasında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir.

MRW büyüme modeline kredi genişleme oranı eklenerek elde edilen Model 3 (CRD) sonuçlarına göre, temel büyüme değişkenleri (fiziki sermaye yatırım oranı (K), işgücü (L) ve beşeri sermaye (H) oranı) önem düzeyinde anlamlı ve katsayıların işareti beklenen yöndedir. Kredi

genişleme oranı değişkeni de anlamlı ve işareti pozitifdir. Buna göre kredi genişleme oranında meydana gelen 1 birimlik artış, reel kişi başı geliri (GDP) 0,12 birim artıracaktır. Bu model için F istatistiği anlamlı ve R^2 değeri %80 olarak bulunmuştur.

Finansallaşma göstergesi olarak finansal varlık oranının yer aldığı Model 6 (FAS) tahmin sonuçları incelendiğinde, temel büyüme değişkenlerinin (K, L ve H) %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu ve katsayıların işaretinin beklenen yönde olduğu görülmektedir. Finansal varlık oranı göstergesi anlamlı ve negatif yönlüdür. Buna göre FAS değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artışın, kişi başı geliri 0,11 birim negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Modelin F istatistiği anlamlıdır ve R^2 değeri %76'dır.

Rastsal etkiler modelinin tahmin sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: Rastsal Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Model	Model 1 (MRW)	Model 2 (MOS)	Model 4 (CAP)
Değişken	Katsayı	Katsayı	Katsayı
	Olasılık	Olasılık	Olasılık
K	0,3417	0,4406	0,2111
	0,0000	0,0000	0,0000
L	0,1196	0,1895	0,3123
	0,0001	0,0000	0,0022
H	0,2412	0,2147	0,1202
	0,0000	0,0018	0,0000
MOS		0,0308	
		0,0000	
CAP			-0,0102
			0,0000
R^2	0,7822	0,6826	0,8012
F İstatistiği	62,48359	56,48752	74,28542
Olasılık (F istatistiği)	0,000000	0,000000	0,000028

Model 1 (MRW) sonuçlarına göre, fiziki sermaye, işgücü ve beşeri sermaye göstergesi olan değişkenler, kişi başı reel GSYH (gelir) ile pozitif ilişki içerisindedir. Buna göre fiziki sermaye birikiminde %1'lik artış, gelirden %0,34 artış yaratırken, işgücü ve beşeri sermaye oranlarındaki %1'lik artış sırasıyla %0,12 ve %0,24 artışa yol açmaktadır. Bu sonuçlar, MRW büyüme modeliyle uyumludur. Model sonuçlarına göre R^2 değeri %78 düzeyindedir.

MRW büyüme modeline finansal ilişkiler oranı değişkeni eklenerek elde edilen Model 2 (MOS) sonuçlarına göre, temel büyüme değişkenleri (K, L ve H) %1 önem düzeyinde anlamlı ve katsayılarının işareti beklenen yödedir. Finansal ilişkiler oranı göstergesi anlamlı ve işareti pozitif yönlüdür. Buna göre MOS değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış, kişi başı geliri 0,03 birim artırmaktadır. Modelin F istatistiği anlamlıdır ve R^2 değeri %68'dir.

Borsa kapitalizasyon oranının dahil edildiği Model 4 (CAP) sonuçları incelendiğinde, temel büyüme değişkenlerinin (K, L ve H) %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu ve katsayıların işaretinin beklenen yönde olduğu görülmektedir. Borsa kapitalizasyon oranı göstergesi anlamlı ve negatif yönlüdür. Buna göre CAP değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış, kişi başı geliri 0,01 birim negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Modelin F istatistiği anlamlıdır ve R^2 değeri %80'dir.

Tüm modellerde F istatistiği anlamlı çıkmıştır ve R^2 değerleri %52 ila %80 arasındadır. Bu durum modellerin anlamlılık düzeyinin ve açıklama gücünün yüksek olduğunu ifade etmektedir. Modeller genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik büyüme ile en fazla pozitif yönde ilişkili finansallaşma göstergesinin kredi genişleme oranı olduğu görülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar da kredilendirme miktarı ve toplam kredilerin seviyesi arttıkça, büyümenin artacağına işaret etmektedir. Aynı şekilde, finansal ilişkiler oranı değişkeni ile büyüme arasında anlamlı ve aynı yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Diğer taraftan borsa kapitalizasyon oranı ve finansal varlık oranı ile büyüme arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

3.2.4. Panel Eşbütünlük Analizi

Çalışmanın bu kısmında ekonomik büyüme ile aralarında anlamlı ilişki bulunduğu tespit edilen finansallaşma değişkenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünün finansallaşmadan ekonomik büyümeye doğru mu, yoksa ekonomik büyümeden finansallaşmaya doğru mu olduğu araştırılacaktır. Bu amaçla öncelikle Durbin-Hausman (2008) panel eşbütünlük testi uygulanacak, ardından eşbütünlük analizinden elde edilen sonuçlara göre vektör hata düzeltme modeli uygulanacak, son olarak Granger nedensellik testi yardımıyla değişkenler arasındaki nedenselliğin kısa ve uzun dönemdeki yönü belirlenmeye çalışılacaktır.

Panel eşbütünlük testlerinin kullanımı, yatay kesit bağımlılığını dikkate alıp almamasına göre farklılık göstermektedir. Pedroni (1999), Kao (1999) ve Westerlund (2005) Panel CUSUM eşbütünlük testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almamaktadır. Bunun aksine Westerlund Error Correction (2007), Westerlund-Edgerton LM Bootstrap (2007), Westerlund Durbin-Hausman (2008) ve Westerlund-Basher (2009) testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edildiğinden, panel eşbütünlük testi kapsamında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testlerden Westerlund Durbin-Hausman testi ile Westerlund Error Correction panel eşbütünlük testleri kullanılmıştır.

3.2.4.1 Durbin-Hausman Panel Eşbütünlük Testi

Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman testi yatay kesit bağımlılığını dikkate alan diğer panel eşbütünlük testlerinden farklı olarak bağımsız değişkenlerin durağanlık mertebelerinin farklı olmasına izin vermektedir. Bu testte ortak faktörler dikkate alınmaktadır. Ayrıca Durbin-Hausman testi, sadece yatay kesit bağımlılığı varken kullanılabilir, yatay kesit bağımlılığı yokken kullanılamamaktadır. Bu testte bir panel, bir de grup için olmak üzere iki tane test hesaplanır. Panel istatistiği, panelin geneline yönelik çıkarım yaparken grup istatistiği paneli oluşturan birimler için çıkarım yapmaktadır (Westerlund, 2008).

Panel istatistiği için hipotez testi aşağıdaki gibidir:

$H_0 : \rho_i = 1$ Tüm yatay kesit birimleri için eşbütünlük yoktur.

$H_1 : \rho_i < 1$ Tüm yatay kesit birimleri için eşbütünlük vardır.

Grup istatistiği için hipotez testi aşağıdaki gibidir:

$H_0 : \rho_i = 1$ Tüm yatay kesit birimleri için eşbütünlük yoktur.

$H_1 : \rho_i < 1$ Bazı ülkeler için eşbütünlük varken bazıları için yoktur.

Tablo 11: Durbin Hausman Panel Eşbütünlük Testi

Model	Test	t- istatistik	Olasılık Değeri	Karar
Model 2 (MOS)	Grup İstatistiği	66.810	0,0788	Eşbütünlük ilişkisi yoktur.
	Panel İstatistiği	32.420	0,0552	Eşbütünlük ilişkisi yoktur.
Model 3 (CRD)	Grup İstatistiği	91.210	0,0000	Eşbütünlük ilişkisi vardır.
	Panel İstatistiği	63.360	0,0000	Eşbütünlük ilişkisi vardır.
Model 4 (CAP)	Grup İstatistiği	81.170	0,1261	Eşbütünlük ilişkisi yoktur.
	Panel İstatistiği	49.490	0,0773	Eşbütünlük ilişkisi yoktur.
Model 6 (FAS)	Grup İstatistiği	94.660	0,1108	Eşbütünlük ilişkisi yoktur.
	Panel İstatistiği	58.880	0,0808	Eşbütünlük ilişkisi yoktur.

Model 3 (CRD) için yapılan Durbin-Hausman testi sonuçlarına göre hem panel hem de grup istatistiği istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu yüzden her iki istatistik için eşbütünlük olmadığı ifade eden sıfır hipotezi reddedilir. Panelin geneli için çıkarım yapma imkânı sağlayan panel istatistiğine göre, G-20 ülkeleri için 1980-2017 yılları arasında, kişi başı reel GSYH (GDP)'nin bağımlı değişken, kredi genişleme oranının açıklayıcı değişken olarak değerlendirildiği durumda eşbütünlük bulunmaktadır. Dolayısıyla bu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu söylenebilir. Paneli oluşturan her bir birim için çıkarım yapma olanağı veren grup istatistiği de istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Buna göre, bazı birimlerde eşbütünlük olup bazı birimlerde ise eşbütünlük olmadığını ifade eden alternatif hipotez kabul edilir. Ancak aynı sonuç MOS, CAP ve FAS değişkenlerinin yer aldığı modeller için sözkonusu değildir.

Tablo 11'e göre sözkonusu değişkenler için hem panel hem de grup istatistiği istatistiksel olarak anlamlı değildir. Eşbütünlük olmadığını ifade eden sıfır hipotezi kabul edilir. Dolayısıyla G-20 ülkeleri için 1980-2017 yılları arasında finansal

ilişkiler oranı, borsa kapitalizasyon oranı ve finansal varlık oranı ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu söylenememektedir.

3.2.4.2. Error Correction Panel Eşbütünlük Testi

Çalışmada kullanılan değişkenler arasında eşbütünlük olup olmadığını sınamak için uygulanan diğer bir test Error Correction testidir. Westerlund (2007) tarafından geliştirilen Error Correction testi, panel veriler için eşbütünlük testine dayalı bir hata terimi ortaya koymaktadır. Westerlund (2007)'in bu testi küçük örneklerde de güçlü sonuçlar vermektedir. Bu test, yatay kesit bağımlılığı olsa da olmasa da kullanılabilir. Serilerde yatay kesit bağımlılığı varken bootstrap dağılımlı kullanılırken, yatay kesit bağımlılığı olmadığı zaman seriler standart normal dağılımlıdır. Bunlara ilave olarak bu test, seriler birinci dereceden durağan iken kullanılabilir (Westerlund, 2007).

Westerlund Error Correction panel eşbütünlük testinde 4 tane test türü bulunmaktadır. Bunlardan ikisi panel istatistiği, iki tanesi ise grup istatistiğidir. Panel istatistiği panelin

tamamı için çıkarım yapmaya imkân tanırken, grup istatistiği paneli oluşturan birimler için çıkarım yapmaya imkân tanımaktadır. Buna göre panel ve grup için hipotez testleri aşağıdaki gibidir:

Panel istatistiği

$H_0 : \alpha_i = 0$ Tüm yatay kesit birimleri için eşbütünlüşme yoktur.

$H_1 : \alpha_i < 0$ Tüm yatay kesit birimleri için eşbütünlüşme vardır.

Grup İstatistiği

$H_0 : \alpha_i = 0$ Tüm yatay kesit birimleri için eşbütünlüşme yoktur.

$H_1 : \alpha_i < 0$ Bazı birimlerde eşbütünlüşme yokken bazılarında vardır.

Panel error correction eşbütünlüşme testindeki bu dört testin ikisi parametrik ikisi de non-parametrik. Sözkonusu seriler için yapılan Tablo 3’de verilen yatay kesit bağımlılığı testinde, yatay kesit bağımlılığı olduğunu tespit edilmişti. Bu nedenle Error Correction panel eşbütünlüşme testinde bootstrap dağılımına göre yapılan testlerin sonuçları dikkate alınmıştır. Olasılık değeri bootstrap yöntemine göre yapılan testte 10.000 bootstrap tekrarlama kullanılmıştır. Ayrıca tüm testler sabit ve trendli olarak uygulanmıştır. G-20 üyesi 19 ülke için Error Correction Panel Eşbütünlüşme testi sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12: Error Correction Panel Eşbütünlüşme Testi

Model	Test	t-istatistik	Olasılık Değeri	Karar
Model 2 (MOS)	G_T	-8.743	0,040	Eşbütünlüşme ilişkisi yoktur.
	G_α	-22.816	0,690	
	P_T	-18.213	0,730	
	P_α	-17.484	0,250	
Model 3 (CRD)	G_T	-20.680	0,000	Eşbütünlüşme ilişkisi vardır.
	G_α	-8.844	0,000	
	P_T	-6.474	0,000	
	P_α	-11.432	0,000	
Model 4 (CAP)	G_T	-26.147	0,000	Eşbütünlüşme ilişkisi yoktur.
	G_α	-42.086	0,078	
	P_T	-36.488	0,062	
	P_α	-24.595	0,118	
Model 6 (FAS)	G_T	-12.458	0,002	Eşbütünlüşme ilişkisi yoktur.
	G_α	-26.962	0,458	
	P_T	-24.713	0,084	
	P_α	-19.753	0,064	

Model 2 (MOS), Model 4 (CAP) ve Model 6 (FAS) ile ilgili Error Correction testi sonuçlarına göre her 3 model de, panel istatistiği ve grup istatistiği için bootstrap dağılımına göre yapılan dört testten üçüne göre istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu yüzden, değişkenler arasında

eşbütünlüşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilemez. Buna göre, panelin geneline yönelik çıkarım yapan panel istatistiği değerlendirildiğinde G-20 üyesi ülkelerde 1980-2017 döneminde çalışmaya konu olan değişkenler arasında eşbütünlüşme olmadığı söylenebilir. Grup

istatistiğine göre ise, paneli oluşturan ülkelerin her birinde eşbütünleşme olmadığı söylenebilir.

Ancak Tablo 12'e göre Model 2 (CRD) ile ilişkin olarak, bootstrap dağılımına göre yapılan dört testin hepsi istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilir. G-20 ülkelerinde 1980-2017 yılları arasında kredi

genişleme oranı ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme olduğu söylenebilir.

Panel eşbütünleşme testi ile CRD ve GDP değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edildikten sonra panel nedensellik testleri yapılmıştır. Bu amaçla CRD ve GDP değişkenlerine vektör hata düzeltme modeli uygulanmıştır.

Tablo 13: CRD-GDP Değişkenlerine İlişkin VEC Granger Nedensellik Testi

	Araştırılan Nedenselliğin Yönü		Hata Düzeltme Terimine Ait t-Rasyosu	Gecikmeli Değerlerine Ait Chi-Kare Dağılımı	F-Test İstatistiği
CRD	→	GDP	-0,018 (-2,828)	13,224 {0,02}	2,286
GDP	→	CRD	0,045 2,268	7,964 {0,18}	3,455
%5 anlamlılık düzeyinde, F kritik değeri 2.049 ve t kritik değeri 2.01'dir.					
() içindeki değerler t-istatistik değeri, { } içindeki değerler olasılık değeridir.					

Tablo 13'te CRD ve GDP değişkenlerine ilişkin vektör hata düzeltme modeli sonuçları yer almaktadır. Tabloda yer alan hata düzeltme terimlerine ilişkin t rasyosu, gecikmeli değişkenlere ilişkin chi-kare dağılımı ve F-test istatistiği sonuçları görülmektedir. Bu sonuçlar uzun dönemde CRD değişkeninden GDP değişkenine ve GDP değişkeninden CRD değişkenine doğru iki yanlı bir ilişkiye, kısa dönemde ise yalnızca CRD değişkeninden GDP değişkenine doğru tek yanlı bir ilişkiye işaret etmektedir. F-test istatistiği sonuçları ise elde edilen bu sonuçların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak, finansallaşma göstergelerinden CRD ile GDP arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Bunun üzerine uygulanan vektör hata düzeltme ve Granger nedensellik testleri sonucunda uzun dönemde CRD ve GDP değişkenleri arasında çift yönlü bir ilişki, kısa dönemde ise sadece CRD'den GDP'ye doğru tek yönlü bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Diğer finansallaşma göstergeleri olan MOS, CAP ve FAS ile GDP arasında uzun dönemli bir ilişki saptanamamıştır.

4. DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın amacı, G-20 ülkelerinde finansallaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu amaçla, G-20 üyesi 19 ülkenin 1980-2017 döneminde ekonomik büyüme ile finansallaşma göstergeleri arasında bir ilişki olup olmadığı Mankiw-Romer-Weil (MRW) büyüme modeli kullanılarak ekonometrik açıdan araştırılmıştır. Finansallaşmanın ekonomik büyümeyi etkilediği temel hipotezinin test edilebilmesi için MRW büyüme modeline finansallaşma göstergeleri dahil edilerek önce panel veri regresyon analizi yapılmış, ardından sözkonusu regresyon analizi sonucunda ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu tespit edilen finansallaşma göstergelerine Johansen eşbütünleşme testi ile VEC Granger nedensellik testi uygulanarak, değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü belirlenmiştir.

Panel veri regresyon analizi kapsamında incelenecek bağımlı değişken, reel kişi başı GSYH (GDP) değerinde gözlemlenen değişimdir ve logaritmik formdaki reel kişi başı GSYH değerinin

bir önceki dönemde gözlenen logaritmik formdaki reel kişi başı GSYH değerinden farkı alınarak hesaplanmıştır. Bağımsız değişkenler ise fiziki sermaye (K), işgücü (L), beşeri sermaye (H) ile finansallaşma göstergeleri olarak finansal ilişkiler oranı (MOS), kredi genişleme oranı (CRD), borsa kapitalizasyon oranı (CAP), finansal sektör karlılık oranı (INC) ve finansal varlık oranı (FAS)'dir.

Yapılan panel veri regresyon analizi sonucunda; temel MRW modeline finansallaşma değişkenleri eklenerek oluşturulan modellerde, INC haricindeki bağımsız değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Model 5 (INC)'de %5 anlamlılık düzeyinde INC değişkeni anlamlı sonuç vermemiştir. Diğer değişkenlerin t değerlerinin anlamlı çıktığı görülmektedir. Bu nedenle sözkonusu değişkenler ile bağımlı değişken arasında ilişki olmadığını varsayan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Tüm modellerde F istatistiği anlamlı çıkmıştır ve R^2 değerleri %52 ila %80 arasındadır. Bu durum modellerin anlamlılık düzeyinin ve açıklama gücünün yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Model 1 (MRW) sonuçlarına göre, fiziki sermaye, işgücü ve beşeri sermaye göstergesi olan

değişkenler, kişi başı reel GSYH (gelir) ile pozitif ilişki içerisindedir. MRW büyüme modeline finansal ilişkiler oranı değişkeni eklenerek elde edilen tüm modellerde de, temel büyüme değişkenleri (fiziki sermaye, işgücü ve beşeri sermaye göstergesi) %1 önem düzeyinde anlamlı ve katsayılarının işareti beklenen yöndedir.

MRW büyüme modeline finansal ilişkiler oranı değişkeni eklenerek elde edilen Model 2 (MOS) sonuçlarına göre, finansal ilişkiler oranı göstergesi anlamlı ve işareti pozitif yönlüdür. MRW büyüme modeline kredi genişleme oranı eklenerek elde edilen Model 3 (CRD) sonuçlarına göre, kredi genişleme oranı değişkeni anlamlı ve işareti pozitifdir. Borsa kapitalizasyon oranının dahil edildiği Model 4 (CAP)'de, borsa kapitalizasyon oranı göstergesi anlamlı ve negatif yönlüdür. Finansallaşma göstergesi olarak finansal varlık oranının yer aldığı Model 6 (FAS) tahmin sonuçları incelendiğinde, finansal varlık oranı göstergesi anlamlı ve negatif yönlüdür. Sonuçlara ilişkin bilgiler Tablo 14'de özet olarak verilmiştir.

Tablo 14: Özet Bulgu Tablosu

Model	Değişken	İlişkinin Yönü
Model 1	K, L, H	+
Model 2	MOS	+
Model 3	CRD	+
Model 4	CAP	-
Model 5	INC	Anlamlı Değil
Model 6	FAS	-

Modeller genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik büyüme ile en fazla pozitif yönde ilişkili finansallaşma göstergesinin kredi genişleme oranı olduğu görülmektedir. Literatürde kredilendirme miktarı ve toplam kredilerin seviyesi arttıkça, büyümenin artacağına işaret eden çalışmalar mevcuttur. Aynı şekilde, finansal ilişkiler oranı değişkeni ile büyüme arasında anlamlı ve aynı yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Diğer taraftan borsa kapitalizasyon oranı ve finansal varlık oranı ile gelir arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Ardından bu çalışmada ekonomik büyüme ile aralarında anlamlı ilişki bulunduğu tespit edilen finansallaşma değişkenlerinin ekonomik büyüme ile ilişkisinin yönü araştırılmıştır. Belirtilen iki değişken arasındaki ilişkinin yönünün finansallaşmadan ekonomik büyümeye doğru mu, yoksa ekonomik büyümeden finansallaşmaya doğru mu olduğu test edilmiştir. Bu çalışmada ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu belirlenen MOS, CRD, CAP ve FAS değişkenlerinin seviyelerinde durağan olmadıkları görülmektedir. Bir başka deyişle tüm değişkenler birim köke

sahiptir ve sözkonusu değişkenlerin birinci dereceden durağan oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını sınamak amacıyla öncelikle Durbin-Hausman eşbütünleşme analizi uygulanmış, ardından eşbütünleşme analizinden elde edilen sonuçlara göre vektör hata düzeltme modeli uygulanmış, son olarak Granger nedensellik testi yardımıyla değişkenler arasındaki nedenselliğin kısa ve uzun dönemdeki yönü belirlenmiştir. Buna göre, finansallaşma göstergelerinden CRD ile GDP arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine uygulanan vektör hata düzeltme ve Granger nedensellik testleri sonucunda uzun dönemde CRD ve GDP değişkenleri arasında çift yönlü bir ilişki, kısa dönemde ise sadece CRD'den GDP'ye doğru tek yönlü bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Diğer finansallaşma göstergeleri olan MOS, CAP ve FAS ile GDP arasında uzun dönemli bir ilişki saptanamamıştır.

5. SONUÇ

Ülkelerin en temel hedeflerinden biri istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme hızını yakalayabilmektir. Büyüme sürecindeki en kritik konu büyümenin sürekli ve istikrarlı hale gelmesi için kıt kaynakların risk, getiri ve uluslararası rekabet esasına göre hangi alanlara yönlendirileceğidir. Bir ekonomide, büyümeyi gerçekleştirecek olan yatırımların finansmanı için gereken fonların biraraya getirilmesi ve uygun yatırımlara kanalize edilmesi işlevini finansal piyasalar üstlenir. Ekonomiler büyüdükçe, giderek karmaşıklaşan ve çeşitlenen finansal hizmet ihtiyacını karşılamak için finansal piyasalar da büyür ve çeşitlenir. Bu doğrultuda ekonomik büyümeyi etkileyen faktörleri ele alan çalışmalarda, finansallaşma olgusu da büyümeyle ilişkilendirilen temel alanlardan biridir. Finansal piyasaların büyüme konusunda sahip olduğu öneme ilişkin yaklaşık bir uzlaşma sağlanmış olsa da, bu iki olgu arasındaki nedenselliğin yönü hakkında henüz kesin bir ampirik uzlaşma varılamamıştır. Bununla birlikte finansallaşma ve büyüme

arasındaki nedenselliğin yönü, önemli politika çıkarımlarına sahip olması nedeniyle üzerinde çok sayıda ampirik araştırmanın yapıldığı alanlardan biridir. Ayrıca finansallaşma, birden fazla alt bileşenden oluşan ve farklı göstergelerle ölçümlenen bütünsel bir süreç olduğundan, hangi alt bileşenin ekonomik büyümeyle ilişkili olduğunun belirlenmesi önem arz eder.

Bu konuda bu çalışma kapsamında, finansallaşma göstergesi olarak finansal ilişkiler oranı, kredi genişleme oranı, borsa kapitalizasyon oranı, finansal sektör karlılık oranı ve finansal varlık oranı ele alınmış ve bunların ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başı reel gelirdeki (GDP) değişimle ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, kredi genişleme oranı ve finansal ilişkiler oranı değişkeni ile GDP arasında anlamlı ve aynı yönlü bir ilişki olduğu, diğer taraftan borsa kapitalizasyon oranı ve finansal varlık oranı ile ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. GDP ile ilişkili olduğu belirlenen sözkonusu değişkenler dikkate alınarak yapılan ve ilişkinin yönünü belirlemeyi amaçlayan analiz sonucunda, finansallaşma göstergelerinden finansal ilişkiler oranı, borsa kapitalizasyon oranı ve finansal varlık oranı ile GDP arasında uzun dönemli bir ilişki saptanamamıştır. Kredi genişleme oranı ile GDP arasında, uzun dönemde çift yönlü bir ilişki, kısa dönemde ise sadece kredi genişleme oranından GDP'ye doğru tek yönlü bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Sonuç olarak, çalışma kapsamında ele alınan beş finansallaşma göstergesinden sadece kredi genişleme oranının ekonomik büyümeyi etkilediği belirlenmiştir. Bu da göstermektedir ki finansallaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, ekonomide büyümeyi gerçekleştirecek olan yatırımların finansmanı için gerekli olan fonların yeterli düzeyde ve nitelikte bulunabilmesini sağlaması kapsamında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla finansal piyasaların ürün ve hizmet çeşitliliğinin ve kalitesinin artması, ekonomideki yatırımların artması anlamına geldiği müddetçe, finansallaşma olgusu ekonomik büyümeyi pozitif etkileyen faktörlerden biri olabilir. Bu ise sadece kredi kullandırımı ve kredi genişlemesi suretiyle yatırım yapılmış olmasından değil, bu yatırımların reel üretimi gerçekleştirmelerinden

kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla aslında ekonomik büyümeyi sağlayan faktör, reel üretimdir.

Bu çalışmanın sonuçları değerlendirilirken odaklanması gereken en önemli husus, ekonomik büyüme ile uzun dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilemeyen finansallaşma göstergeleridir. Bunlar, finansal ilişkiler oranı, borsa kapitalizasyon oranı, finansal sektör karlılık oranı ve finansal varlık oranıdır. Bu göstergelerin her birinin ekonomik büyüme ile “olmayan” nedensellik ilişkisi, özel anlam taşımaktadır. Bunlar göstermektedir ki, finansal büyüklüklerin sadece hacim olarak artıyor olması, doğrudan ekonomik büyüme sonucu doğurmamaktadır.

Finansallaşma sürecinin hızlı gerçekleşmesinin sebeplerinden biri, uluslararası finansal piyasaların bütünleşmesi ve uluslararası sermayeden pay almak isteyen devletlerin uluslararası finansal piyasalara entegre olabilmek amacıyla kendi kurallarını uygulama serbestilerini terk etmesidir. Oysa bugün gelinen noktada, özellikle 2008 krizinin tahribatı halen taze iken görülmüştür ki, uluslararası finans piyasalarına entegre olmak tek başına olumlu sonuçlar doğurmaya yetmemektedir. Bu entegrasyonun ülkeler için faydalı olabilmesi, entegrasyon sayesinde sağlanan imkanların ve erişilen fonların “ulusal kalkınma hedefleri” doğrultusunda kullanılmasına bağlıdır. Bu da ülkelerin finans sisteminin, ülke kalkınması doğrultusunda ve münhasıran bu amaç için çalışıyor olmasıyla sağlanabilir. Diğer bir ifadeyle finansal piyasaların varlık amacı, kendi kendinin varlığını sürdürmek ve büyütme değil, üretimi ve toplumsal refahı artırmaktır.

Temkinli bir küreselleşmeyi vurgulayan, “ulusal kalkınmacılık” vurgusunu önemseyen, hızlı büyüme saplantısını terk ederek toplumsal dengeleri gözeten, yoksullukla mücadeleyi ve insani kalkınmayı önceleyen ekonomi politikalarının benimsenmesi halinde, finans piyasaları çok daha faydalı amaçlara hizmet edecektir. Ülkelerin bu nitelikte politikalar benimseyebilmesinin ön şartlarından biri, bu politikaların “küresel yönetim” ölçeğinde kabul görmesidir. Küresel yönetim, ülkelerin kendi sınırları içinde uyguladıkları politikaları küresel düzeye taşıyabilme sürecidir. G-20 Zirvesi de bu

süreçte, ortak paydalarda buluşulmasının ve küresel politika koordinasyonunun sağlanabileceği bir platform niteliğindedir. 2008 küresel finans krizi göstermiştir ki mevcut uluslararası yönetim mekanizmaları, dünya ekonomisinin sorunlarını çözme konusunda yeterli olamamaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ekonomilerin G-20 gibi platformlarda temsil güçlerinin artması ve G-20 gibi oluşumların önem kazanması, küresel yönetim mekanizmasının demokratikleştirilmesi açısından önemli bir adım olacaktır. Zira ancak daha demokratik bir küresel yönetim kurulması halinde, çoğunluğun faydasını gözeterek ortak politika paydalarında buluşulması mümkün olabilir. Bu sayede mevcut uluslararası ekonomi kurumlarının, “one size fits all” politikalarını terk ederek, ülkeler arası farklılıkları ve çoğunluğun ortak çıkarını gözeterek, daha esnek politika yaklaşımları benimsemeleri mümkün olabilir. Mevcut ekonomi politikalarının bir yandan aşırı finansallaşmaya yol açarak finans-reel ekonomi dengesini bozması, diğer yandan devletin piyasalar üzerindeki etkinliğini zayıflatması, 2008 küresel finans krizinin her aşamasında yarattığı “ekonomik ve sosyal zarar” aracılığıyla, finansal piyasaların işlevine ilişkin önemli dersler çıkarılmasını sağladı. Krizin ardından Avrupa’nın sanayileşmiş gelişmiş ülkelerinde, özellikle Güney Avrupa ülkelerinde, işsizliğin boyutlarının sosyal dokuyu tahrip eder noktaya gelmesi, gelir dağılımı adaletsizliğinin çok daha belirginleşmesi, uğranılan “sosyal zarar”ın gözardı edilemeyecek kadar büyük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle kriz sonrasında yaşanan gelişmelerin mihenk taşı, bu “ekonomik ve sosyal zararların” giderilmesini sağlayacak ve tekrarına mahal vermeyecek bir finansal mimari inşa edilmesine duyulan ihtiyaç teşkil etmektedir. Bu mimari ise, küresel işbirliği mekanizmalarının etkinleştirilmesi ve küresel krize yol açan ekonomi politikalarına alternatif teşkil edebilecek yeni ekonomi paradigmasının ortaya çıkması ve uygulanması ile sağlanabilir.

Bu çalışmanın sonuçları analiz edilirken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus, çalışma kapsamında sadece beş finansallaşma göstergesinin dikkate alındığıdır. Çalışma kapsamına alınmamış olan göstergelerin, ekonomik büyüme üzerinde daha büyük ve anlamlı

etkilerinin olması mümkündür. Ayrıca bu çalışmada finansallaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilirken, ekonomik büyümenin göstergesi olarak reel kişi başı GSYH (GDP) değerinde gözlemlenen değişim esas alınmıştır. Bu durum, tüm ekonomik büyüme göstergeleri açısından aynı sonucun çıkacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla, daha büyük veri setiyle, daha fazla sayıda finansallaşma göstergesi ile farklı değişkenler kullanılarak yapılacak analizlerde farklı sonuçlara ulaşılabilir. Bu bağlamda, bu konuda bundan sonra yapılacak araştırmalar için şu önerileri sıralamak mümkündür. Ülke örneklem kümesi, coğrafi olarak birbirlerine bütünlük ülke gruplarına uygulanması şeklinde genişletilebilir. Göstergelerin sayısı artırılarak benzer analizler yapılabilir. Finansal sistemlerin banka temelli (bank based) ve piyasa temelli (market based) şeklinde ayrılmasına ilişkin yaklaşımdan yola çıkarak, bu iki farklı yapısal durumun görüldüğü ülkelerde finansallaşma ile ekonomik büyüme ilişkisinin nasıl olduğunu test edilebilir.

KAYNAKÇA

- Barro, R. ve Lee, J.W. (2000). A New Data Set of Educational Attainment in the World. http://www.barrolee.com/papers/Barro_Lee_Human_Capital_Update_2011Nov.pdf
- Bayar, G., Güloğlu, B. ve Tokpunar, S. (2011). Ekonomik Yaklaşım Kongresi: "Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: Politika Arayışları", 22-23 Aralık.
- Bresser-Pereira, L. C. (2010). The 2008 Financial Crises and Neoclassical Economics. *Brazilian Journal of Political Economy*, Vol. 30, n. 1 (117), 3-26.
- Breusch, T. ve Pagan, A. R., (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Modelspecification Tests in Econometrics", *Review of Economic Studies*, 47: 239-53.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance* (2th Ed.). UK, Cambridge University Press.
- Cammack, P. (2012). The G-20, the Crisis and the Rise of Global Development Liberalism. *Third World Quarterly*, 33 (1).
- Epstein, G. (2005). Introduction: Financialization and the World Economy. G. Epstein (Ed.). *Financialization and the World Economy* içinde. Cheltenham and Northampton: Edwar Elgar, 2005, 3-16.
- Flaherty, E. (2015). Top Income Under Finance-Driven Capitalism, 1990-2010: Power Resources and Regulatory Orders. *Socio-Economic Review*. Vol:13, No:3, 417447.
- Greene, W.H. (2003), *Econometric Analysis*, New Jersey: Prentice Hall Press.
- Gujarati, Damodar, N. 1999. *Temel Ekonometri*. çev. Ümit Şenesen, Gülay G. Şenesen. 3. bs. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Köhler, K., Guschanski, A. ve E. Stockhammer. (2016). How Does Financialization Affect Functional Income Distribution? A Theoretical Clarification and Empirical Assessment. *Socio-Economic Review*. 2016, Vol. 00, 1-26.
- Krippner, G. R. (2005). The Financialization of the American Economy. *SocioEconomic Review*, 3, 173-208.
- Kus, B. (2012). Financialization and Income Inequality in OECD Countries: 1995-2007. *The Economic and Social Review*. Vol. 43, No: 4, 477-495.
- Lapavitsas, C. (2009). Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere. C. Lapavitsas (Ed.). *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* içinde. T. Öncel (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mankiw, G., Romer, D. ve Weil, N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. May 1992, pp. 407-437.
- M.G.I. (2008). *Mapping global capital markets: Fifth annual report*. McKinsey Global Institute.

M.G.I. (2018). Financial globalization: Retreat or reset. McKinsey Global Institute. Global capital markets.

OECD (2011). Growing Income Inequality in OECD Countries: What Drives it and How Can Policy Tackle it ? OECD Forum on Tackling Inequality Paris: 2 May 2011.

OECD (2019) <https://stats.oecd.org> En Son Erişim Tarihi: 10.01.2019

Orhangazi, Ö. (2008). Financialization and The US Economy. Cheltenham, UK Northampton, MA, USA: Edward Elgar.

Palley, T. I. (2007). Financialization: What It Is and Why It Matters. The Levy Economics Institute and Economics for Democratic and Open Societies. Working Paper No:525, 1-31.

Palley, T. I. (2009). The Macroeconomics of Financialization: A Stages of Development Approach. *Ekonomiaz*, 72 (3), 34-51.

Payne, A. (2010). How Many Gs are There in Global Governance After the Crisis? The Perspectives of the Marginal Majority of the World's States. *International Affairs*, 3 (86).

Pesaran, M. H., (2004) "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *Cambridge Working Papers in Economics*, 435.

Piketty, T. (2014). Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

Rohde, L. (2011). Lessons from the Last Financial Crisis and the Future Role of Institutional Investors. *OECD Journal: Financial Market Trends*, 2011 (1), 1-6.

Shaw, E. S. (1973). Financial Deepening in Economic Development. New York, Oxford University Press.

Suominen, K. ve Dadush, U. (2011). "Is There Life For the G-20 Beyond the Global Financial Crisis?", *Journal of Economic Issues*, 2 (2).

Tridico P. (2017). The Determinants of Income Inequality in OECD Countries. *Cambridge Journal of Economics*, 2017, 1-34.

Turhan M. ve Taşseven .Ö. (2010). Yönetim Fonksiyonlarının Uygulandığı Alanlarda Ortaya Çıkan Hata Değerlerinin Oluşturduğu Yeni İlişkilerin

Panel Veri Modelleri ile İrdelenmesi, İ.Ü. İktisat Fakültesi, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı:11, 128–153.

Westerlund, J., (2007). Testing for Error Correction in Panel Data, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 6.

Westerlund, J., (2008). A Panel Cointegration Tests of the Fisher Effects, *Journal of Applied Econometrics*, 23, s.193-233.

World Development Indicators (2018), <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/world-development-indicators>.

Zalewski, D. A. ve Whalen C. J. (2010). Financialization and Income Inequality: A Post Keynesian Institutional Analysis, *Journal of Economic Issues*. Vol. XLIV No. 3, 757-777.

PETROL ŞOKLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE UZUN DÖNEM MAKROEKONOMİK ETKİLERİ: SVAR ANALİZİ¹

Arş. Gör. Dr. Hacı Ahmet KARADAŞ²
Öğr. Gör. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU³

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Petrol Fiyat Şokları
- ❖ Makroekonomik Performans
- ❖ SVAR Analizi

Sanayi devrimi, üretimde enerjiye bağımlılığı arttıran pek çok gelişmeye öncülük eden dönüşümü sağlamıştır. Bu dönemde giderek artan enerji talebi, yüksek verimliliğe sahip petrol ve türevleri tarafından karşılanmıştır. Sınırlı rezervlere sahip petrol talebinin gün geçtikçe artması, fiyat şoklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu şoklar ithalatçı ülkeler açısından, enflasyon, cari açık ve ekonomik büyümede ve dış ticaret dengesinde daralma gibi birçok olumsuz etkilere neden olmuştur. Türkiye gibi petrolde dışa bağımlı ülkelerde, ekonominin petrol fiyat şoklarına yüksek duyarlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, makroekonomik faktörlerde oluşabilecek uzun dönemli olumsuz etkilerin tahmin edilmesi ve değişim yönünün belirlenmesi ekonomik istikrarın devamlılığı hususunda önem taşımaktadır. Bu çalışmada, petrol fiyatlarında ortaya çıkan yapısal şokların uzun dönemde Türkiye ekonomisinde oluşturduğu makroekonomik etkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, 2005:01-2018:07 dönemine ait brent tipi ham petrol fiyatları, cari işlemler hesabı, enerji ithalatı, işsizlik oranı, sanayi üretim endeksi ve enflasyon oranlarının aylık verileri kullanılarak yapısal VAR (SVAR) analizi yapılmıştır. Yapısal VAR analizi sonucunda elde edilen yapısal etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmasına göre, petrol fiyatlarında ortaya çıkan yapısal bir şok piyasada en çok sanayi üretim endeksi üzerinde etki oluşturmaktadır. Sanayi üretim endeksi petrol fiyatlarında ortaya çıkan yapısal şoka 10 dönemden fazla süren negatif tepki vermektedir. Petrol fiyatlarında meydana gelen bu yapısal şok sanayi üretim endeksinde meydana gelen değişikliklerin ilk dönem %44'ünü açıklarken, onuncu dönemde bu oran %25 seviyesine düşmektedir.

¹ Bu çalışma, F-599 nolu CÜBAP tarafından desteklenen ve 17-18 Haziran 2019 tarihleri arasında Onuncu Uluslararası Bilimsel Çalışmalar ve Eğitim Stratejik Araştırmalar Konferansı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Fakültesi, Matematik Bölümü, hkaradas@cumhuriyet.edu.tr

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Ziraat Bilimleri Bölümü, Bankacılık ve Finans Bölümü, mkosaroglu@cumhuriyet.edu.tr

LONG-TERM MACROECONOMIC EFFECTS OF OIL PRICE SHOCKS ON TURKISH ECONOMY: SVAR ANALYSIS

Res. Asst. Dr. Hacı Ahmet KARADAŞ
Lecturer Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU

ABSTRACT

The industrial revolution has led to a transformation leading to many developments that increase the dependence on energy in production. Increasing energy demand in this period was met by highly efficient oil and its derivatives. Increasing demand for oil with limited reserves led price shocks to emerge. These shocks caused many negative effects for importing countries such as inflation, current account deficit and contraction in economic growth and foreign trade balance. In foreign oil-dependent countries such as Turkey, the economy is observed to have high sensitivity to oil price shocks. In this respect, predicting the long-term negative effects on macroeconomic factors and determining the direction of change is important for the continuity of economic stability. In this study, we aimed to investigate the long-term macroeconomic effects of structural oil price shocks on Turkey's economy. For this purpose, structural VAR (SVAR) analysis was performed by using monthly data of brent type crude oil prices, current account balance, energy imports, unemployment rate, industrial production index and inflation rates for the period 2005:01-2018:07. According to structural impulse-response functions and variance decomposition obtained from structural VAR analysis, a structural shock in oil prices has the highest impact on the industrial production index in the economy. The industrial production index responds to the structural shock in oil prices negatively for more than 10 periods. While this structural shock in oil prices explained 44% of the changes in the industrial production index in the first period, this ratio decreased to 25% in the tenth period.

Keywords:

- ❖ Oil Price Shocks
- ❖ Macroeconomic Performance
- ❖ SVAR Analysis

1.GİRİŞ

Enerji, dünya ekonomisinde merkezi bir faktör olarak yer almaktadır. Son dönemde rüzgar enerjisi, hidrolik enerji, güneş enerjisi ve nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarının kullanımında kayda değer artış olsa da ham petrolün makroekonomik hareketlerdeki rolü henüz azalmış değildir (Mehrara ve Mohaghegh, 2011:288). Petrol üreticisi konumundaki ülke ve şirketlerin rekabeti bozucu faaliyetleri ile piyasanın monopol özelliği göstermesine ek olarak, petrol rezervlerinin sınırlı olması, piyasada oluşan fiyatın rekabetçi piyasa düzeyinin üzerinde olmasına neden olmaktadır (Kablamacı, 2011:20-21). Ayrıca, petrolün ikamesinde oluşan güçlük de petrolün stratejik hammadde özelliğini korumakta ve fiyatlar üzerinde etki göstermektedir (Yalçın Erik ve Koşaroğlu, 2016:121). Günümüze kadar gelen süreç incelendiğinde, sanayi devrimi sonrası artan enerji ihtiyacını karşılamak için temel enerji kaynağı olarak kullanılan petrol ve türevlerinin fiyatlarında meydana gelen değişimler hem reel ekonomi hem de finansal piyasalar üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu görülmüştür. Bu etkiler ilk olarak 1970’li yıllardaki petrol krizi ile ortaya çıkmıştır. Kriz dönemine kadar stabil seyreden petrol fiyatlarında, arz şoklarının etkisi ile yüksek oranda dalgalanmalar meydana gelmiştir. Petrol fiyatları, 1973-1974 yıllarında dört kat, 1979-1980 döneminde iki kat artmış daha sonra 1985-1986 döneminde yarı yarıya azalmıştır. Petrol fiyatlarının bu hareketleri, ülkeler arasında reel gelir transferine neden olmuştur. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki bu dalgalanmalar, dünya genelinde üretim maliyetlerinde değişime neden olarak arz yönlü etkiler oluşturmuştur (Eastwood, 1992:403). Petrol fiyat şoklarının makroekonomik dinamikler üzerindeki etkilerinin, petrol ithalatı ve petrol ihracatı yapan ülkeler açısından farklı etkiler göstermektedir (Kose ve Baimaganbetov, 2015:1058).

Petrol fiyatlarında oluşan şokların ülke ekonomilerini doğrudan etki derecesi, petrole bağımlılık seviyesine ve petrol gelirlerinin veya giderlerinin milli gelir içindeki büyüklüğüne bağlılık göstermektedir (Solak, 2012:117). Coğrafi olarak Türkiye, dünya petrol rezervinin %65’ine sahip ülkelere yakın olmasına rağmen, jeolojik yapısının farklı olması nedeniyle petrol rezervi ve verimliliği oldukça düşüktür. Türkiye’de toplam enerji tüketiminin %30’unu petrol oluşturmaktadır. Türkiye, toplam petrol tüketiminin %8’ini üretirken, %92 gibi yüksek oranda dışa bağımlıdır.⁴ Dışa bağımlılığın yüksek olması başta olmak üzere, petrol fiyatlarının değişimi Türkiye ekonomisinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada, petrol fiyatlarında meydana gelen şoklar ve bu şokların neden olduğu sorunlar incelenmiştir. Daha sonra, bu şokların Türkiye ekonomisinde oluşturduğu etkilerin belirlenmesi amacıyla ekonometrik analiz yapılmıştır. Son olarak, ekonometrik analizden elde edilen sonuçlara göre petrol şoklarının Türkiye ekonomisinde oluşturacağı olumsuz etkilerin en aza indirilmesi ve istikrarlı ekonomik yapının sürdürülmesi için uygun politika önerileri sunulmuştur. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların siyasi boyutlu çekişmeler başta olmak üzere çeşitli nedenlerle gelecek dönemlerde devam edeceği öngörüldüğünden, çalışmada elde edilen sonuçlar, petrol fiyat şoklarının uzun dönemde oluşturacağı sorunların ne olduğunu ve bu sorunların hangi politika araçlarıyla olumsuz etkilerinin azaltılabileceğine dair kaynak olacağından literatüre katkı sağlamaktadır.

1. DÜNYA PETROL FİYATLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

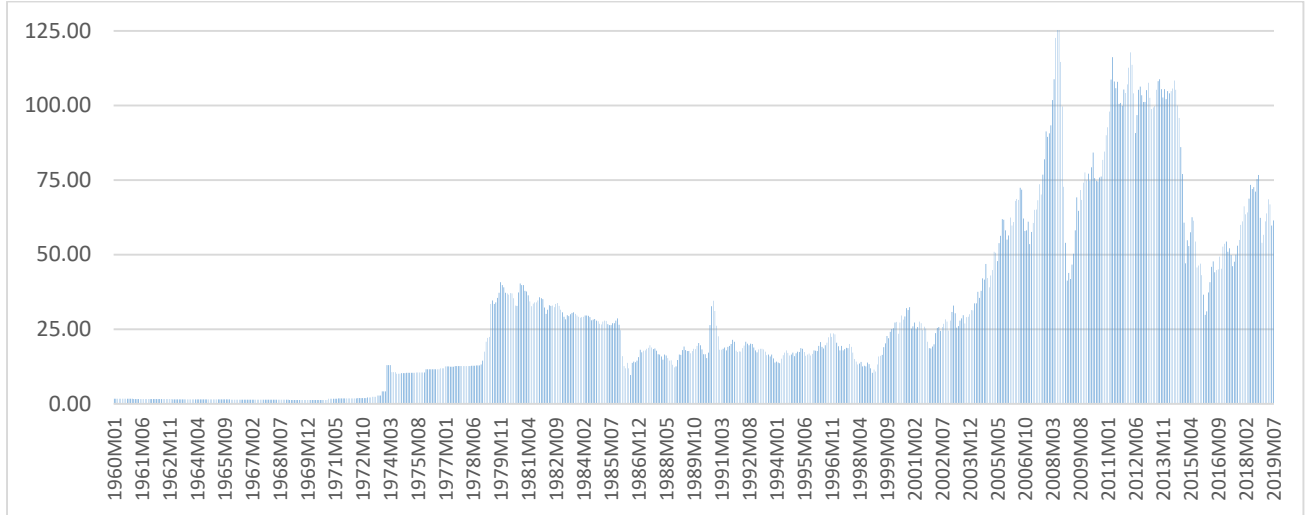
Petrolün kullanımı eski dönemlere uzanmakla birlikte, endüstriyel kullanımı ve ekonomik değer kazanması 1859 yılına dayanmaktadır. Sanayi devrimi sonrasındaki gelişmeler, 1900’lerde ortaya çıkan teknolojik

⁴ <https://petrol-is.org.tr/sites/default/files/ek2-petrol-sektoru-tpao.pdf>

yenilikler açısından dönüm noktası olmuştur. Petrolün kullanım alanının genişlemesinde, motorlu taşıtlarda (otomobil, uçak, askeri araçlar, vb.) yakıt olarak kullanılması öncülük etmiştir (Yalçın Erik ve Koşaroğlu, 2016:122). Petrolü yakıt olarak kullanan yeni araçların icadı ve bu araçların

popülaritesinin artması, petrol talebinin hızla artmasına neden olmuştur. Zamanla petrol kullanımının giderek artmasına rağmen, petrol fiyatlarının 1970'li yıllara kadar sabit bir düzey seyrettiği söylenebilir.

Şekil 1. Ortalama Ham Petrol Fiyatları

Kaynak: Dünya Bankası (World Bank Commodity Price Data (The Pink Sheet))

Şekil 1’de görüldüğü üzere, petrol fiyatlarında, ilk şok dalgasını (1970-1986) takiben, 2000’li yıllara kadar küçük çaplı dalgalanmalar gözlemlenmiştir. 2000’li yılların başlarında yeniden hareketlenen petrol fiyatları, 2003 ve 2007 yılları arasında yaklaşık %140 oranında artmış ve 2008 yazında 130\$’i aşarak zirveye çıkmıştır. Küresel finans krizinin etkisi ile 2009 yılının başlarında petrol fiyatları önemli oranda düşüş yaşamış ve ortalama ham petrol varil fiyatı 50\$ görmüştür. 2011 yılı sonrasında, OPEC ülkelerinin anlaşmaları doğrultusunda petrol fiyatlarında yükselmeler meydana gelmiştir. Çin, Rusya ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelerin gelişim trendleri ve artan enerji talebi petrol fiyatlarının gelecekte daha yükseleceğine yönelik öngörünün oluşmasına neden olmuştur.

Dalgalı şekilde artması beklenen petrol fiyatları, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu petrol ithal eden ülkeler açısından endişe yaratır hale gelmiştir. Bu noktada, petrol fiyatı şoklarının ekonomileri ne düzeyde etkileyeceği, cari denge ve

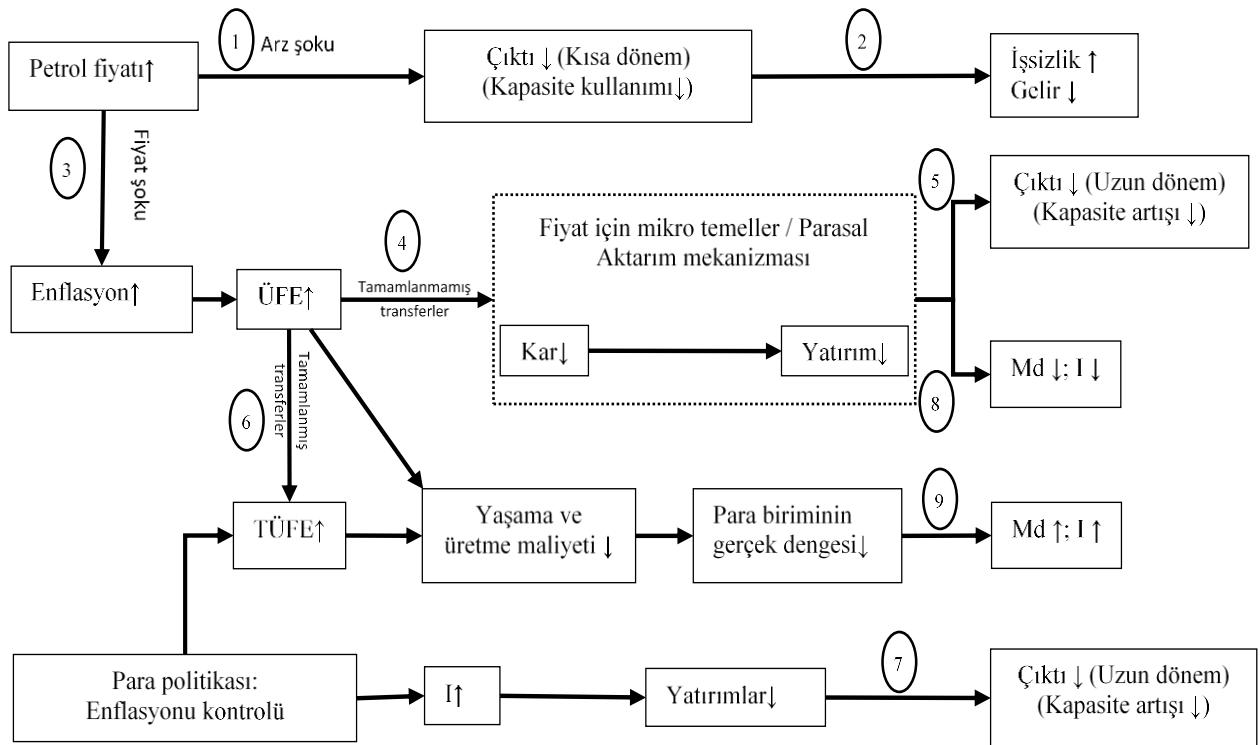
ekonomilerin uluslararası yatırım pozisyonunu etkileyeceği, refah düzeyinin nasıl değişeceği gibi soruları gündeme getirmektedir (Schubert, 2013:316).

2.PETROL FİYATI ŞOKLARININ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERE İLETİM MEKANİZMALARI

Fosil yakıt arzının, özellikle de petrol rezervlerinin giderek azalması, enerji fiyatlarını ekonomi literatüründe kilit bir konu haline getirmiştir. Bu kapsamda, petrol fiyatlarında oluşan sert dalgalanmaların, reel ekonomik aktivite üzerinde önemli etki oluşturduğu görülmüştür (Allegret vd., 2014:1). Petrol fiyatlarındaki artışlar, ticaret açısından bir kayma ile petrol ithalatçısı ülkelere, ihracatçı ülkelere gelir transferine yol açmaktadır. Böyle bir durumda petrol fiyatındaki belirli bir artışın doğrudan etkisinin büyüklüğü, petrol maliyetinin milli gelir içindeki payına, ithal

edilen petrole bağımlılığın derecesine ve son olarak kullanıcıların tüketimlerini azaltma ve petrolden uzaklaşma yeteneklerine bağlıdır. Petrol ithalatçısı ülkelerde, yüksek petrol fiyatları enflasyona, girdi maliyetlerinde artışa, petrol dışı talepte azalma ve daha düşük yatırımlara yol açmaktadır. Vergi gelirleri düşmekte ve faiz oranlarını artıran hükümet harcamalarındaki katılıklar nedeniyle bütçe açığı artmaktadır. Ücretlerdeki reel gerileme direnci göz önüne alındığında, bir petrol fiyat artışı, nominal ücret seviyelerinde yukarı yönlü baskıya neden olmaktadır (Akinleye ve Ekpo, 2013:567).

Şekil 2. Petrol Şoklarının Makroekonomiye Geçiş Kanalları

Petrol fiyatlarında oluşan şoklar makroekonomik değişkenleri dört ana potansiyel kanal üzerinden etkilemektedir. Birinci kanal, klasik arz yönlü etkileri ifade etmektedir. Buna göre, artan petrol fiyatlarının bir sonucu olarak, temel üretim girdilerinin kullanımının azalmasıyla arz yönlü etkiler meydana gelmektedir. Bu durumda petrol fiyatları artışı, firmaların üretim ve dağıtım maliyetlerini olumsuz etkilediği için üretim hacminde düşüşe neden olacaktır. İkinci kanal, gelir-transfer etkisidir. Petrol fiyatlarının şok dönemlerinde talep kesiminin uğradığı kesintileri ifade etmektedir. Üçüncü kanal, uygulanan para politikasına verilen tepkiyi ifade etmektedir. Yani,

Merkez bankalarının uyguladığı para politikasının petrol fiyatları ile makroekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiye nasıl etki yaptığını göstermektedir. Son kanal ise reel denge etkisini göstermektedir. Bu, para otoritesinin artan para talebini karşılama konusundaki katılığının ekonomik büyümeyi nasıl engelleyebileceği anlamına gelen yaklaşımı ifade etmektedir (Abiona, 2015:600). Petrol fiyatındaki değişimler aynı zamanda döviz piyasalarını, faiz oranlarını ve borsa faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, genel olarak petrol piyasasında ortaya çıkan değişimler reel etkiler oluşturmanın yanı sıra

parasal ve finansal istikrarsızlığa da yol açmaktadır (Akinleye ve Ekpo, 2013:567).

3.LİTERATÜR İNCELEMESİ

1970’li yılların başında ve sonunda yaşanan petrol krizinden sonra, petrol fiyatları petrol ithal eden ülkelerde önemli makroekonomik dengesizliklere yol açmıştır. 1970’lerin başında enerji fiyatlarının yükselmesi ve petrol arzının daralması aynı döneme denk gelmesi enerji fiyatlarının iki kat yükselmesine neden olmuştur. 1974 yılında, OPEC fiyat artışlarını takiben 1975’te üretimde şiddetli düşüşler görülmüştür (Hamilton, 1983:229). Stagflasyona giren çoğu sanayileşmiş ülkede düşük büyüme, yüksek işsizlik ve enflasyon sorunları görülmüştür (Blanchard ve Gali, 2008:2). İran devrimi (1979) sonrası görülen benzin kıtlığı ve fiyatlarının artışlarına ek olarak, 1980-1981 İran-Irak savaşı nedeniyle petrol fiyatları daha da yükselmiştir (Hamilton, 1983:229). Bu krizler dikkatleri petrol fiyatlarının makroekonomik faktörler üzerindeki etkisine yönelterek, petrol şoklarının ekonomideki etkileri üzerine önemli bir literatür oluşturulmasına neden olmuştur.

Petrol fiyatlarındaki değişimin petrol ithalatçısı ülkeler açısından oluşturduğu etkilerin araştırılması sonucunda elde edilen ampirik bulgularda, bu ülkelerde petrol fiyatlarında oluşan şokların ekonomik aktiviteler üzerinde etkili olduğuna yönelik genel görüşün hakim olduğu görülmektedir. Hamilton (1983), savaş sonrası ABD ekonomisinde yaşanan sekiz durgunluktan yedisinin, ham petrol fiyatlarındaki artış sonrası oluştuğunu gözlemlemiştir. Bununla birlikte Blanchard ve Gali (2008), 1970’ler ve 2000’lerdeki petrol fiyat şoklarını karşılaştırmıştır. Bu çalışmada, petrol şoklarının zaman içinde etkilerinin değiştiğini, üretim ve istihdam üzerinde giderek daha küçük etkiler oluşturduğunu belirtmişlerdir. Bu değişikliğin gerekçesi olarak, reel ücret yapışkanlığındaki azalmaları yani esnek işgücü piyasalarını göstermişlerdir. Merkez bankalarının düşük ve istikrarlı enflasyon oranını sürdürmesi para politikalarına olan güveni arttırmasıyla, beklenen enflasyonun petrol şoklarına verdiği

cevabın zaman içinde önemli ölçüde azaldığını savunmuşlardır. Ayrıca, petrol tüketim ve üretim payının azalmasını da bu değişikliklerin olası nedeni olarak göstermişlerdir.

Taghizadeh-Hesary vd. (2017), şiddetli petrol fiyatı değişikliklerinin petrol ihracatçısı ve petrol ithalatçısı ekonomiler üzerindeki etkilerini 2000:Q1-2015:Q4 dönemi verilerini kullanarak, iki aşamalı en küçük kareler yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmada, belirgin petrol fiyatı değişikliklerin petrol ihracatçısı ve petrol ithalatçısı ekonomileri nasıl etkileyebileceğini belirlemek temel amaç olarak görülmüştür. İran, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya ve Kazakistan'dan oluşan petrol ihracatçısı ülkelere ait bulgular, petrol fiyatlarındaki artıştan bu ülkelerin olumlu etkilendiğini göstermiştir. Petrol ithal eden ülkeler söz konusu olduğunda, etkilerin daha çeşitli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada, daha iyi bir yorum elde etmek için ülkeler dört gruba ayrılmıştır: Avrupa Birliği (AB) üyeleri (Almanya, İtalya, Hollanda ve Polonya), Doğu Asya ülkeleri (Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti, Vietnam, Tayvan, Singapur, Hong Kong), Bağımsız Devletler Topluluğu (Ukrayna ve Belarus) ve diğerleri (ABD, Hindistan ve Türkiye). Sonuçlar, Türkiye dışında petrol ithal eden tüm bu ülkelerin negatif bir arz şokuyla karşı karşıya olduğunu göstermiştir. Chen vd. (2015) uluslararası ticaret perspektifiyle, Çin’in petrol fiyatı ve makroekonomisi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlar, Çin’in üretim seviyesinin petrol fiyatlarıyla pozitif yönlü ilişkili olduğunu göstermiştir. Çin’in üretim kapasitesi ve petrol fiyatı şokları arasında bulunan pozitif korelasyonun, nispi fiyat düşüşleriyle ihracatı teşvik edici yönde etki yaptığı görülmüştür. Dias (2013), 1984:Q1-2012:Q4 dönemlerinde petrol şoklarının GSYH, istihdam ve enflasyon üzerindeki etkilerini Portekiz ekonomisi için yapısal VAR modelini kullanarak tahmin edilmiştir. Elde edilen ampirik bulgular belirli düzeydeki petrol şokunun GSYH’yi düşürdüğü, işsizliği ve enflasyonu arttırdığı yönünde olmuştur. Bu sonuçlara ek olarak, bu etkinin geçici olduğu ve uzun dönemli olmadığı belirtilmiştir. Aktaş vd. (2010), petrol fiyatlarının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini 1991-2008 yılları için VAR modeli kullanarak incelemişlerdir.

Analiz sonuçları, petrol fiyatlarının enflasyon, işsizlik ve ihracatın ithalata oranı üzerinde anlamlı ilişkisi olduğunu göstermiştir. Petrol fiyatları ve ihracatın ithalata oranı ile işsizlik arasında ters yönlü ilişki olduğu, enflasyon değişkeniyle pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etki tepki analizi sonuçları ise, makroekonomik değişkenlerin petrol şoklarına verdiği tepkilerin ancak bir yıl sürdüğünü göstermiştir.

Petrol ihracatçısı ülkeler açısından yapılan çalışmalarda elde edilen ampirik bulgular, petrol fiyatı değişimlerinin bu ülkelerde etkili olduğu yönünde olmuştur. Crespo ve Zambrano (2018), 1921-1970 ve 1985-2015 dönemlerinde Venezuela ekonomisi için petrol fiyatı şoklarının çeşitli makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. 1921-1970 döneminde petrol fiyatından reel çıktı ve diğer makroekonomik değişkenler arasında anlamlı ilişki bulunamamış, ancak son dönemlerde anlamlılığın önemli ölçüde arttığı görülmüştür. 1985-2015 döneminde beklenmeyen petrol fiyatı artışları, ekonomik değişkenlerdeki artışla anlamlı olarak ilişkilendirilmiş, petrol fiyatlarındaki düşüşlerle anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Elde edilen ampirik bulgularda, petrol fiyatları hareketleriyle çoğu makroekonomik değişken arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Rotimi ve Ngalawa (2017), 1980-2015 yıllarında Afrika'nın petrol ihracatında bulunan ülkelerinde, petrol fiyat şoklarının aktarım süreçleri panel SVAR yöntemiyle analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, bu yıllarda petrol fiyatlarına şoklarına önemli tepkiler olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca, petrol fiyatlarının parasal etkiler yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle çalışmada, petrol fiyatlarındaki pozitif şoklar sonrasında güçlü parasal kontrolün sağlanmasına yönelik önlemlerin uygulanması gerektiğini göstermektedir. Amaquema ve Amaquema (2017), Ekvator'da 1980-2015 yıllarında petrol ve gıda fiyat şoklarının makroekonomik değişkenler üzerindeki kısa dönemli etkilerini SVAR yöntemi kullanarak araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlar, petrol fiyatlarındaki şokların Ekvator'daki ekonomik büyümeyi iki yıl boyunca olumlu etkilediği ve

sonrasında kademeli olarak doğal düzeyine döndüğünü göstermiştir. Ayrıca, enflasyonun petrol fiyat şoklarına önemli bir tepki vermediği görülmüştür. Kose ve Baimaganbetov (2015), Kazakistan'ın 2000-2013 dönemine ait aylık verileriyle, reel petrol şoklarının sınai üretim, reel döviz kuru ve enflasyon üzerindeki asimetric etkilerini SVAR yöntemiyle araştırmışlardır. Elde edilen bulgular, negatif petrol şoklarının Kazakistan'ın ekonomik performansı üzerinde önemli etkisi olduğunu göstermektedir. Akinleye ve Ekpo (2013), Nijerya ekonomisi için 1970:Q1-2010:Q4 dönemlerine ait verilerle VAR modeli kullanarak simetrik ve asimetric olarak petrol fiyatı ve petrol geliri şoklarının makroekonomik etkilerini incelemişlerdir. Elde edilen analiz sonuçları, pozitif ve negatif petrol fiyatı şoklarının hem kısa dönemde hem de uzun dönemde kamu harcamalarını etkilediğini göstermektedir. Pozitif petrol şoklarının reel GSYH üzerinde kısa ve uzun dönemde güçlü etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu durumda, ithalatın artması enflasyonist baskıyı arttırarak iç piyasada oluşan değer kaybını tetikleyecektir. Yani, kısa ve uzun dönemde Hollanda hastalığı sendromunun varlığı gözlemlenmiştir. Petrol geliri şoklarının uzun dönemde ekonomik büyümeyi engelleyebileceği, kısa dönemde faiz oranı ve para birimi üzerinde ciddi tehdit oluşturduğu, orta vadede ise dış rezervlerle birlikte ithalat hacminin önemli ölçüde arttığı bulgularına ulaşılmıştır. Petrol gelirlerinin asimetric etkilerine ilişkin ise, petrol gelirleri üzerindeki olumlu şokların, Nijerya ekonomisinde kısa dönemde genişlemeci mali duruşu tetiklediği, dolayısıyla enflasyonist baskıya neden olduğu bulgusu elde edilmiştir.

4. EKONOMETRİK YÖNTEM

Geniş ekonometrik modellerde ortaya çıkan tahmin zorlukları aşmak amacıyla, Sims (1980) değişkenlerin hepsini içsel olarak kabul eden bir model kurmuştur. Sims (1980) tarafından kurulan bu model VAR modeli olarak adlandırılır ve $k = 1, \dots, K$ için $y_t = (y_{1t}, \dots, y_{kt}, \dots, y_{Kt})$

olacak biçimde K içsel değişkenli bir küme içerir. p boyutlu VAR (p) modeli şu şekildedir (Pfaff, 2008:2):

$$y_t = A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + \dots + A_p y_{t-p} + u_t \quad (1)$$

Burada, $i = 1, \dots, p$ için A_i 'ler ($K \times K$) boyutlu katsayı matrisleri ve u_t ise ($K \times 1$) boyutlu tesadüfi hatalar vektörüdür.

VAR modellerinin sonuçları ancak varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonları yardımı ile yorumlanabilmektedir. VAR modellerinde iktisadi varsayımlara ve kısıtlamalara yer verilmediğinden, varyans ayrıştırması ve etki tepki fonksiyonları sonucunda elde edilen katsayıların net sonuçlar vermemesine neden olmaktadır. Bu sorunu gidermek amacıyla, Sims (1986) ve Bernanke (1986) Yapısal VAR (SVAR) modelini geliştirmişlerdir (Şengönül vd., 2018:70-72).

İsminden de anlaşılacağı üzere, SVAR modeli VAR modelinin yapısal formudur ve denklemi şu şekildedir (Pfaff, 2008:4):

$$Ay_t = A_1^* y_{t-1} + \dots + A_p^* y_{t-p} + B \epsilon_t \quad (2)$$

Burada, A_i^* her $i = 0, 1, \dots, p$ için ($K \times K$) katsayı matrisleri ve ϵ_t ($K \times 1$) boyutlu yapısal hata terimleri vektörüdür. A vektörünün esas köşegen elemanları 1'dir.

SVAR modelinde, VAR modelinden farklı olarak, değişkenler ve dışsal şok olarak kabul edilen değişken dinamiklerine iktisat teorisine bağlı kısıtlamalar konulmaktadır. SVAR modelinde kısıtlamalar sadece (2) denklemindeki A ve B matrislerine eklenebilir. Eklenecek kısıtlamalara göre, SVAR modeli üç grupta incelenebilir (Pfaff, 2008:4):

- B matrisini birim matris (I_K) olarak ayarlanır (tanımlama yapabilmek için A matrisine en az $(K(K - 1)) / 2$ kısıtlama eklenmelidir).

- A matrisini birim matris (I_K) olarak ayarlanır (tanımlama yapabilmek için B matrisine en az $(K(K - 1)) / 2$ kısıtlama eklenmelidir).
- İki matrise de kısıtlama eklenir (tanımlama yapabilmek için toplamda en az $K^2 + (K(K - 1)) / 2$ kısıtlama eklenmelidir).

VAR modelinde olduğu gibi, SVAR modelinden elde edilen katsayıların iktisadi olarak yorumlanması oldukça zordur. Bu zorluğu aşmak amacıyla, yapısal varyans ayrıştırması ve yapısal etki tepki fonksiyonları incelenmektedir. Klasik varyans ayrıştırması, bir değişkenin üzerinde etkili değişkenin hangisi olduğunu gösterirken, bu şokun etki süresi etki-tepki fonksiyonları yardımıyla incelenmektedir. Yapısal varyans ayrıştırmasında ise bir değişken üzerindeki en etkili yapısal şokun hangisi olduğu belirlenir ve yapısal etki tepki fonksiyonları bu etkinin ne kadar süreceğini gösterir.

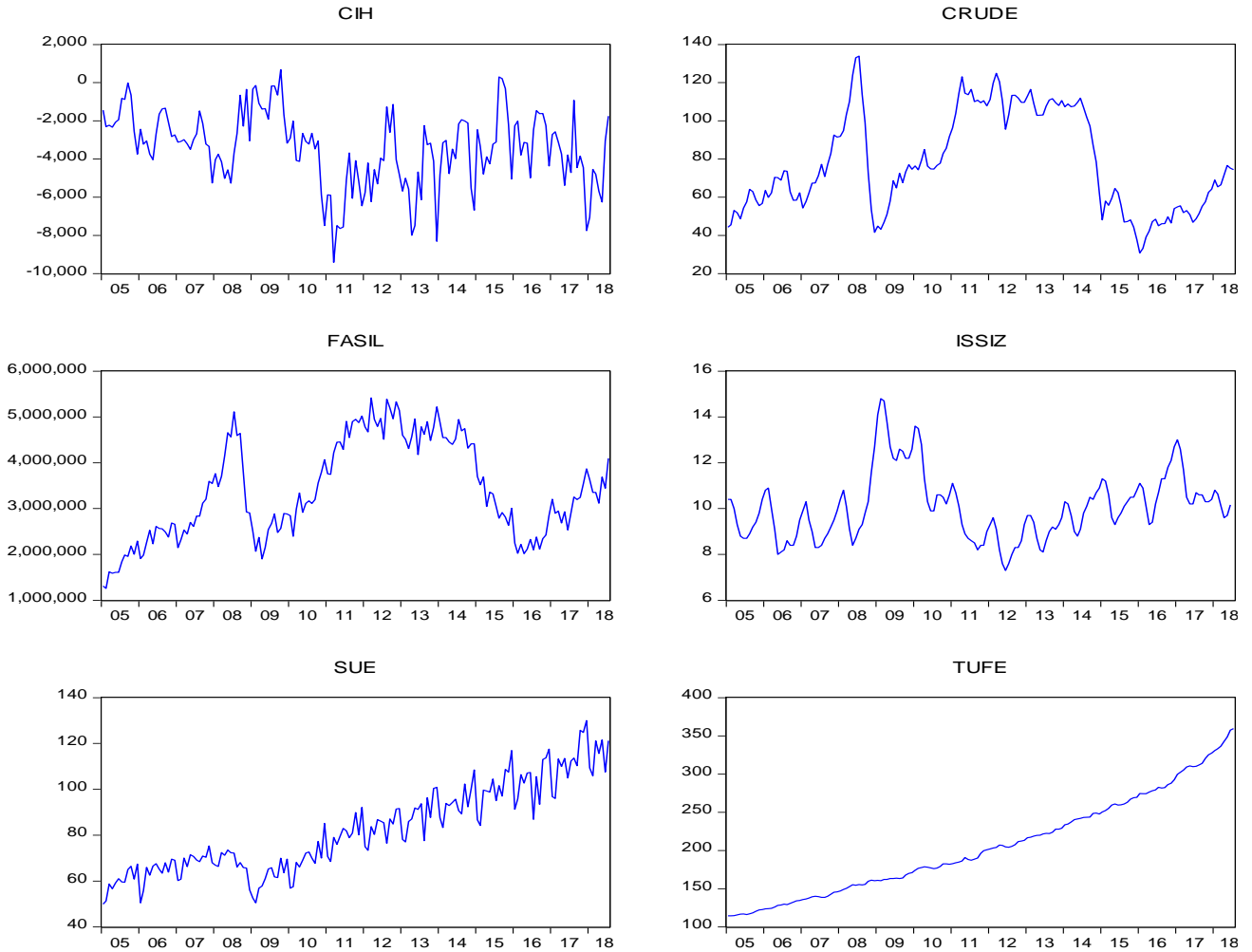
5. VERİ VE AMPİRİK ANALİZ

Türkiye'de petrol fiyatlarında ortaya çıkan yapısal şokların uzun dönemde ekonomide oluşturduğu etkileri incelemek amacıyla, 2005:01-2018:07 dönemine ait aylık brent tipi ham petrol fiyatları, cari işlemler hesabı, enerji ithalatı, işsizlik oranı, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri kullanılarak yapısal VAR (SVAR) analizi uygulanmıştır. Analizde kullanılan değişkenler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenin Adı	Değişkenin Tanımı	Veri Kaynağı
CIH	Cari İşlemler Hesabı (Milyon ABD \$)	EVDS
CRUDE	Ham Petrol (Brendt varil, Nominal \$)	WORLDBANK
FASIL	Enerji İthalatı (Bin \$)	TÜİK
ISSIZ	İşsizlik Oranı (%)	TÜİK
SUE	Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)	TÜİK
TUFE	Fiyat Endeksi (Tüketici, 2003=100)	TÜİK

Analizde kullanılan verilerin düzey değerleri Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Değişkenlerin Düzey Değerleri

Değişkenlerin düzey değerleri incelendiğinde, sanayi üretim endeksi ve tüfe

endeksinin artan bir trende sahipken; cari işlemler açığı işsizlik oranı ve petrol fiyatları dalgalı bir seyir

izledikleri görülmektedir. Analizde kullanılan değişkenlerin aylık veriler olması nedeniyle, sapmalı sonuçlar elde etmemek adına değişkenler Arima Censur X12 kullanılarak mevsimsellikten arındırılmıştır.

Ekonometrik modellerde SVAR analizinin uygulanabilmesi için öncelikle kısıtlı VAR modeli oluşturulmalıdır (Güneş vd., 2013:9). Dolayısıyla, VAR analizinde olduğu gibi SVAR analizinde de düzeyde durağan olmayan seriler kullanılması durumunda sapmalı sonuçlar elde edilebileceğinden, kullanılan değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olması gereklidir. Bu nedenle, SVAR modelini uygulamadan önce kullanılan serilerin durağanlığının incelenmesi gerekmektedir.

Bir zaman serisinin durağan olması, serinin ortalaması, varyansı ve kovaryansının zaman içerisinde değişmediği manasına gelmektedir. Literatürde zaman serilerinin durağanlığını inceleyen birçok test bulunmaktadır. Ancak, ekonomik seriler gündelik hayatla bağlantılı olduğundan, bu seriler gündelik hayat içerisinde meydana gelen politik ekonomik vb. faktörlerden etkilenecek yapısal değişikliklere maruz kalırlar. Serilerdeki yapısal değişiklikler üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır; sabitte ortaya çıkan değişiklikler, trendde ortaya çıkan değişiklikler ve her ikisinde ortaya çıkan değişiklikler (Bouznit ve Pablo-Romero, 2016:96). Serinin bu üç yapısal değişiklikten birine sahip olması, serilerin durağanlığını inceleyen geleneksel birim kök testlerinin (ADF, PP, KPSS NG-Perron) sapmalı sonuçlar vermesine neden olur. Zivot ve Andrews (2002) tarafından geliştirilen ve serilerdeki yapısal kırılmaları göz önüne alan yapısal kırılmalı birim kök testi bu üç durumu da göz önünde bulundurduğundan, serilerin durağanlığı için sapmasız sonuçlar vermektedir. Bu nedenle, bu çalışmada yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır ve sonuçlar tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Trend	Sadece Sabit			Trend ve Sabit								
Kırılma	Sadece Sabit			Sadece Sabit			Trend ve Sabit			Sadece Trend		
	t-istatistiği	Olasılık.	Kırılma	t-istatistiği	Olasılık.	Kırılma	t-istatistiği	Olasılık.	Kırılma	t-istatistiği	Olasılık.	Kırılma
CIH_SA	-5.78179	< 0.01	2005M09	-5.80178	< 0.01	2005M09	-5.81100	< 0.01	2005M09	-5.72073	< 0.01	2006M04
LNCIH_SA	-14.52049	< 0.01	2011M03	-13.62867	< 0.01	2011M03	-13.65527	< 0.01	2011M03	-9.992666	< 0.01	2006M04
LNFAFİL_SA	-3.016546	0.6765	2009M06	-4.005003	0.3684	2014M11	-3.173386	0.9311	2010M10	-3.114836	0.6392	2012M07
DLNFAFİL_SA	-16.40063	< 0.01	2006M04	-16.35255	< 0.01	2006M04	-16.31000	< 0.01	2006M05	-16.31891	< 0.01	2005M06
ISSİZ_SA	-2.718920	0.8233	2018M01	-4.349652	0.1882	2011M06	-4.256509	0.3607	2011M06	-2.685270	0.8525	2017M09
DLNISSİZ_SA	-8.694091	< 0.01	2005M05	-8.673497	< 0.01	2005M05	-8.773285	< 0.01	2006M05	-8.667939	< 0.01	2005M08
CRUDE_SA	-3.268325	0.5240	2014M06	-4.533413	0.1202	2014M06	-4.118884	0.4448	2014M09	-3.224686	0.5739	2011M12
DLNCRUDE_SA	-9.428914	< 0.01	2008M11	-9.591813	< 0.01	2016M01	-9.542782	< 0.01	2016M01	-9.096496	< 0.01	2015M09
SUE_SA	-1.596725	> 0.99	2006M01	-6.556585	< 0.01	2006M03	-6.567954	< 0.01	2006M04	-6.376492	< 0.01	2006M04
LNSUE_SA	-2.224019	0.9597	2010M01	-6.156724	< 0.01	2005M10	-6.157331	< 0.01	2005M10	-6.053398	< 0.01	2006M04
DLNSUE_SA	-26.52518	< 0.01	2005M11	-26.45879	< 0.01	2005M11	-26.49997	< 0.01	2005M11	-26.07896	< 0.01	2006M01
TUFE_SA	-1.136568	> 0.99	2016M11	-2.701771	0.9666	2018M02	-2.864502	0.9773	2018M02	-2.888289	0.7623	2017M12
DLNTUFE_SA	-10.13123	< 0.01	2005M05	-10.20100	< 0.01	2005M05	-10.27257	< 0.01	2006M05	-10.23690	< 0.01	2005M09

Tablo 2'ye göre, CIH ve SUE değişkenleri düzeyde durağan iken diğer değişkenler birinci dereceden bütünlüktedir. Daha önce belirtildiği gibi, SVAR analizinden sapmasız sonuçlar elde edilebilmesi için serilerin düzeyde durağan olması gereklidir. Bu nedenle, düzeyde durağan olmayan serilerin logaritmik farkları alınarak analize dahil edilmiştir. Düzeyde durağan olan serilerin (CIH ve SUE) esnekliği hakkında yorum yapabilmek amacıyla doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir. Logaritma fonksiyonunun tanım kümesi gereğince değişkenin pozitif değerler alması gerektiğinden, CIH değişkeninin tüm değerleri en küçük değerinin bir fazlası (-9408) ile toplanarak analize dahil edilmiştir. Yapılan bu işlem sonucunda, değişkendeki değişim oranları sabit kaldığı için bu durum analizin işlemlerine olumsuz etki yapmayacaktır.

Analizde kullanılan değişkenlere ek olarak, yapısal kırılmalı birim kök testi sonucunda belirlenen yapısal kırılma noktalarını göz önüne alan gölge (dummy) değişken, analize dışsal değişken olarak eklenmiştir.

SVAR analizinin uygulanabilmesi için öncelikle kısıtsız VAR modelinin uygulanması gerektiğinden, kullanılan değişkenler için uygun gecikme uzunlukları belirlenmelidir. VAR analizlerinde uygun gecikme sayısı beş farklı kriter (LR, FPE, AIC, SC, HQ) yardımı ile incelenmektedir. Aşağıdaki tabloda analizde kullanılan değişkenlere ait gecikme uzunlukları verilmektedir.

Tablo 3. Gecikme Uzunlukları

İçsel değişkenler: DLNCRUDELNCH LNSUE DLNTUFE DLNISSIZ DLNFASIL						
Dışsal değişkenler: C Dummy						
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1140.818	NA	1.57e-14	14.75580	14.51811	14.65925
1	1412.109	514.2118	7.27e-16	17.83150	16.88077*	17.44530
2	1489.361	140.3660	4.25e-16	18.37074	16.70697	17.69488*
3	1531.251	72.82832	3.96e-16*	18.44773*	16.07091	17.48223
4	1566.465	58.45958	4.04e-16	18.43745	15.34759	17.18230
5	1592.906	41.82202	4.66e-16	18.31250	14.50960	16.76770
6	1618.486	38.45284	5.48e-16	18.17628	13.66034	16.34183
7	1654.913	51.90253*	5.65e-16	18.18187	12.95288	16.05776
8	1674.598	26.50486	7.35e-16	17.96861	12.02657	15.55485

Tablo 3'de, son tahmin hata kriteri (Final Prediction Error-FPE) ve Akaike (AIC) bilgi kriterlerine göre, analizde kullanılan değişkenler için uygun gecikme uzunluğunun 3 olduğu görülmektedir. Kullanılan değişkenlere ait gecikme uzunluğu belirlenerek VAR analizi uygulanmıştır. Yapılan analizin amacı petrol şoklarının makroekonomik değişkenler üzerindeki yapısal etkilerini incelenmek olduğundan, aşağıdaki uzun dönem kısıtlamalar matrisi kullanılarak SVAR analizi uygulanmıştır.

Tablo 4. Uzun Dönem Kısıtlamalar Matrisi

C(1)	0	0	0	0	0
C(2)	C(7)	0	0	0	0
C(3)	C(8)	C(12)	0	0	0
C(4)	C(9)	C(13)	C(16)	0	0
C(5)	C(10)	C(14)	C(17)	C(19)	0
C(6)	C(11)	C(15)	C(18)	C(20)	C(21)

Tablo 4’te verilen uzun dönem kısıtlamalar matrisine göre sisteme uygulanan yapısal şoklar aşağıda özetlenmiştir.

- **Şok 1:** Petrol fiyatlarında meydana gelen yapısal değişiklikleri,
- **Şok 2:** Petrol fiyatları ve cari işlemler hesabında meydana gelen eşzamanlı yapısal değişiklikleri,
- **Şok 3:** Petrol fiyatları, cari işlemler hesabı ve sanayi üretim endeksinde meydana gelen eşzamanlı yapısal değişiklikleri,
- **Şok 4:** Petrol fiyatları, cari işlemler hesabı, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksinde meydana gelen eşzamanlı yapısal değişiklikleri,
- **Şok 5:** Petrol fiyatları, cari işlemler hesabı, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi ve işsizlik oranında meydana gelen eşzamanlı yapısal değişiklikleri,
- **Şok 6:** Petrol fiyatları, cari işlemler hesabı, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi, işsizlik oranı ve enerji ithalatında meydana gelen eşzamanlı yapısal değişiklikleri temsil etmektedir.

Uygulanan modeldeki değişkenlerin, kısıtlama matrisi ile belirlenen şoklara karşı verdikleri tepkilerin incelenmesi için SVAR modeli yardımı ile elde edilen uzun dönem çarpan matrisi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

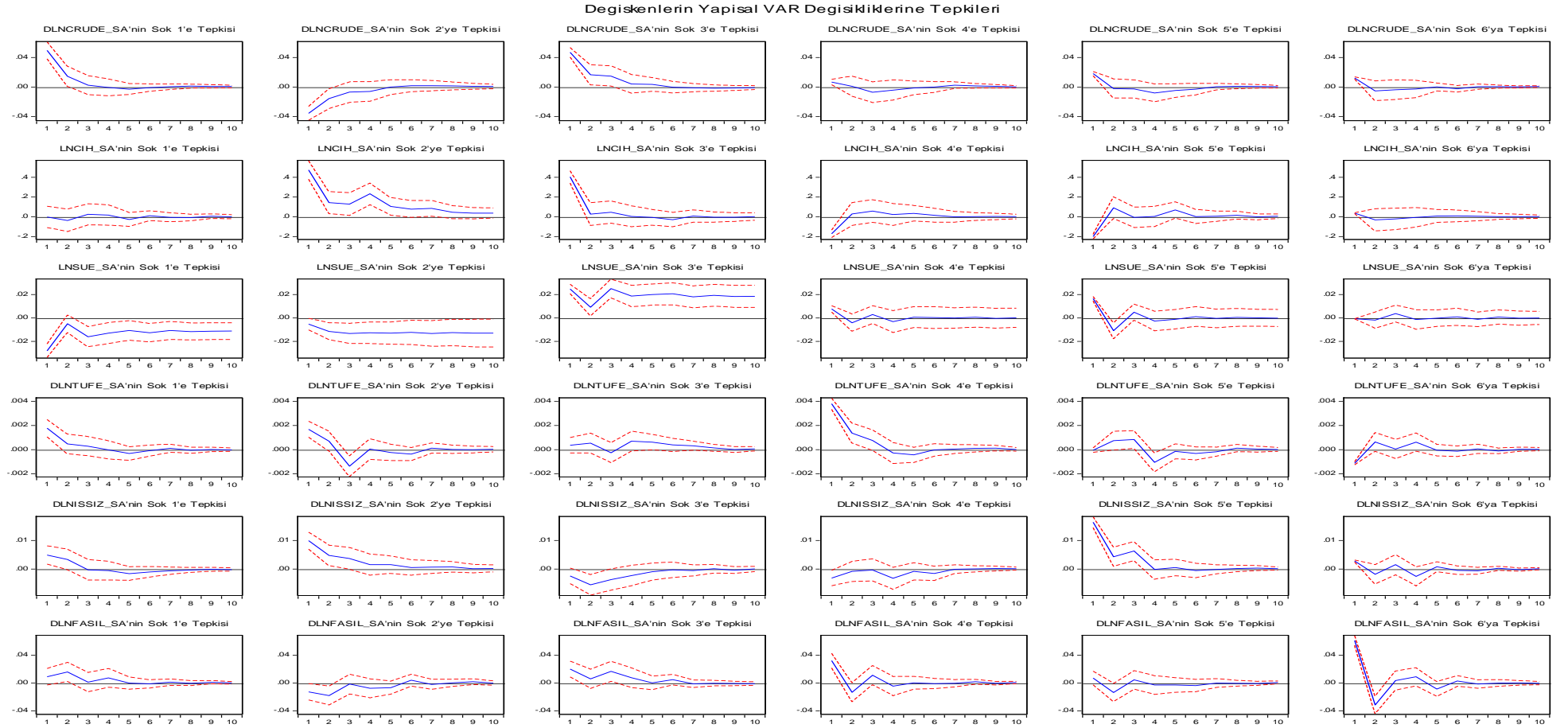
Tablo 5. Uzun Dönem Çarpan Matrisi

	DLNCRUDE	LNCIH	LNSUE	DLNTUFE	DLNISSIZ	DLNFASIL
DLNCRUDE	0.114483* (0.0000)	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
LNCIH	0.240797*** (0.0894)	1.773557* (0.0000)	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
LNSUE	-1.313080* (0.0000)	-1.508008* (0.0000)	2.134023* (0.0000)	0.000000	0.000000	0.000000
DLNTUFE	-0.001849** (0.0461)	-0.003943* (0.0000)	0.009431* (0.0000)	0.005448* (0.0000)	0.000000	0.000000
DLNISSIZ	-0.010554* (0.0000)	0.007652* (0.0018)	0.007671* (0.0012)	-0.009605* (0.0000)	0.027661* (0.0000)	0.000000
DLNFASIL	0.081692* (0.0000)	0.012832* (0.0024)	-0.023548* (0.0000)	0.027630* (0.0000)	-0.010818* (0.0002)	0.036184* (0.0000)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te görüldüğü üzere, uzun dönem çarpan matrisi yardımı ile elde edilen katsayıların hepsi anlamlıdır. VAR analizinde olduğu gibi SVAR analizi sonucu elde edilen katsayılar iktisadi olarak yorumlanamamaktadır. Sonuç olarak, analizde kullanılan değişkenlerin yapısal şoklara karşı verdikleri tepkilerin yorumlanabilmesi için etki-tepki fonksiyonlarının ve varyans ayrıştırmasının incelenmesi gerekmektedir. Klasik kısıtlı VAR modelinde Cholesky Ayrıştırması (Cholesky Decomposition) yardımı ile elde edilen etki tepki fonksiyonları, bir değişkendeki bir standart sapmaya diğer değişkenlerin hangi yönde tepki vereceğini göstermektedir. SVAR modelinde ise Yapısal Ayrıştırma (Structural Decomposition) ile elde edilen etki tepki fonksiyonları, değişkenlerin yapısal şoklardaki bir standart sapmaya verdiği tepkinin yönünü göstermektedir. Aşağıdaki şekilde, SVAR modeli sonucu yapısal ayrıştırma kullanılarak elde edilen etki-tepki fonksiyonlarının grafikleri verilmiştir.

Şekil 4. Yapısal Etki Tepki Fonksiyonları

Şekil 4’te verilen etki tepki fonksiyonları, piyasada oluşan yapısal şokların kullanılan değişkenler üzerindeki etkisinin yönü ve süresi hakkında bilgi vermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, şok 1 petrol fiyatları üzerindeki yapısal değişiklikleri belirtmektedir. Petrol fiyatları beklendiği gibi şok 1’e ilk iki dönem pozitif tepki vermektedir. Üçüncü dönemden sonra şokun etkisi sıfırlanmaktadır. Cari işlemler hesabı, petrol fiyatlarında ortaya çıkan yapısal bir şoka tepkisiz kalırken, petrol fiyatları ile cari işlemler hesabında ortaya çıkan eşzamanlı bir şoka 7-8 dönem süren pozitif tepki vermektedir. Sanayi üretim endeksi petrol fiyatlarında ve petrol fiyatları ve cari işlemler hesabında eşzamanlı ortaya çıkan yapısal şoklara 10 dönemden fazla süren negatif tepki verirken, petrol fiyatları, cari işlemler hesabı ve sanayi üretim endeksinde meydana gelen eşzamanlı yapısal şoklara 10 dönemden fazla pozitif tepki vermektedir. Enflasyon ve işsizlik oranları, petrol fiyatlarında ve petrol fiyatları ve cari işlemler hesabında eşzamanlı ortaya çıkan yapısal bir şoka yaklaşık 2 dönem pozitif tepki vermektedir. Yani, petrol fiyatları ve cari işlemler hesabında meydana gelecek yapısal şoklar enflasyon ve işsizliğin artmasına neden olacaktır. Enerji ithalatı ise petrol fiyatlarındaki yapısal şoka 2 dönem pozitif tepki verirken petrol fiyatları ve cari işlemler hesabında eşzamanlı ortaya çıkan yapısal bir şoka yaklaşık 2 dönem negatif tepki vermektedir.

Etki tepki fonksiyonlarına ek olarak, yapısal varyans ayrıştırması sonuçları da incelenmiştir. Uygulanan modele göre şok 1’in değişkenler üzerindeki etkisini gösteren varyans ayrıştırması sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Yapısal Varyans Ayrıştırması

Varyans Ayrıştırması: DLNCRUDE_SA:							
Periyod	S.H.	Şok1	Şok2	Şok3	Şok4	Şok5	Şok6
1	0.080409	38.09417	19.69657	34.13771	0.697276	5.071322	2.302960
2	0.084996	36.98164	21.03949	34.29403	0.639047	4.602252	2.443542
3	0.086995	35.37877	20.71888	35.64998	1.265854	4.480986	2.505526
4	0.087810	34.73121	20.80382	35.21492	1.462606	5.235678	2.551760
5	0.088067	34.63362	20.68320	35.16616	1.474999	5.504809	2.537213
6	0.088170	34.56329	20.67132	35.08549	1.471691	5.602530	2.605669
7	0.088236	34.51265	20.68162	35.04569	1.557698	5.596755	2.605593
8	0.088286	34.48943	20.68379	35.03778	1.583631	5.600164	2.605196
9	0.088315	34.47577	20.68190	35.04140	1.593257	5.603999	2.603676
10	0.088325	34.47236	20.68215	35.04074	1.593060	5.604370	2.607311
Varyans Ayrıştırması: LNCIH_SA:							
Periyod	S.H.	Şok1	Şok2	Şok3	Şok4	Şok5	Şok6
1	0.677568	0.001141	49.03445	35.38388	6.431286	8.867367	0.281869
2	0.701222	0.275448	49.93122	33.18235	6.166467	9.966122	0.478394
3	0.717409	0.389269	50.88067	32.11741	6.533897	9.529828	0.548931
4	0.754576	0.404840	55.44155	29.03453	6.000075	8.615231	0.503780
5	0.766127	0.519819	55.62338	28.17212	6.029129	9.155878	0.499666
6	0.770892	0.531405	55.96284	27.96642	5.990702	9.043738	0.504888
7	0.775617	0.530968	56.47450	27.63548	5.918046	8.937836	0.503170
8	0.777238	0.541559	56.59814	27.52318	5.893687	8.942287	0.501147
9	0.778114	0.545982	56.68630	27.46361	5.881408	8.922387	0.500317
10	0.779001	0.544829	56.77903	27.40120	5.868422	8.907253	0.499269
Varyans Ayrıştırması: LNSUE_SA:							
Periyod	S.H.	Şok1	Şok2	Şok3	Şok4	Şok5	Şok6
1	0.041947	44.69876	1.567746	34.88634	3.414207	15.39957	0.033372

2	0.046264	37.90836	7.436033	32.61007	3.595073	18.26029	0.190173
3	0.056992	32.91163	10.32582	40.80354	2.618115	12.78345	0.557439
4	0.062836	31.40215	12.61006	42.38294	2.402918	10.69816	0.503773
5	0.068078	29.20655	14.41843	44.74545	2.056795	9.142209	0.430566
6	0.073308	28.18168	15.28237	46.46318	1.775579	7.910040	0.387155
7	0.077421	27.18497	16.65511	47.10438	1.591910	7.095162	0.368464
8	0.081612	26.50298	17.32093	48.01086	1.437988	6.387661	0.339584
9	0.085433	25.95483	18.13233	48.45998	1.313436	5.829240	0.310189
10	0.089078	25.47432	18.81694	48.85298	1.208266	5.362130	0.285364

Varyans Ayrıştırması: DLNTUFE_SA:

Periyod	S.H.	Şok1	Şok2	Şok3	Şok4	Şok5	Şok6
1	0.004668	14.42854	12.99960	0.611159	66.04117	0.008874	5.910650
2	0.005058	13.13605	12.97375	1.653870	63.49995	2.125818	6.610568
3	0.005374	11.91262	17.95594	1.686862	58.27649	4.305204	5.862879
4	0.005560	11.12935	16.77853	3.146494	54.68547	7.538454	6.721709
5	0.005627	11.19911	16.55676	4.259548	53.98631	7.427267	6.571010
6	0.005664	11.07477	16.77336	4.675084	53.28895	7.644035	6.543801
7	0.005679	11.05623	16.73666	4.968356	53.02229	7.695156	6.521310
8	0.005684	11.04490	16.70723	5.018222	52.95890	7.724306	6.546443
9	0.005685	11.04017	16.69841	5.015840	52.97494	7.724438	6.546206
10	0.005686	11.03832	16.69721	5.028834	52.96455	7.723078	6.548011

Varyans Ayrıştırması: DLNISSIZ_SA:

Periyod	S.H.	Şok1	Şok2	Şok3	Şok4	Şok5	Şok6
1	0.020417	5.882499	23.86549	1.347068	2.376750	64.61747	1.910725
2	0.022445	7.094747	24.27732	7.163704	2.097434	57.13315	2.233641
3	0.023942	6.248334	23.76976	8.617666	1.859749	57.13120	2.373293
4	0.024456	6.037277	23.18561	9.117130	3.529619	54.75860	3.371764
5	0.024603	6.369077	23.29867	9.143424	3.588770	54.15577	3.444290
6	0.024685	6.482645	23.19460	9.092706	3.937790	53.83884	3.453424
7	0.024714	6.522845	23.22062	9.112755	3.928785	53.71574	3.499250
8	0.024730	6.529926	23.28256	9.103590	3.924512	53.65415	3.505263
9	0.024738	6.526930	23.27210	9.118830	3.928180	53.64358	3.510378
10	0.024740	6.529269	23.27404	9.117259	3.931259	53.63572	3.512453

Varyans Ayrıştırması: DLNFASIL_SA:

Periyod	S.H.	Şok1	Şok2	Şok3	Şok4	Şok5	Şok6
1	0.074269	1.501034	2.880155	7.360209	18.81541	0.950332	68.49286
2	0.086478	4.486352	6.425982	5.913266	16.19115	3.166490	63.81676
3	0.089028	4.252174	6.091765	9.138455	16.88794	3.255552	60.37412
4	0.090592	4.792822	6.581051	9.528085	16.55694	3.247865	59.29324
5	0.091280	4.721045	7.009087	9.385251	16.30989	3.285254	59.28947
6	0.091638	4.700476	7.157724	9.589191	16.18987	3.418223	58.94452
7	0.091685	4.715429	7.193543	9.596074	16.17409	3.414760	58.90610
8	0.091704	4.713950	7.191293	9.592497	16.20639	3.414331	58.88154
9	0.091735	4.725775	7.229875	9.590837	16.19589	3.415142	58.84248
10	0.091747	4.725065	7.228012	9.597652	16.19785	3.424379	58.82704

Tablo 6'ya göre, petrol fiyatları şok 1, şok 2 ve şok 3'ten büyük oranda etkilenirken, diğer şoklardan etkilendiği söylenemez. Cari işlemler hesabı, şok 2 ve şok 3'ten etkilenirken şok 1'den yok denecek kadar az etkilenmektedir. Yani, sadece petrol fiyatlarında meydana gelen yapısal bir değişiklik cari işlemler hesabını etkilemezken, petrol fiyatları ile cari işlemler hesabında meydana gelen eş zamanlı yapısal değişiklik artan oranda etkilemekte ve petrol fiyatları, cari işlemler hesabı ve sanayi üretim endeksinde meydana gelen eşzamanlı yapısal değişiklik azalan oranda etkilenmektedir. Sanayi üretim endeksi ise şok 1 ve şok 5'ten azalan oranda etkilenirken, şok 2 ve şok 3'ten zamanla artan oranda etkilenmektedir. Tüfe, şok 1 ve şok 4'ten zamanla azalan bir şekilde, şok 2'den ise artan bir şekilde etkilenmektedir. Yani, petrol fiyatları ile cari işlemler hesabında meydana gelecek eşzamanlı bir yapısal şok, enflasyonu etkisini arttırarak yükseltecektir. İşsizlik oranı, şok 3'ten artan oranda etkilenirken, şok 5'ten zamanla azalan oranda etkilenmektedir. Yani, petrol fiyatları, cari işlemler hesabı ve sanayi üretim endeksinde meydana gelen eşzamanlı yapısal değişiklikler, zamanla işsizlik oranının artmasına neden olacaktır. Ortaya çıkan yapısal değişiklik Petrol fiyatları, cari işlemler hesabı, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi ve işsizlik oranı değişkenlerinde olması durumunda, işsizlik oranı ilk dönemde %64 oranında etkilenirken 10. dönemde bu etki %53 seviyesine kadar düşecektir. Fasil değişkeni ise, şok 6'dan azalan oranda etkilenmektedir. Tüm değişkenlerde meydana gelecek bir değişiklik enerji ithalatını ilk dönem %68 oranında etkilerken 10 dönem sonunda bu etki %58 oranına kadar düşecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi devrimi ortaya çıkan teknolojik gelişmeler enerji ihtiyacının ve dolayısıyla talebinin artmasına neden olmuştur. Artan enerji talebi genellikle petrol ve türevleri ile karşılandığından, petrol fiyatları ekonomik açıdan önemli bir faktör haline

gelmiştir. Petrol fiyatlarının artması veya azalmasının etkileri ülke gruplarına göre farklılık gösterirken, ithalatçı konumundaki ülkelerde üretim ve tüketim maliyetlerinin artmasına bağlı olarak, cari açık, enflasyon, ekonomik krizler gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Petrol ithalatçısı konumundaki Türkiye de benzer sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışmada, petrol fiyatlarında ortaya çıkacak yapısal bir şokun Türkiye'deki reel ekonomik faktörler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yapısal VAR analizi sonucunda, petrol fiyatlarında ortaya çıkacak yapısal bir şokun sanayi üretim endeksi üzerinde negatif bir etki yapacağı görülmüştür. Ayrıca, petrol fiyatlarında meydana gelecek yapısal bir şok sanayi üretim endeksinde meydana gelen değişikliklerin yaklaşık %44'ünü açıklamaktadır. Dolayısıyla, petrol piyasasında meydana gelebilecek krizler veya ani fiyat artışları Türkiye'de sanayi üretiminin düşmesine ve dolayısıyla ekonominin olumsuz yönde etkilenmesine neden olacaktır. Petrol fiyatları ve cari işlemler hesabında ortaya çıkacak eş zamanlı yapısal bir şok enflasyon oranını yükseltici yönde etki yapacaktır. Bunlara ek olarak, petrol fiyatları cari işlemler hesabı ve sanayi üretim endeksinde oluşan eş zamanlı yapısal bir şok zamanla işsizlik oranının artmasına neden olacaktır. Bu bağlamda, ekonominin krizlerle karşılaşmaması için üretimde petrole olan bağımlılığın azaltılması gerekmektedir. Bu çalışmada elde edilen analiz sonuçları, petrol fiyatlarında meydana gelecek yapısal değişikliklerin Türkiye'nin reel ekonomisinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuç göz önünde bulundurularak, enerji alanında yapılacak yatırımların, petrol ve türevlerine olan bağımlılıktan uzaklaştırılarak alternatif enerji kaynaklarına yöneltilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kaynakları ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'de yeni enerji yatırım projelerinin yenilenebilir kaynaklara yönlendirilmesi, firmalara teknik destek ve finansman kolaylıkları gibi teşviklerin sağlanması önemlidir. Böylelikle, spekülasyon etkilerine oldukça açık olan ani petrol fiyat şoklarına karşı enerji arz

güvenliğini sağlama konusunda tedbir alınmış olacaktır. Ayrıca, bu gelişme sürdürülebilir çevre anlamında iklim değişikliği olgusunun olumsuz etkilerinin azaltılmasına da yardımcı olarak, gelecek nesillere hem ekonomik hem de çevresel anlamda yaşam standartları yüksek bir ülke bırakabilmemizi sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abiona, O. (2015). Linking Historical Oil Price Volatility and Growth: Investment and Trade Dynamics. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(2), 598-611.
- Akinleye, S. O. and Ekpo, S. (2013). Oil Price Shocks and Macroeconomic Performance in Nigeria. *Economia Mexicana Nueva Epoca*, 2, 565-624.
- Aktaş, E., Özenç, Ç. ve Arica, F. (2010). The Impact of Oil Prices in Turkey on Macroeconomics. MPRA Paper, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/8658/1/MPRA_paper_8658.pdf, Access of Date: 26.05.2019.
- Allegret, J.-P., Mignon, V. And Sallenave, A. (2014). Oil Price Shocks and Global Imbalances: Lessons from a Model with Trade and Financial Interdependencies. *CEPII WorkingPaper*, 1-29.
- Amaiquema, J. R. P. And Amaiquema, A. R. P. (2017). Consequences of Oil and Food Price Shocks on the Ecuadorian Economy. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(3), 146-151.
- Bernanke, Ben S. (1986). Alternative Explanations of Money-Income Correlation. *NBER Working Paper*, 25 (1842), 49-100.
- Blanchard, O. J. and Gali, J. (2008). The Macroeconomic Effects of Oil Price Shocks: Why are the 2000s so different from the 1970s?, <http://www.crei.cat/wp-content/uploads/users/pages/bg0108wp.pdf>, Access of Date: 26.05.2019.
- Bouznit, M., & Pablo-Romero, M. D. P. (2016). CO2 Emission and Economic Growth in Algeria. *Energy Policy*, 96, 93-104.
- Chen, D., Chen, S. And Härdle, W. K. (2015). The Influence of Oil Price Shocks on China's Macro-Economy: A Perspective of International Trade. *Journal of Governance and Regulation*, 4(1), 178-189.
- Crespo, R. J. And Zambrano, J. A. (2018). Macroeconomic Impacts of Oil Price Shocks in Venezuela, *University of Bristol DiscussionPaper*, 18/703.
- Dias, F. C. (2013). Oil Price Shocks and Their Effects on Economic Activity and Prices: An Application for Portugal. *Banco de Portugal Economic Bulletin*, 39-48.
- Eastwood, R. K. (1992). Macroeconomic Impacts of Energy Shocks. *Oxford Economic Papers*, 44(3), 403-425.
- Güneş, S., Gürel, S. P., & Cambazoğlu, B. (2013). Dış Ticaret Hadleri, Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi, Yapısal VAR Analizi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20), 1-17.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the Macroeconomy Since World War II. *The Journal of Political Economy*, 91(2), 228-248.
- Kablamacı, B. (2011). *Petrol ve Ekonomi*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Kose, N. And Baimaganbetov, S. (2015). The Asymmetric Impact of Oil Price Shocks on Kazakhstan Macroeconomic Dynamics: A Structural Vector Autoregression Approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4), 1058-1064.
- Mehrara, M. And Mohaghegh, M. (2011). Macroeconomic Dynamics in the Oil Exporting

Countries: A Panel VAR Study. *International Journal of Business and Social Science*, 2(21), 288-295.

Pfaff, B. (2008). VAR, SVAR and SVEC models: Implementation within R Package Vars. *Journal of Statistical Software*, 27(4), 1-32.

Rotimi, M. E. and Ngalawa, H. (2017). Oil Price Shocks and Economic Performance in Africa's Oil Exporting Countries, *Economica*, 13(5), 169-188.

Schubert, S. F. (2013). Dynamic Effects of Oil Price Shocks and Their Impact on the Current Account, *Macroeconomic Dynamics*, 18, 316-337.

Şengönül, A., Karadaş, H. A. ve Koşaroğlu Ş. M. (2018). Makroekonomik Değişkenler ve Finansal Değişkenlerin Uzun Dönem İlişkisi: SVAR Analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 12(1), 63-85.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 48(1), 1-48.

Sims, C. A. (1986). Are Forecasting Models Usable for Policy Analysis?. *Federal Reserve Bank of Minneapolis-Quarterly Review*, 10(1), 2-16.

Solak, A. O. (2012). Petrol Fiyatlarını Belirleyici Faktörler. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 117-124.

Taghizadeh-Hesary, F., Rasoulinezhad, E. and Yoshino, N. (2017). Trade Linkages and Transmission of Oil Price Fluctuations in a Model Incorporating Monetary Variables, *ADB Working Paper Series*, N.777.

Yalçın Erik, N. ve Koşaroğlu Ş. M. (2016). Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 119-143.

Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44.

İnternet Kaynakları

<http://politikaakademisi.org/2014/07/18/hollanda-hastaligi-nedir/>

<https://petrol-is.org.tr/sites/default/files/ek2-petrol-sektoru-tpao.p>

BRICS-T ÜLKELERİNDE PARA VE MALİYE POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ**Veysel KARAGÖL¹**
Ali BENLİ²**ÖZET****Anahtar Kelimeler:**

- ❖ Para Politikası
- ❖ Maliye Politikası
- ❖ BRICS-T

Para ve maliye politikalarının etkinlikleri, ekonomik konjonktürle birlikte sık sık değişmektedir. Yaşanan son büyük kriz, geleneksel para ve maliye politikalarının yeterli olmadıklarını ortaya koymuş ve dolayısıyla yeni politika fikirlerini beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı 1997-2018 dönemi için Sabit Etkiler, Rassal Etkiler ve Genelleştirilmiş Momentler Metodu'nu kullanarak BRICS-T ülkelerinde para ve maliye politikalarının etkinliğini araştırmaktır. Ampirik bulgular para arzı ve devletin nihai tüketim harcamalarının konjonktür yönlü olduğu stilize olgusunu desteklemektedir. Bununla beraber, sonuçlar maliye politikasının para politikasına kıyasla daha etkin olduğunu göstermektedir. Bulgular, Türkiye ve BRICS ülkelerinin politika etkinliği açısından benzer özelliklere sahip olduğunu işaret etmektedir.

EFFICIENCY OF MONETARY AND FISCAL POLICIES IN BRICS-T COUNTRIES**Veysel KARAGÖL**
Ali BENLİ**ABSTRACT**

The efficiency of monetary and fiscal policies changes frequently with the economic fluctuations. The last great crisis revealed that traditional monetary and fiscal policies are not sufficient and thereby it has brought in the new policy ideas. The aim of the study is to examine monetary and fiscal policy efficiency in BRICS-T countries by employing Fixed Effects, Random Effects and GMM methodology covering the yearly periods of 1997-2018. Empirical findings support the stylized facts that money supply and government final consumption expenditure are procyclical. However, fiscal policy appears to be more efficient than monetary policy. The findings also imply that Turkey and BRICS countries have similar characteristics in terms of policy efficiency.

Keywords:

- ❖ Monetary Policy
- ❖ Fiscal Policy
- ❖ BRICS-T

¹ Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi, vkarakol@anadolu.edu.tr

² Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi, alibenli@anadolu.edu.tr

1.GİRİŞ

İktisat biliminin tarihi incelendiğinde, farklı dönemlerde birçok farklı yaklaşımın ortaya çıktığı ve her birinin geniş kesimlerce kabul gördüğü gözlemlenmektedir. Farklı ekonomik yaklaşımların ortaya çıkmasının birçok nedeni olabileceği gibi bunlardan biri de politika tartışmalarıdır. Ekonomik sorunların çözümünde hangi iktisat politikasının ve hangi politika aracının daha etkili olabileceği, üzerinde tartışmaların süregeldiği önemli bir konudur. Bu tartışmalar politika etkinsizliğini savunan Klasik iktisatçılarla başlamış, ekonomiye aktif müdahaleyi savunan Keynes ve daha sonra bunlara eklemeler yaparak farklı kutuplar oluşturan Monetaristler, Yeni Klasikler ve Yeni Keynesyenler ile devam etmiş ve nihayetinde 2007 yılında Amerika'da başlayan ve tüm dünyada etkileri hala devam eden finansal kriz sonrasında artarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Ekonomik performans üzerinde para ve maliye politikalarının etkilerine ilişkin tartışmalar çoğunlukla Monetarist ile Keynesyen görüş etrafında yoğunlaşmaktadır. 1929 Buhran'ından sonra ortaya çıkan makroekonominin bir anlamda temellerini atan Keynes, Buhran'dan kurtulabilmek adına maliye politikalarına önem verilmesi düşüncesini benimsemiştir. Çünkü Keynes'e göre, ekonomi eldeki tüm kaynakların etkin bir biçimde kullanıldığı tam istihdam denge durumunda olmadığından, tam istihdamı sağlayabilmek için hükümetin piyasaya müdahale etmesi ve genişletici maliye politikalarının uygulanması gerekmektedir. 1960'lı yıllarda Friedman'ın öncülüğü ile iktisat teorisine yeni bir yorum getiren Monetarist düşünce ise aksine, politikaların asıl amacının para arzını kontrol etmek olduğunu belirterek, diğer ekonomik aktivitelere müdahale edilmemesi gerekliliğini vurgulamışlardır (Kindleberger, 1986, s. 41). Öte yandan Keynes, para politikası sürprizlerinin faiz oranları ve beklentiler kanalı ile yatırımları değiştireceğine itiraz etmese de parasal olmayan faktörler üzerinde daha fazla durmaktadır. Monetaristler ise maliye politikalarını ekonomik istikrarsızlığın temel nedeni olarak görmektedirler (Meltzer, 1983, s. 14). Dolayısıyla politika etkinliği konusunda Monetaristlerde para politikasının, Keynesyen

yaklaşımında ise maliye politikasının görece daha etkin olduğu görüşü hâkimdir. Günümüz koşullarında ise özellikle son yaşanan küresel kriz sonrası uygulanan ekonomi politikaları gözden geçirilmiş ve politik ekonomi yeniden şekillenmeye başlamıştır. Kriz öncesinde para politikasının tek amacı ve tek aracı olmasının etkinliği arttıracığı ve maliye politikalarının etkinsizlik yaratacağı görüşleri hâkimken; meydana gelen kriz bu uygulamaların artık geçerli olmadığını göstermiştir. Kriz, ayrıca fiyat istikrarının ekonominin genelinde istikrar için yeterli olmadığını, finansal piyasalarda birtakım düzenlemelere ihtiyaç olduğunu, faiz oranları sıfıra indikten sonra para politikalarının etkisiz kaldığını ve genişleyici maliye politikalarının ön plana çıkması gerektiğini ve dolayısıyla düzeltici maliye politikalarının etkili bir araç olduğunu göstermiştir. Finansal istikrar hedefine yönelik olarak Merkez bankaları için yalnızca para politikalarının değil bir takım makro ihtiyati politikaların da uygulamaya konması ve bunun için düzenleyici ve denetleyici kuruluşlarla iş birliği yapması, durgunlukla mücadelede maliye politikalarının daha etkin bir araç olduğu ve ekonomi kötüye gitmeye başladığında bütçe açığı verilmesinden çekinmemek gerektiği gibi bir takım yeni politika önermeleri gündeme gelmiştir. Hangi politika veya politikaların kullanımının daha doğru olacağını zaman gösterecek olsa da şu an için en iyi seçenek; para politikası, maliye politikası ve makro ihtiyati politikaların birlikte kullanımını içermektedir (Blanchard vd., 2010; Blanchard vd., 2013).

Ekonomi politikalarının etkinliği konusunda farklı birçok teori ve düşünce bulunmasına karşın, uygulanan politikaların uygulandıkları dönemin koşullarına göre değiştiği bilinmektedir. Bu durum, farklı ülke ve ülke gruplarını kapsayan birçok çalışmanın farklı bulgular elde etmelerine sebep olmuştur. Neticede her dönem ve her ülke için farklılaşan içsel veya dışsal dinamikler bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusunu ise BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkeleri oluşturmaktadır. BRIC kısaltması ilk olarak 2001 yılında Goldman Sachs'ta ekonomist olan Jim O'Neill tarafından, dünya nüfusunun ve üretiminin önemli payını temsil eden ve hızla büyüyen Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin

ekonomileri için kullanılmıştır. Daha sonra, 2011 yılında Güney Afrika'nın da bu kısaltmaya dahil olması ile (BRICS) üyeler arası diyalogun derinliği ve kapsamı genişletilmiştir. Ülkelerarası iş birliğini arttırmak ve ekonomik-politik yönetimi güçlendirmek amacıyla hizmet eden BRICS, yeni ve gelecek vadeden bir siyasi-diplomatik varlık olarak aslında bir kısaltmadan daha fazlasını ifade etmektedir. BRICS ülkelerinin nüfusu dünya nüfusunun yaklaşık %42'si olup, bu ülkeler küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) %23'ünü, küresel ticaretin ise %18'ini temsil etmektedirler (<http://brics2019.itamaraty.gov.br/en/about-brics/what-is-brics>, Erişim: 17/11/2019). Bazı ülkelerin BRICS üyesi olmak için bekleyenler listesinde yer aldığı bilinmektedir. Güney Kore ve Meksika'nın yanında Endonezya, Arjantin ve Türkiye de bu listede yer almaktadır (Koeing, 2017). Nitekim Türkiye'nin BRICS'e tam teşekküllü üye olarak katılma konusunda beyanı da bulunmakta ve bu konu tartışılmaktadır (Korybko, 2018). Bu durum dikkate alınarak, bu çalışmada BRICS ekonomilerine ait veriler ile Türkiye ekonomisine ait veriler birlikte incelenmiş ve söz konusu ülkelerdeki para ve maliye politikalarının etkinlikleri 1997-2008 dönemleri için panel veri analizi ile test edilmiştir.

2. TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR

Para ve maliye politikalarının ekonomik performans üzerindeki etkilerini açıklayan farklı teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi ekonomiye aktif müdahale fikri Büyük Buhran sonrası Keynes ile başlamış; Keynes'i, Friedman'ın öncülük ettiği Parasalcılar takip etmiştir. Ardından Keynes'e yönelik olarak makro ekonomik olayların mikro temellerden yoksun bırakıldığı eleştirisi ile ortaya çıkan Yeni Klasikler, beklenen politikaların değil ancak çok politikaların kısa dönemde etkili olabileceğini savunmuşlardır. Yeni Klasiklerin eleştirilerini haklı bulan Yeni Keynesyen iktisatçılar ise Keynes'in fikirlerine mikro temeller getirmiş ve yine, özellikle hükümetin, düzenleyici ve denetleyici olarak piyasaya aktif müdahalede bulunması gerektiği

düşüncesini benimsemişlerdir. Nihayetinde Küresel Kriz'in ardından bu konuda birçok yeni fikir filizlenmeye başlamıştır.

Politikaların ekonomik performans üzerindeki etkinliklerinin analizinde kullanılan en temel ilişkiyi Andersen ve Jordan (1968), St. Louis eşitliği ile göstermişlerdir. Bu analizin altında yatan spesifik hipotez aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

$$Y = f(E, R, M, Z) \quad (1)$$

Eşitlik 1'de Y, ekonomik performansı; E, kamu harcamalarını; R, kamu gelirlerini; M, parasal durumu; Z, ekonomik performansa etki eden diğer faktörleri temsil etmektedir. Bu model her bir değişkenin değişimi cinsinden ifade edilirse aşağıdaki gibi olacaktır:

$$\Delta Y = f(\Delta E, \Delta R, \Delta M, \Delta Z) \quad (2)$$

Eşitlik 2'de bu ilişki ampirik olarak tahmin edildiğinde ise aşağıdaki denklem elde edilmektedir:

$$\Delta Y = \alpha_1 \Delta E + \alpha_2 \Delta R + \alpha_3 \Delta M + \alpha_4 \Delta Z \quad (3)$$

Eşitlik 3'te α katsayıları, değişkenlerin gözlemlenen değerleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Bu katsayılar ile her bir değişkendeki değişimin Y'deki değişime tepkisi ölçülmektedir. E, R ve M değişkenleri para ve maliye politikalarının ölçümlerinde temelde sıklıkla kullanılan değişkenlerle ölçülebilir. Z değişkeni ise modelin sabit terimi dahil olmak üzere ekonomik performans üzerindeki diğer tüm parasal ve mali olmayan etkileri betimlemektedir. Esasında Z değişkeni, para ve maliye politikalarının Y üzerindeki dolaylı etkilerini içermekte ve Z değişkenlerinin yer almadığı modellerde bu etki sabit terimin içerisinde yer almaktadır. Sabit terimin çok büyük değerler alması, ihmal edilen Z değişkenlerinin varlığına işaret etmektedir.

Ekonomi politikalarının nispi etkinlikleri inceleyen çalışmaların genelinde ekonomik performans temsilen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH); maliye politikasını temsilen kamu gelirleri ve kamu nihai tüketim harcamaları; para politikasını temsilen ise politika faizi ve M2 gibi değişkenler kullanılmıştır. Bu çalışmalarda maliye

politikasının, para politikasının veya her ikisinin birlikte etkin olduğuna dair farklı ampirik bulgular mevcuttur.

Sinai (1971), para arzı kontrolünün toplam talebi etkilemede otonom harcamalardan daha kullanışlı bir araç olduğunu belirtmiştir. Ajayi (1974) ise bu fikri, para politikalarının ekonomik performans üzerinde daha geniş ve öngörülebilir etkiler yarattığını, bireylere seçim özgürlükleri tanıdığını ve yatırım/tüketim oranını arttırarak büyümeyi yoğun bir biçimde teşvik ettiğini söyleyerek savunmuştur. Daha sonra yapılan birçok çalışma (Ali vd., 2008; Jawaid vd., 2011; Adeniji ve Evans, 2013; Fernald vd., 2013; Rakic ve Radenovic, 2013; Darrat vd., 2014; Havi ve Enu, 2014; Şen ve Kaya, 2015; Hasan vd., 2016; Nwaogwugwu ve Evans, 2016 ve Evans vd., 2018) para politikasının maliye politikasından daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kretzmer (1992) ise para politikasının etkinliğinin zaman içerisinde azaldığını ancak yine de para politikasıyla kıyaslandığında hala daha etkili bir araç olduğunu belirtmiştir. Yine, Ajisefe ve Folorunso (2002) ile Aigheyisi (2011), para politikasının maliye politikasından daha etkili olduğunu belirtmekte, ancak buna rağmen politikalar arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi olması gerektiğini savunmaktadır.

Hussain (1982) ise maliye politikası araçlarının ekonomik performans üzerinde daha güçlü etkiler barındırdıklarını söylemiş ve birçok çalışma (Halcon ve Leon, 2004; Topcu vd., 2012; Cyrus ve Elias, 2014; Okorie vd., 2017; Özer ve Karagöl, 2018) bu görüşü destekleyen sonuçlar elde etmiştir. Chowdhury (1989), Güney Kore ve Türkiye ekonomileri için yaptığı çalışmada Güney Kore için para politikasının, Türkiye için ise maliye politikasının baskın olduğu sonucuna ulaşırken; Ansari (1996), maliye politikasının önemine vurgu yapsa da gelecek yıllarda parasal durumun nispi öneminin giderek artacağını ifade etmiştir. Para politikası ekonomik performans üzerinde kısa dönemli ve daha hızlı etkiler içerirken, maliye politikasının ekonomik performans üzerindeki etkisi uzun dönemli ve daha güçlüdür (Okorie vd., 2017; Özer ve Karagöl, 2018).

Para ve maliye politikalarının birlikte etkin olduğu ve bir koordinasyon içerisinde uygulanmaları gerektiği görüşüne sahip çalışmaların sayısı da oldukça yüksektir (Sanni vd., 2012; Fetai, 2013; Bakare-Aremu ve Osobase, 2015; Chowdhury ve Afzal, 2015; Makun, 2015; Alavi vd., 2016; Jawadi vd., 2016). Bunlardan Fetai, (2013) özellikle ekonomik krizler yaşanırken para ve maliye politikalarının bir uyum içerisinde uygulanması gerektiğinin altını çizmiştir. Fatima ve Iqbal (2003) ise beş Asya ülkesini inceledikleri çalışmalarında her bir ülke için ekonomik performans ile politika arasındaki nedensellik ilişkisinin farklılaştığını ifade etmişlerdir.

Tablo 1'de para ve maliye politikalarının nispi etkinliklerini inceleyen çalışmalara ilişkin özet bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yayın yılı	Yazarlar	Dönem	Ülke/Ülke grubu	Yöntem	Etkin Politika
1968	Andersen ve Jordan	1952-1968	Amerika Birleşik Devletleri	Regresyon analizi	Para politikası
1971	Sinai	1951-1969	Amerika Birleşik Devletleri	Alternatif tahmin eşitlikleri (OLS, GLS, 2SLS, 3SLS)	Para politikası
1974	Ajayi	1960-1970	Nijerya	En küçük kareler yöntemi	Para politikası
1982	Hussain	1949-1971	Pakistan	Regresyon analizi	Maliye politikası
1989	Chowdhury	1966-1983	Güney Kore-Türkiye	VAR modeli	Para ve maliye politikası
1992	Kretzmer	1950-1991	Amerika Birleşik Devletleri	VAR modeli	Para politikası
1996	Ansari	1963-1993	Hindistan	VAR modeli	Maliye politikası
2002	Ajisafe ve Folorunso	1970-1998	Nijerya	Eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli	Para politikası
2003	Fatima ve Iqbal	1970-2000	Asya Ülkeleri	Granger nedensellik ve Johansen eş-bütünleşme analizi	Para ve maliye politikası
2004	Halcon ve Leon	1962-1982	Filipinler	Granger nedensellik analizi	Maliye politikası
2008	Ali vd.	1990-2007	Güney Asya Ülkeleri	Panel ARDL modeli	Para politikası
2011	Aigheyisi	1981-2009	Nijerya	Regresyon analizi	Para politikası
2011	Jawaid vd.	1981-2009	Pakistan	Eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli	Para politikası
2012	Sanni vd.	1960-2011	Nijerya	Hata düzeltme modeli	Para ve maliye politikası
2012	Topcu vd.	2004-2011	Romanya	Nedensellik analizi	Maliye politikası
2013	Adeniji ve Evans	1970-2012	Afrika Ülkeleri	Panel veri analizi	Para politikası
2013	Fernald vd.	2000-2013	Çin	FAVAR modeli	Para Politikası
2013	Fetai	1980-2010	Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	GMM analizi	Para ve maliye politikası
2013	Rakic ve Radenovic	2003-2012	Sırbistan	Regresyon analizi	Para politikası
2014	Cyrus ve Elias	1997-2000	Kenya	VAR modeli	Maliye politikası
2014	Darrat vd.	1959-2010	Amerika Birleşik Devletleri	Hata düzeltme modeli	Para politikası
2014	Havi ve Enu	1980-2012	Gana	En küçük kareler yöntemi	Para politikası
2015	Bakare-Aremu ve Osobase	1970-2010	Nijerya	Johansen eş-bütünleşme analizi	Para ve maliye Politikası
2015	Chowdury ve Afzal	1980-2012	Bangladeş	Johansen eş-bütünleşme analizi	Para ve maliye politikası
2015	Makun	1986-2011	Pasifik Adası ülkeleri	Panel eş-bütünleşme analizi	Para ve maliye politikası
2015	Şen ve Kaya	2001-2014	Türkiye	SVAR modeli	Para politikası
2015	Zarra-Nezhad vd.	1971-2013	İran	VEC modeli ve dinamik simülasyon yaklaşımı	Para ve maliye politikası
2016	Alavi vd.	1971-2006	İran	Johansen eş-bütünleşme testi	Para ve maliye politikası
2016	Hasan vd.	1975-2015	Bangladeş	VEC modeli	Para politikası
2016	Jawadi vd.	2000-2013	BRICs	Panel VAR analizi	Para ve maliye politikası

2016	Nwaogwugwu ve Evans	1980-2014	Nijerya	VAR modeli	Para politikası
2017	Okorie vd.	1981-2012	Nijerya	ARDL modeli	Maliye politikası
2018	Evans vd.	1995-2016	Afrika	GMM analizi	Para politikası
2018	Özer ve Karagöl	1998-2016	Türkiye	ARDL modeli	Maliye politikası

3. VERİ VE YÖNTEM

Para ve maliye politikalarının BRICS-T ülkelerinin ekonomik performansı üzerindeki etkilerini tahmin etmek üzere kurgulanan modelin kapalı fonksiyon biçimi aşağıdaki gibidir:

$$gdp = f(gov, m2) \quad (4)$$

Eşitlik 4'teki fonksiyonda ekonomik performansın göstergesi olarak GSYH (gdp) bağımlı değişken, maliye ve para politikalarını temsil etmek üzere sırasıyla devlet nihai tüketim harcamaları (gov) ve geniş tanımlı para arzı (m2) açıklayıcı değişkenler olarak belirlenmiştir. Analizde kullanılan veriler Dünya Bankası veri tabanından sağlanmış olup, bu veriler 1997-2018 dönemini kapsamaktadır.

BRICS-T ülkelerinde para ve maliye politikalarının etkinlikleri incelenirken panel veri tahmin tekniklerinden yararlanılmıştır. Panel veri setleri ülke, firma veya kişi gibi birimlerin zaman içerisindeki değişen davranışlarını içerir. Panel veri modelleri, kültürel etkenler gibi ölçülemeyen ve gözlemlenemeyen etkilerin kontrol edilmesine olanak tanır. Başka bir ifadeyle, panel veri teknikleri heterojenliği kontrol eder (Torres-Reyna 2007). Tahmin edilecek modelin basit panel regresyon biçiminde gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$lgdp_{it} = \alpha + \beta_0 lgov_{it} + \beta_1 lm2_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Eşitlik 5'te değişkenlerdeki çarpıklığı azaltması ve varyanstaki değişimi yumuşatması nedeniyle, değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Ayrıca, Eşitlik 5'te yer alan $lgdp$, gayri safi yurtiçi hasılanın doğal logaritmasını; $lgov$, devlet nihai tüketim harcamalarının doğal logaritmasını; $lm2$, geniş tanımlı para arzının doğal logaritmasını; ε , hata terimini temsil etmektedir. Ayrıca i indisi ülkeleri ve t indisi yılları göstermektedir.

Panel veriler Havuzlanmış En Küçük Kareler (Pooled Ordinary Least Squares-Pooled OLS), Sabit Etkiler (Fixed Effects-FE), Rassal Etkiler (Random Effects-RE) ve Genelleştirilmiş Momentler Metodu (Generalized Methods of Moments-GMM) gibi yöntemler yoluyla analiz edilebilir. Bunlar arasından araştırmada kullanılan veriye en uygun ve regresyonu açıklama gücü en yüksek olan model seçilmelidir (Greene, 2003). Eğer birime veya zamana özgü etkiler söz konusu değilse Havuzlanmış En Küçük Kareler yöntemi parametreleri etkin ve tutarlı bir biçimde tahmin eder. Ancak bu analizde özellikle ülkelere özgü özelliklerin ekonomik performans üzerinde etkili olacağı öngörülmektedir.

Sabit ve rassal etkiler modelindeki temel farklılık kukla değişkenin rolü ile ilgilidir. Sabit etkiler modelinde kukla değişken parametresi sabit terimin bir bileşeni iken, rassal etkiler modelinde hata teriminin bir bileşenidir. Tek yönlü sabit ve rassal etkiler modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \text{Sabit etkiler:} \quad lgdp_{it} & \quad (6) \\ & = (\alpha + u_i) + \beta_0 lgov_{it} \\ & + \beta_1 lm2_{it} + v_{it} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Rassal etkiler:} \quad lgdp_{it} & \quad (7) \\ & = \alpha + \beta_0 lgov_{it} \\ & + \beta_1 lm2_{it} + (u_i + v_{it}) \end{aligned}$$

Eşitlik 6 ve 7'de, u_i modelde yer almayan ülkeye ya da zamana bağlı olarak değişim gösteren sabit veya rassal etkileri ve v_t , bağımsız ve özdeş dağılıma sahip ($v_{it} \sim IID(0, \sigma^2)$) hata terimlerini ifade etmektedir. Sabit etkiler modeli, ülkeler arasında eğitim katsayısının aynı ve varyansın sabit olduğunu varsayarak ülkeye özgü farklılıkları sabit terim üzerinden inceler. Bu yüzden ülkeye özgü faktörlerin etkileri zamana bağlı olarak değişmez ve sabit etkiler modeli, u_i 'nin diğer değişkenlerle korelasyonlu olmasına izin verir. Oysa rassal etkiler

modelinde ülkeye özgü faktörler, diğer değişkenleri etkilememekte zaman içerisinde değişebilmektedir (Park, 2011).

Arellano ve Bond (1991) statik panel verilerde karşılaşılan içsellik, değişen varyans ve otokorelasyon problemini çözmek için dinamik bir panel veri tahmin yöntemi olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu'nu geliştirilmişlerdir. Yöntem gözlemlenemeyen panel düzeydeki etkileri bağımlı değişkenin gecikmeleriyle ilişkilendirir. GMM yönteminde öncelikle sabit etkileri ortadan kaldırmak için regresyon denkleminin birinci farkı alınır. Bağımlı değişkenin gecikmeleri, yine bağımlı değişkenin birinci farkı için araç değişken olarak kullanılır. Böylece içsellik sorununun ortadan kalkması sağlanır. Bu çalışma için tahmin edilecek modelin GMM biçimi aşağıdaki gibidir:

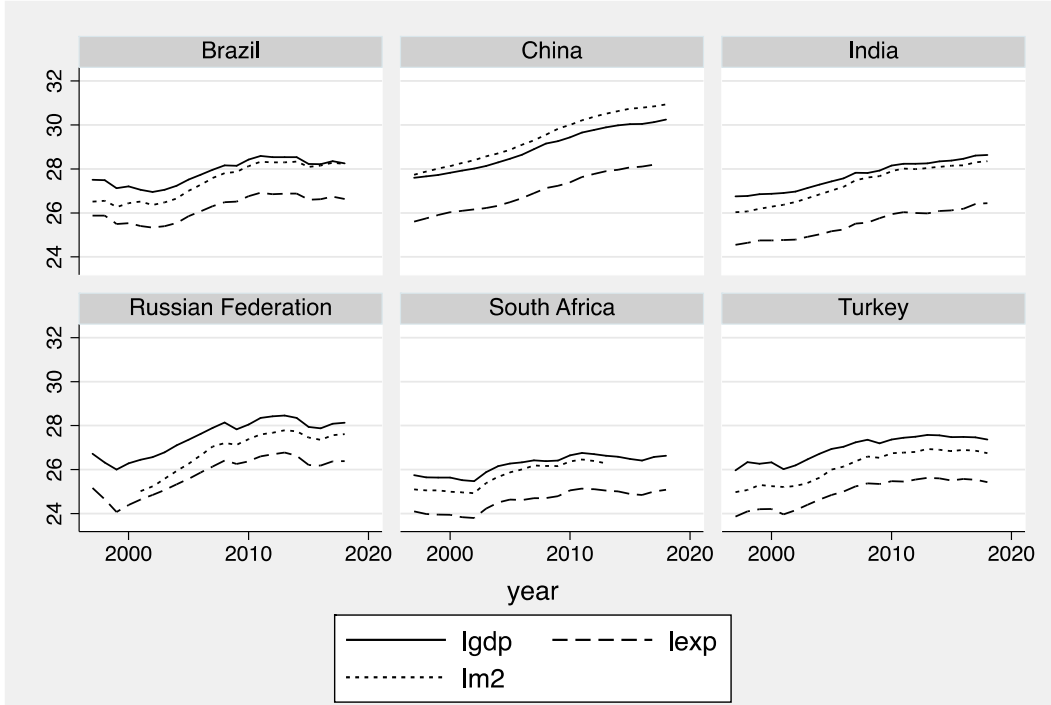
$$(lgdp_{i,t} - lgdp_{i,t-1}) = \gamma(lgdp_{i,t-1} - lgdp_{i,t-2}) + \beta_0(lgov_{i,t} - lgov_{i,t-1}) + \beta_1(lm2_{i,t} - \beta_1 lm2_{i,t-1}) + (\varepsilon_{i,t} - \varepsilon_{i,t-1}) \quad (8)$$

Modelde yer alan $(lgdp_{i,t-1} - lgdp_{i,t-2})$ değişkeni içselliği ortadan kaldırmak için kullanılan araç değişkendir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Şekil 1'de tahmin edilen modelde yer alan değişkenlere ait zaman serisi zaman serisi grafikleri ve Tablo 2'de bu değişkenlerin logaritmik değerlerine ilişkin çeşitli istatistikler sunulmuştur. Şekil 1'de, dönem içerisinde ilgili değişkenlerin Çin ve Hindistan'da diğer ülkelere kıyasla daha istikrarlı oldukları gözlenmektedir. Ayrıca Çin'de dönem boyunca para arzının GSYH'nin üzerinde gerçekleştiği dikkat çekmektedir.

Şekil 1: Değişkenlere Ait Zaman Serisi Grafikleri

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2: Analiz Verilerine İlişkin İstatistiksel Bilgiler

Değişken	Gözlem	Ort.	Sta. Sap.	Min.	Maks.
lgdp	132	27.53	1.07	25.47	30.24
lgov	131	25.64	1.02	23.80	28.19
lm2	123	27.22	1.45	24.93	30.93

Para ve maliye politikalarının ekonomik performans üzerindeki etkinliğini araştırmak üzere tasarlanan model Panel FE, RE ve GMM yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Gerçekleştirilen tahminlere ait sonuçlar ve bazı tanısal test istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur. Elde edilen sonuçların yöntemden kaynaklı küçük farklar dışında benzer oldukları görülmektedir. Tablo 3'teki tanısal testler (diagnostic tests) modelin geçerliliğini desteklemektedir. Her üç modelin bulgularına göre, devlet nihai tüketim harcamaları ve para arzında değişimler GSYH üzerinde aynı yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Elde edilen esneklik katsayıları, BRICS-T ülkelerinde maliye politikalarının ekonomik performans üzerinde para politikalarına göre nispeten daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu etki, içselliği dikkate alan GMM modelinde daha belirgin bir biçimde gözlenmektedir.

Tablo 3: Model Tahmin Sonuçları (FE, RE ve GMM)

Bağımlı değişken: Hasıla (lgdp)	FE		RE		GMM
lgov	0.822*** (0.055)	0.817*** (0.066)	0.814*** (0.053)	0.598*** (0.061)	0.910*** (0.036)
lm2	0.135** (0.043)	0.148** (0.050)	0.142*** (0.042)	0.196*** (0.042)	0.099*** (0.029)
lgdp(-1)		-0.008 (0.044)		0.149** (0.054)	-0.044 (0.024)
Sabit	2.775*** (0.312)	2.792*** (0.375)	2.796*** (0.322)	2.775*** (0.404)	2.704*** (0.210)
F istatistiği	6934.5***	4091.7***			2087.9***
LM istatistiği			828.3***	88.2***	
Gözlem sayısı	122	117	122	117	111

Parantez içindeki değerler Standart Hataları göstermektedir. "****", "***" ve "**" sırasıyla %0,1, %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı temsil etmektedir.

Sabit terim, analize ilişkin tüm modellerde yaklaşık 2.80 olarak tahmin edilmiştir. Bu bulgu sabit terimin nispeten küçük olduğunu göstermektedir. Eğer sabit terim daha büyük bir sayı olarak tahmin edilseydi Andersen ve Jordan (1968)'in işaret ettikleri gibi Z değişkenlerine olan gereksinim artardı. Dolayısıyla bu model, para ve maliye politikalarını temsil gücü yüksek değişkenlerle tasarlanmıştır. Model, diğer birçok çalışmada da olduğu gibi (Ajayi, 1974; Ansari, 1996; Ali vd., 2008; Sanni vd., 2012; Topcu vd., 2012; Chowdury ve Afzal, 2015; Özer ve Karagöl, 2018), başka değişkenlere gerek kalmadan da politikaların ekonomik performans üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koyabilmektedir.

SONUÇ

Ekonomik konjonktürün sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olması politikaların etkinliği konusunda önemli görüş ayrılıklarına sebep olmakta, bu ilişkiye henüz kesin bir yanıt bulunamamakta ve konuyla ilgili tartışmalar da hala devam etmektedir. Literatürde incelenen çalışmaların bir kısmı para, bir kısmı maliye politikalarının etkin olduğunu söylerken; bunların her ikisinin birlikte etkin olduğunu söyleyen çalışmaların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bu çalışmada ise BRICS-T ülkeleri için para ve maliye politikalarının etkinliği incelenmiş ve her iki politikanın ekonomik performans üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Para arzı ile devlet nihai tüketim harcamalarının ekonomik performans üzerindeki pozitif yönlü etkileri, bu değişkenlerin stilize gerçeklerle açıklanan çevrimsel davranışlarını desteklemektedir. Bu açıdan bakıldığında sonuçlar, Sanni vd., (2012); Fetai, (2013); Bakare-Aremu ve Osobase, (2015); Chowdhury ve Afzal, (2015); Makun, (2015); Alavi vd., (2016)'nin elde ettikleri sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca esneklik katsayılarından elde edilen maliye politikasının para politikasına göre nispi üstünlüğü bulgusu Hussain (1982), Ansari (1996), Halcon ve Leon (2004), Topcu vd. (2012), Cyrus ve Elias (2014), Okorie vd. (2017) ve Özer ve Karagöl (2018)'ün ulaştıkları sonuçlar ile tutarlıdır. Ayrıca, Jawadi vd. (2016)'nin BRICS ülkeleri özelinde yaptıkları çalışma da para ve maliye politikalarının birlikte etkinliğini içermektedir. Ancak bu çalışmada BRICS'e eklenen Türkiye ekonomisinin, söz konusu ülkelerle, en azından politika etkinliği anlamında benzer özelliklere sahip olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır.

Politika etkinliği aynı zamanda ülkelerin iç ve dış durumu ile ilişkilidir. Ayrıca burada yalnızca belirli bir dönemin incelenmesi söz konusudur. Bu nedenlerle, bu çalışmanın sonuçları kesin bir söylemde bulunmak adına tek başına yeterli olmamaktadır. Küresel kriz sonrasında dünya genelinde ekonomi politikası anlayışında, özellikle de para politikasında, ciddi değişimler yaşanmıştır.

Merkez Bankası'nın bağımlılığı tartışılırken, diğer kurumların da dolaylı olarak ekonomiye müdahalelerde bulunabilmesinin önü açılmaya başlamıştır. Para politikasında fiyat istikrarının yanında finansal istikrar hedefi konarak, birtakım makro ihtiyati politikalarla bunun desteklenmesi gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Dünya genelindeki bu değişimin, önümüzdeki yıllarda para politikasında etkinliği arttıracığı düşünülmektedir. Öte yandan, krizin yansımalarının hala devam ediyor olması dünya genelinde mali araçların kullanımını arttırmakta ve bunun yanında uluslararası ticarete bambaşka bir duruma, ticaret savaşlarına, neden olmaktadır. Tüm bu yaşananlar politika etkinliği konusundaki belirsizliği arttırmakta ve bu konuya ilişkin tartışmalar uzun yıllar boyunca artarak devam edecek gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Adeniji, S., & Evans, O. (2013). Searching for the Relative Potency of Monetary and Fiscal Policies in Selected African Countries: A Panel Data Approach to St. Louis Equation. *Munih Personal RePEc Archive*, No. 52420, posted 23.
- Aigheyisi, O. S. (2011). Examining the Relative Effectiveness of Monetary and Fiscal Policies in Nigeria: A Cointegration and Error Correction Approach. *Electronic copt available at: <http://ssrn.com/abstract=1944585>*
- Ajayi, S. I. (1974). An econometric case study of the relative importance of monetary and fiscal policy in Nigeria. *The Bangladesh Economic Review*, 2(2), 559-576.
- Ajisafe, R. A., & Folorunso, B. A. (2002). The relative effectiveness of fiscal and monetary policy in macroeconomic management in Nigeria. *The African economic and business Review*, 3(1), 23-40.

- Alavi, S. E., Moshiri, S., & Sattarifar, M. (2016). An Analysis of the Efficiency of the Monetary and Fiscal Policies in Iran Economy Using IS–MP–AS Model. *Procedia Economics and Finance*, 36, 522-531.
- Ali, S., Irum, S., & Ali, A. (2008). Whether fiscal stance or monetary policy is effective for economic growth in case of South Asian Countries?. *The Pakistan Development Review*, 791-799.
- Andersen, L. C., & Jordan, J. L. (1968). Monetary and fiscal actions: a test of their relative importance in economic stabilization. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*. November, 29-44.
- Ansari, M. I. (1996). Monetary vs. fiscal policy: Some evidence from vector autoregression for India. *Journal of Asian Economics*, 7(4), 677-698.
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The review of economic studies*, 58(2), 277-297.
- Bakare-Aremu, T.A. & Osobase, A.O. (2015). Effect of Fiscal and Monetary Policies on Industrial Sector Performance- Evidence from Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol6(17).
- Blanchard, O. J., Dell’Ariccia, G., & Mauro, P. (2010). Rethinking macroeconomic policy. *Journal of Money, Credit and Banking*, 42(s1), 199-215.
- Blanchard, O. J., Dell’Ariccia, M. G., & Mauro, P. (2013). Rethinking macro policy II: getting granular. *IMF Staff Discussion Note*. SDN/13/03.
- Chowdhury, A. (1989). Monetary and Fiscal Policy as a Stabilization Tool: The Case of Korea and Turkey. *Quarterly Review of Economics and Business*. Vol. 29, No.1, 33-48.
- Chowdhury, L. S., & Afzal, M. N. I. (2015). The Effectiveness of Monetary Policy and Fiscal Policy in Bangladesh. *The Journal of Applied Business and Economics*, 17(1), 78.
- Cyrus, M. & Elias, K. (2014). Monetary and fiscal policy shocks and economic growth in Kenya: VAR econometric approach. *Journal of World Economic Research*, 3(6), 95-108.
- Darrat, A. F., Tah, K. A., & Mbanga, C. L. (2014). The Impact of Monetary and Fiscal Policies on Real Output: A Re-examination. *Business and Economics Journal*, 5(2), 1.
- Evans, O., Adeniji, S., Nwaogwugwu, I., Kelikume, I., Dakare, O., & Oke, O. (2018). The relative effect of monetary and fiscal policy on economic development in Africa: a GMM approach to the St. Louis equation. *Business and Economic Quarterly*, 2, 3-23.
- Fatima, A., & Iqbal, A. (2003). The Relative Effectiveness of Monetary and Fiscal Policies: An Econometric Study. *Pakistan Economic and Social Review*, 93-116.
- Fernald, J., Spiegel, M. M., & Swanson, E. (2013). Monetary and Fiscal Policy Effectiveness in China: Evidence from a FAVAR Model. *Unpublished Manuscript, Federal Reserve Bank of San Francisco*. 0-29.
- Fetai, B. (2013). The effectiveness of fiscal and monetary policy during the financial crisis. *Journal of Economics and Business*, 16(2), 3-66.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric analysis*. Pearson Education India.
- Halcon, N. A. C., & De Leon, L. M. T. (2004). Efficiency of Fiscal and Monetary Policies in the Philippines: the St. Louis Model Approach. *Bangko Sentral Review*, July, 33-44.

- Hasan, M. A., Islam, M. A., Hasnat, M. A., & Wadud, M. A. (2016). The Relative Effectiveness of Monetary and Fiscal Policies on Economic Growth in Bangladesh. *Economics*, 5(1), 1-7.
- Havi, E. D. K., & Enu, P. (2014). The Effect of Fiscal Policy and Monetary Policy on Ghana's Economic Growth: Which Policy Is More Potent?. *International Journal of Empirical Finance*, 3(2), 61-75.
- <http://brics.itamaraty.gov.br/about-brics/information-about-brics>, (Erişim: 17/11/2019).
- Hussain, M. (1982). the relative effectiveness of monetary and fiscal policy: An econometric case study of Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 20(2), 159-181.
- Jawadi, F., Mallick, S. K., & Sousa, R. M. (2016). Fiscal and monetary policies in the BRICS: A panel VAR approach. *Economic Modelling*, 58, 535-542.
- Jawaid, S. T., Ali, N., & Qadri, F. S. (2011). Monetary-fiscal-trade policy and economic growth in Pakistan: Time series empirical investigation. *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol.1, No.3, pp.133-138.
- Kindleberger, C.P. (1986). *Keynesianism Vs. Monetarism and Other Essays in Financial History*. George Allen & Unwin. London.
- Koeing, P. (2017). *BRICS – Potential and future in an emerging new world economy*, (Erişim: 17/11/2019)
- Korybko, A. (2018). *BRICST: Reality or Fantasy?*, (Erişim: 17/11/2019).
- Kretzmer, P. E. (1992). Monetary Vs. Fiscal Policy: New evidence on an old debate. *Economic Review, Federal Reserve Bank of Kansas City*, 77(2), 21-30.
- Makun, K. Effectiveness of Fiscal and Monetary Policies in Pacific Island Countries: A Panel study. *International Journal of Aris and Commerce*, Vol. 4, No.1 102-117.
- Meltzer, A. H. (1983). On Keynes and monetarism. *Carnegie Mellon University Research Showcase*. London.
- Nwaogwugwu, I., & Evans, O. (2016). A sectoral analysis of fiscal and monetary actions in Nigeria. *The Journal of Developing Areas*, 50(4), 211-230.
- Okorie, D., Sylvester, M. A., & Simon-Peter, D. A. C. (2017). Relative Effectiveness of Fiscal and Monetary Policies in Nigeria. *Asian Journal of Social Science Studies*, Vol.2, No.1, 112-129.
- Özer, M., & Karagöl, V. (2018). Relative effectiveness of monetary and fiscal policies on output growth in Turkey: an ARDL bounds test approach. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 13(3), 391-409. doi:10.24136/eq.2018.019
- Park, H. M. (2011). Practical guides to panel data modeling: a step-by-step analysis using stata. Public Management and Policy Analysis Program, Graduate School of International Relations, International University of Japan, 1-52.
- Rakić, B., & Rađenović, T. (2013). The effectiveness of monetary and fiscal policy in Serbia. *Industrija*, 41(2), 103-122.
- Sanni, M. R., Amusa, N. A., & Agbeyangi, B. A. (2012). Potency of Monetary and Fiscal Policy Instruments on Economic Activities of Nigeria (1960-2011). *Journal of African Macroeconomic Review*, 3(1), 161-176.
- Sinai, A. (1971). Relative Effects of Monetary and Fiscal Actions, *Quarterly Journal of Finance*

and Accounting, Autumn, Volume 10, Issue 4, pp. 26-36.

- Şen, H., & Kaya, A. (2015). The relative effectiveness of Monetary and Fiscal Policies on growth: what does long-run SVAR model tell us?. *Munih Personal RePEc Archive*, No. 65903, posted 4.
- Topcu, M., Kuloglu, A., & Lobont, O. R. (2012). Relative Efficiency Of Monetary And Fiscal Policies: The Case Of Romania. *Annals-Economy Series*, 1, 47-51.
- Torres-Reyna, O. (2007). Panel data analysis fixed and random effects using Stata (v. 4.2). *Data & Statistical Services*, Princeton University.
- Zarra-Nezhad, M., Motamedi, S., Hojat, A. H. M., & Anvari, E. (2015). An Investigation into the Efficiency of Monetary and Fiscal Policies in Iran Case Study: The 4th Economic Development Plan. *Asian Economic and Financial Review*, 5(5), 734.

SENDİKALARDA KADINLARIN EKSİK TEMSİLİNİN BİR NEDENİ OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Funda Rana Adaçay¹

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Sendikalarda kadın temsili,
- ❖ Toplumsal cinsiyet,
- ❖ Kadın istihdamı

Türkiye'de kadın istihdamı ve kadınların sendikalara katılımı çok düşük bir seviyededir. Bu durum kalkınmanın önünde temel bir sorundur. Üretim faktörleri arasında yer alan kadın işgücünün yok sayılması ya da atıl kalması ekonomik bir değer kaybı olmasının yanında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine de kaynaklık etmektedir. Kadınların işgücüne dolayısıyla ekonomiye kazandırılması sürdürülebilir kalkınmanın bir gereğidir. Türkiye bu konuda OECD ülkeleri ve AB ülkelerinin oldukça gerisinde kalmıştır. Sendikalara, kadın istihdamı arttırmak yanında cinslerarası ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında da pek çok görev düşmektedir. Kadınların sendikal katılımını engelleyen nedenlerin başında toplumsal cinsiyet ve erkek kadın ayrımcılığı gelmektedir. Ayrıca yapılan pek çok araştırma yine göstermektedir ki, sendikalarda kadınların eksik temsiline esas nedeni topluma, aileye ve dolayısıyla sendikalara hakim olan cinsiyetçi anlayıştır. Sendikalara katılımları kadar sendikaların karar ve yönetim aşamalarında kadınların daha çok yer alması, bu kapsamdaki sorunların çözümünde kilit rodedir. Bu çalışma, Türkiye'de sendikalarda kadın temsiline eksikliğini ve bu sorunun kaynaklarını incelemektedir. Cinsiyetlerarası ayrımcılığın sendikal düzeydeki yansımalarına işaret ederek, özellikle kadınların sendikaların yönetim kademelerinde yer alamayıplarının sosyal ve ekonomik politikalar açısından önemini vurgulamaktadır. Bu amaçla, çeşitli rapor ve istatistiklerle ortaya konmuş saptamaları bir araya getirmekte ve konu ile ilgili bazı önerileri kapsamaktadır.

GENDER AS A REASON FOR THE MISSING REPRESENTATION OF WOMEN IN UNIONS: TURKEY CASE

Prof. Dr. Funda Rana Adaçay

ABSTRACT

Women's employment and participation of women in trade unions in Turkey is a very low level. This is a fundamental problem for development. The ignorance or dormancy of the female labor force, which is one of the factors of production, is not only an economic loss but also a source of gender inequalities. Bringing women into the labor force and thus to the economy is a necessity of sustainable development. Turkey has lagged well behind other OECD countries and EU member states in this regard. In addition to increasing women's employment, unions have many duties in eliminating gender discrimination. Gender and discrimination between the sexes are the most important factors preventing women's trade union participation. Moreover, many studies also show that the main reason for the under-representation of women in trade unions is the sexist understanding that dominates the society, the family and thus the unions. Women's involvement in the decision-making and management stages of the trade unions as well as their participation in the unions is the key role in solving the problems in this context. In this study, the lack of women's representation in trade unions in Turkey and is investigating the source of this problem. Pointing to the reflections of gender discrimination at the union level, it emphasizes the importance of women's inability to participate in the management levels of trade unions in terms of social and economic policies. For this purpose, it brings together various reports and statistics with determinations and includes some suggestions on the subject.

Keywords:

- ❖ Women representation in trade unions,
- ❖ Gender,
- ❖ Women employment

¹ Anadolu Üniversitesi, frozbey@anadolu.edu.tr

1. TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI

Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Haritası Raporuna (Global Gender Gap Report 2017) göre; 144 ülke arasında cinsiyet eşitliği açısından Türkiye 131. sırada yer almaktadır. Ekonomik alanda 128. sırada gelen Türkiye, okuma yazma oranına göre 94., sağlık alanında 59. ve siyasi arenada cinsiyetlerin eşitliği alanında da 118. sıradadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Temel İşgücü Göstergeleri veri tabanına göre (İşgücü İstatistikleri, 2017); 2019 yılı Ağustos ayı itibarıyla ülkede 15 yaş ve üzeri toplam nüfus 61 milyon 591 bindir. Bu nüfusun 31 milyon 160 bini kadınlar ve 30 milyon 431 bini de erkeklerden oluşmaktadır. İşgücü olarak nitelendirilen nüfus ise, 33 milyon 180 bindir; Bu sayının 10 milyon 919 binini kadınlar ve 22 milyon 261 binini erkekler oluşturmaktadır. İstihdam edilen nüfus içerisinde toplam 9 milyon 2 bin kadın ve 19 milyon 527 bin erkek vardır. Bu sayıları oransal ve tarihsel olarak değerlendirdiğimizde, cinsiyetler arasında büyük bir eşitsizliğin var olduğu ve geçmişten günümüze eşitsizliğin devam ettiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü: 15 yaşın üzerindeki toplam nüfus içerisinde istihdam oranı, erkeklerde sırasıyla 2017 yılında %65,8; 2018 yılında 67,3; 2019 yılı Ağustos ayı itibarıyla 64,2 olmasına rağmen, kadınlarda bu

oranlar aynı yıllar için sırasıyla %29,3; 29,7; 28,9 seviyesinde kalmıştır.

Türkiye'de kadınların işgücüne katılma düzeyi, İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) üye ülke ortalamalarının çok altındadır. Yıllık verilere göre 2016 yılında kadınların işgücüne katılma oranı, Türkiye'de %32,5 iken, OECD üye ülke ortalamalarında %51,9'dur; AB üye ülke ortalamalarında ise %46'dır (DİSK/GENEL-İŞ, 2018, s.4). Kadınların işgücüne katılma oranında OECD sıralamasında Türkiye, 2017 yılında %33,6 oranı ile yine -2015, 2016 yılında olduğu gibi- en alt sırada yer almıştır.

EUROSTAT verilerine göre, yükseköğretim mezunu kadın istihdam oranında Türkiye verileri AB ülkeleri verileri ile kıyaslandığında, içlerinde en düşük orana sahip ülke Türkiye'dir. AB ülkelerine ait ortak en güncel veri dönemi 2017 üçüncü çeyreğe göre, Türkiye'de yükseköğretim mezunu kadınların %21,3'ü işsizken, 28 AB ülkesinin ortalaması sadece %5,1'dir. Aşağıdaki Tablo-1'de de görülebileceği gibi, 25-65 yaş aralığındaki kadın istihdam oranlarında en düşük sırada yer alan Türkiye, diğer ülke oranlarından çarpıcı bir şekilde uzaklaşmaktadır. Genel olarak 25 yaş üstü kadınların istihdam oranları diğer tüm ülkelerin yarısı ya da daha azı kadardır.

Tablo 1: Ülkelerin Yaş Gruplarına Göre Kadın İstihdam Oranları (%)

Ülke/ Yaş grupları	15-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64
Avusturya	48.7	77.3	79.5	81.2	83.1	84.5	81.7	66.7	18.6
Belçika	23.5	71.8	77.3	77.3	79.7	77.5	73.9	63.8	25.5
Danimarka	58.8	71.9	75.3	79.3	82.4	83.6	80.9	79.4	52.5
Finlandiya	45.5	70.3	71.9	78.9	85.6	84.4	86.1	80.8	52.5
Fransa	27.2	70.8	73.4	75.9	79.1	80.1	76.4	68.9	31.1
Almanya	45.4	76.7	77.1	78.9	82.5	84.5	82.6	76.6	55.4
Yunanistan	12.0	52.1	57.2	60.9	63.2	59.2	54.8	38.9	21.5
İtalya	14.3	47.8	58.4	62.0	63.2	62.5	59.1	54.1	32.3
Hollanda	65.2	82.7	81.6	80.5	79.1	79.3	76.9	68.4	48.1
Norveç	49.8	78.8	80.6	79.7	80.9	84.1	80.9	75.6	59.6
İsviçre	62.6	83.9	81.5	80.8	81.0	81.2	82.3	76.1	54.1
Slovakya	20.6	63.9	62.2	71.3	82.2	85.6	82.5	74.9	27.2
Çekya	24.3	67.2	63.4	77.6	87.1	91.6	90.8	82.6	33.9
Macaristan	24.3	67.7	65.9	74.0	83.8	86.7	84.0	68.2	26.4
Türkiye	23.3	39.0	39.6	42.4	42.5	38.9	29.5	21.9	17.0
Birleşik Krallık	49.9	77.1	77.5	77.5	80.1	81.3	79.5	70.6	48.9

Kaynak: EUROSTAT, 2019.

TÜİK 2017-Kasım ayı verilerine göre; İstihdam edilen kadınların %43'ü kayıt dışıdır. Ücretsiz aile işçisi her 10 kadından 9'u kayıt dışıdır. Kendi hesabına çalışan her 10 kadından 7'si; Ücretli maaşlı ve yevmiyeli çalışan her 10 kadından 2'si kayıt dışıdır². Tüm bunlara karşın, kayıtdışının yer almadığı kamu çalışanları cephesinden %60,42 oranındaki erkek sendikalı kamu çalışanlara göre, sendika üyesi kadın görevli sayısının %39,58 oranında kalmış olması dikkat çekicidir. Cinsiyet ve eğitim durumu açısından işsizlik değerleri incelendiğinde, daha alt kademeli öğretim kurumlarından mezun erkeklerin işsizlik oranının nispeten daha düşük olduğu, ancak lise ve yükseköğretim seviyesine gelindiğinde kadın işsizliğinin çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da ülkemizde, kadınların iş gücüne katılabilmeleri için yükseköğretim mezunu olmalarının daha önemli olduğunu, erkeklerin herhangi bir yükseköğretim kurumundan mezun olmasa da istihdam edilme oranının daha yüksek olduğu sonucunu ortaya koymaktadır (TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2017). Bu durumun gelişmiş ülke modellerinde de benzer olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin: Bir İskandinav ülkesi ve aynı zamanda refah devleti modeli olan İsveç'te -ileride daha detaylı değinilecektir- A-tipik iş ilişkisine sahip çalışanların eğitim seviyelerine bakıldığında genel itibarıyla eğitim seviyeleri düşük olmasına karşın örneğin proje anlaşmalarında çalışan belirli süreli çalışanların eğitim seviyeleri genellikle yüksektir. Özellikle bu kadınlar için daha da yaygındır. Erkeklerde yükseköğretim mezunu oranı %25 iken, kadınlarda %40'tır (Bayrak, 2018,s.12).

Türkiye'de "işte sigorta ve kayıtlılık durumu" da yine cinsiyetler açısından oldukça adaletsiz bir görünümde. Tarımda neredeyse aynı sayıda çalışan erkek ve kadın bulunmasına rağmen kayıtlılık oranında büyük bir fark söz konusudur; Tarımda çalışan kadınların %93,7'si kayıt dışı çalıştırılırken, erkeklerin ise %76,4'ü kayıt

dışı çalıştırılmaktadır. Tarım dışı faaliyet alanlarında nispeten daha eşit bir oran gözlense de, halen tarım dışı alanlarda istihdam edilen kadınların %24,7'sinin bir sosyal güvencesi bulunmamaktadır.

İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)'nın Ocak 2019 tarihli AB Katılım Sürecindeki Türkiye'nin Kadın İstihdamı Karnesi Türkiye'deki kadın istihdamına ilişkin önemli tespitler ve öneriler getirmektedir. (İKV, 2019). Bu çalışmada yer verilen 2015 yılında MCKinsey Küresel Enstitüsü (MGI) cinsiyet eşitliği endeksinin büyüklüğüne ilişkin tahmininde, "bölgedeki en iyi senaryo gerçekleştiğinde yani bütün ülkeler kendi bölgelerinde cinsiyet çeşitliliği geliştirme oranının en hızlı ilerlediği ülke olduğunda, 2025 yılında küresel hasılanın 12 trilyon dolar yani yaklaşık %11 artacağı" tespiti yer almaktadır (s.14). Devam eden açıklamalarda, Türkiye'nin bu noktada küresel ortalamadan daha büyük bir ekonomik potansiyele sahip olduğunun altı çizilmektedir. Bu sebeple Türkiye'de kişi başına düşen GSYH'yi artırmanın en önemli kaldıraçlarından birinin kadınların iş gücüne katılımlarını artırmak olacağı vurgulanmaktadır. MGI tarafından yapılan tahminlere göre Türkiye'de kadınların iş gücüne katılım oranının 2025 itibarıyla OECD ortalaması olan %63'e çıkarılması durumunda, ülkenin GSYH'si %20 yani yaklaşık 200-250 milyar dolar civarında artabilir. Hesaplamalara göre Türkiye'nin 2015 yılındaki 805 milyar dolarlık GSYH'sinin sadece %22'si kadınlar tarafından üretilmiştir. 2025 yılında 1.230 milyar dolar olması beklenen Türkiye GSYH'sinin mevcut durumun devamı halinde %25'inin kadınlar tarafından üretilmesi beklenmektedir. Kadınların işgücüne katılımının OECD ortalaması olan %63'e çıkarıldığı senaryoda ise Türkiye'nin 2025 yılındaki GSYH'sinde kadın emeği oranının %35- %37 aralığına yükseleceği hesaplanmıştır (TÜSİAD ve McKinsey, 2016). Söz konusu çalışmaya göre, Türkiye'de kadınların istihdamını etkileyen faktörlerin başında gelen toplumsal cinsiyete dayalı

² 2017 Ocak ayı "kayıt dışı" çalıştırılan "ücretli, "yevmiyeli" veya "maaşlı" çalışan kadın sayısı 1 milyon 2 bin'dir.

ücret farkı uyarınca, tüm eğitim seviyelerindeki kadınlar aynı eğitim seviyesine sahip erkeklerden daha düşük ücret alması yer almaktadır. Bir diğer önemli tespit, kadınların iş hayatında bir seviyeye kadar yükselebildiği, ancak devamında daha fazla ilerlemelerine mani olan engeller olarak bilinen “cam tavan”ların Türkiye’de halen istenilen ölçüde kırılmaması sebebiyle kariyer basamağı arttıkça kadın temsiline azaldığıdır. Meslek gruplarına göre kadın istihdamında yönetici kadınlar, en alt sırada yer almaktadır. Ayrıca, AB’de yükseköğretimde okullaşma oranı Türkiye’ye benzer şekilde kadınlarda erkeklerden daha yüksek olmasına rağmen karar alıcı pozisyondaki kadın oranı, erkeklerden daha düşük olduğuna da vurgu yapılmaktadır.

TÜİK verilerine göre, 2016 yılında iş gücüne dâhil olmayan kadın nüfus yaklaşık 20 milyon iken, erkek nüfusu 8 milyondur. 2018 yılında ise, iş gücüne dâhil olmayanların 14 milyon 790 bini kadın iken, 4 milyon 458 bini erkektir. İş gücüne katılım sağlayamayanların oranları kadar nedenleri arasında da cinsiyetlerarası önemli farklar olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, TÜİK 2016 verilerine göre, iş gücüne katılım sağlamama nedenleri arasında “ev işleri, emeklilik, engelli olma, iş aramama” gibi nedenler yer almaktadır. Kadınların yaklaşık 11 milyonu, “ev işleriyle meşgul” olduğu için iş gücüne katılım sağlayamamış ve erkeklerde en yaygın iş gücüne katılım sağlayamama gerekçesi ise “emeklilik” olarak görülmektedir. 2018 yılında iş gücüne dâhil olmayanların %38,7’sinin bakım sorumluluğu bulunurken erkeklerde bu oran %14,8, kadınlarda ise %45,9’dur. İstihdamda olan kadınların %83,3’ü çocuk bakım sorumluluğu nedeniyle mevcut çalışma düzenini değiştirmeyen %5,3’ü çalışma saatlerini azaltmıştır; %4,1’i ise gelir artışı sağlayacak değişikliklere gitmiştir (TÜİK, Haber Bülteni, 26.10. 2018). Açıkça görülmektedir ki, geçmişte olduğu gibi bugün de kadınların geleneksel rolleri, aile–iş hayatı çatışması onları istihdamdan uzaklaştırmaktadır. 2018 yılı ve 2019 Ağustos verileri, mevcut durumun hiç değişmediğini ortaya koymaktadır. 2019 yılında iş gücüne dâhil olmayan 28 milyon 411 bin kişinin, 11 milyon 417 bin kişisi “ev hanımı” sıfatıyla “ev işleriyle” meşgul olmasını neden olarak göstermiş iken, ikinci sırada yer alan neden “emeklilik”

diyenler ise, kadın ve erkek ayrımı olmaksızın 4 milyon 965 bin kişidir (TÜİK, 2019). Kadınların istihdam edilmesinin önündeki en büyük engellerden biri olan cinsiyet ayrımına dayalı bakış açısı ve bunun kadına yüklediği çocuk ve yaşlı bakımı ile ev işleri sorumluluğu karşısında daha eşitlikçi bir bakış açısının toplumumuzda egemen olması için gerekli politika adımları atılmalıdır. Bu kapsamda örneğin toplumsal alanlar erkeklerin de bu sorumlulukları alacağı şekilde tasarlanmalı, sosyal medyada farkındalığı artırmaya yönelik kampanyalar yürütülmeli ve basın kuruluşları bu doğrultuda yayın ve reklamlarını sürdürmelidir. Türkiye ancak böyle bir zihniyet ve çözüm arayışı ile kendisinininkinden çok daha yüksek olan OECD ve AB ülkelerindeki kadın istihdam oranlarını hedefleyebilir. Benzer şekilde, kadınların istihdamının önünde engel teşkil eden çocuk, hasta ve yaşlı bakımı konusunda kreşlerin ve bakım evlerinin sayısının artırılması ve fiyatlarının düşürülmesi atılabilecek bir diğer politika adımıdır (İKV, 2019, s.39).

Türkiye Sosyal Sigortalar, Eğitim, Büro, Ticaret, Kooperatif ve Güzel Sanatlar İşçileri Sendikası’nın (Sosyal-İş) “Türkiye’de ve Dünyada Kadın Emeği ve İstihdamı” raporuna (2010) göre, “Türkiye’de kadınların iş gücüne ve istihdama katılımı düşerken, işsizlik oranı artmaktadır. İstihdam verileri, Türkiye’de cinsiyete dayalı işbölümünün ve cinsiyetler arası ücret farkının sürdürdüğünü göstermektedir”. Bahsi geçen raporda, kadınların iş gücüne dâhil olamama nedenleri arasında -TÜİK verilerine benzer şekilde- ilk sırada “ev işleriyle meşgul olmaları” yer almaktadır. DİSK/Genel-İş Sendikası Araştırma Dairesi Türkiye’de Kadınlar ve Kadın Emeği Raporu’nda (2018) öne çıkan başlıklar yukarıdaki açıklamaların bir özeti niteliğindedir. Başlıklar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

- i. Türkiye’de kadınların iş gücüne katılma oranı, AB ve OECD ülke ortalamalarının altındadır.
- ii. Her 10 kadından yalnızca 3’ü çalışabilmektedir.
- iii. Geniş tanımlı kadın işsizliği 3 milyona yaklaşmıştır.

- iv. Kadınların yarıya yakını kayıt dışı çalıştırılmaktadır³.
- v. Kadınların gerçek sendikalaşma oranı yüzde 6'dır.

2. KADINLARIN SENDİKAL KATILIMININ ÖNEMİ

“Sendikalar üyelerinin hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla kurulan örgütlerdir. ... Sendikaların kurulabilmesi için bazı koşulların bulunması gereklidir. Bu koşullar genel olarak sanayileşme, işçilerin çıkarlarının diğer grupların çıkarlarından farklı olduğunun bilincine varması, işçi ve işveren arasındaki çıkar uyumsuzluklarının gerginleşmesi, işçileri yönlendirecek bir lider kadronun bulunması, sendikaların kurulmasını engelleyecek yasal sınırlamaların olmaması ve demokrasinin varlığı şeklinde sıralanabilir” (Tokol, 2002). Sendikalar kamu politikalarının oluşturulmasında ve işyerlerinde çalışma koşullarının belirlenmesinde etkin rol oynamışlardır. 1980 ve 1990'lı yıllarda İskandinav ülkeleri dışında gelişmiş ülkelerde belli bir azalma içinde olduğu görülmektedir. Örneğin OECD ülkelerinde, ülkeler ortalaması sendikalaşma oranı 1980'de %47'lerde iken, 1990'da %40'lara düşmüştür. Bu düşüşte; ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte ekonomik, siyasi, yasal, sosyo-kültürel ve sendikal çok sayıda faktörün rol oynadığı görülmektedir.

Türkiye, OECD üyesi ülkeler içinde en düşük sendikalaşma ve toplu iş sözleşmesi kapsamına sahip ülkelerden biridir. OECD verilerine göre Türkiye'de 2017 yılı için sendikalaşma oranı %8,6, 2016 yılı için toplu iş sözleşmesi kapsamı ise %7'dir. Türkiye bu oranlarla veri elde edilebilen 36 OECD ülkesi içinde son sıralardadır. İzlanda'da %86, Danimarka'da %67, İsveç'te %66, Finlandiya'da %65 olan sendikalaşma oranı Belçika'da %54, Norveç'te %52 civarındadır. İskandinav ülkelerinde yüksek seyreden sendikalaşma oranı Orta ve Güney Avrupa ülkelerinde ise daha düşük seyretmektedir. Sendikalaşma oranı İtalya'da %34, Avusturya'da %27, İrlanda'da %24, İngiltere'de %24, Almanya'da %17 ve Fransa'da %8 civarındadır (DİSK, 2019, s.6).⁴

Bireylerin sendikalara yönelik algı ve tutumları bireyin cinsiyeti, eğitimi, yaşı, ekonomik durumu, sosyal sınıfı, ırkı ve ailesinin sendikal bağlılığı gibi pek çok değişkenden etkilenebilmektedir. Bu kapsamda ilgili yazında yapılmış ampirik çalışmalar çoğalmaktadır. Bu çalışmalarda ortak görüş, sendikalara üye olma isteğinin temel nedeni “daha yüksek ücret beklentisi” iken, sendikalara üye olmama nedenlerinin başında “sendikalara güven eksikliği” ve “işveren baskısı” gelmektedir. Örneğin, Kocaeli ili için gerçekleştirilmiş Urhan ve Selamoğlu'nun araştırmasında (2008), söz konusu başlıca iki neden oranları sırasıyla %34,8 ve %21,7 olarak, diğer nedenlerden (yaşlılık, hastalık ve diğer) oldukça farklılık göstermektedir (s.188). Uçkan ve

³ Temmuz 2018'de kayıt dışı çalıştırılan ücretli veya yevmiyeli kadın sayısı 1 milyon 182 bindir. (DİSK, 2019)

⁴ Sendikalaşma oranları sendikal korumadan yararlananların oranını tek başına ortaya koymaktan uzaktır. Bilindiği gibi sendikaların en önemli işlevlerinden biri toplu iş sözleşmeleri yoluyla üyelerinin hak ve çıkarlarını korumaktır. Bu noktada toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin sayısı ve oranı önem taşımaktadır. Toplu iş sözleşmesi (TİS) kapsamı bu nedenle sendikalaşma oranı kadar önemlidir. Toplu iş sözleşmesi kapsamı ülkelerin endüstri ilişkileri sistemi ve mevzuatına bağlı olarak sendikalaşma oranının üstünde veya altında

gerçekleşebilmektedir. OECD ve AB ülkelerinin çoğunda var olan teşmil mekanizmaları sayesinde toplu iş sözleşmeleri sendika üyesi olmayanlara da uygulanmaktadır. Böylece toplu iş sözleşmesi kapsamı sendikalaşma kapsamının üzerine çıkabilmektedir. Örneğin %7,9 oranında sendikalaşmaya sahip Fransa'da toplu iş sözleşmesi kapsama oranı %98,5'tir. AB ülkelerinde TİS kapsamı genellikle %50'nin üzerindedir. Toplu iş sözleşmesi kapsamı Avusturya'da %98, Belçika'da %96, Yunanistan'da ve İsveç'te %90'dır. TİS kapsamının en düşük olduğu ülkeler %12,5 ile Meksika, %12 ile ABD, %11,8 ile Kore, %7,1 ile Litvanya ve %7 ile Türkiye'dir. Ayrıntı için bkz. Aynı, sf. 7

Kağnicioğlu'nun (2009) Eskişehir ilinde gerçekleştirdiği çalışmada ise, "sendika üyesi olmayan ve daha önce sendika üyesi olan işçiler, sendikaya katılmamalarına veya sendikadan ayrılmalarına neden olan en önemli faktör (%31,1) olarak sendikalara güvenmediklerini ifade etmişlerdir. Bu nedenle, sendikaların mevcut ve potansiyel üyeleri arasında ciddi bir güven sorunu yaşandığını söylemek mümkündür. (s.48)

Sendikalı olmanın getirdiği avantajlar, sendikasız olanlara göre daha yüksektir. Sendikalar özellikle kıdemli üyelerine görece daha yüksek maddi olanaklar sağlarken, diğer yandan sendikalar da yeni katılımlarla hem üye sayısının getirdiği maddi gücünü arttırmakta hem de siyasi temsil ve pazarlık gücünü arttırmaktadır. Dolayısıyla kadınlar, yarattıkları sayısal çoğunlukla sendikaların varlıkları için önemli bir güçtür. Kadınlar istihdama dolayısıyla sendikalara dâhil oldukça elde edecekleri maddi kazançları görece artacaktır. Bu durum, gelir dağılımı adaleti kapsamında var olan cinsiyetler arası ücret farklılıklarının ve kadın yoksulluğunun ortadan kaldırılması vb. amaçlı ekonomik ve sosyal makro sorunlara yönelik politikalara da destek verecek niteliktedir. Ancak, "Toplumsal cinsiyet rolleri altında ezilmiş kadın emeği, çalışma yaşamının esnekleşmesi ve güvencesizleştirilmesinde, ücretlerin aşağı baskılanması istendiğinde manivela olarak kullanılmaktadır. Toplumsal yaşamın yeniden üretimi için gerekli olan ev işleri, çocuk bakımı, yaşlı bakımı gibi ücretsiz emek, dışarıdaki ücretli emek süreçlerini etkileyip belirlerken, sendikalar, emek kuruluşları kadınları hâlâ "çalışan"/"çalışmayan" kadınlar olarak tanımlamaya devam etmektedir. Örgütlenmemiş kadın emeği, kadına yönelik sosyal politikaların, kamu hizmetlerinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır" (Gülenç, 2018, s.2). Bu nedenle kadınların her alanda olduğu gibi, sendikal çatı altında da örgütlenmesi ve etkin olmaları, hem

seslerini duyurabilmeleri hem de sorunlarına yönelik çözüm politikalarının yaratılmasında oldukça önem arz etmektedir.

Maddi kazançlar yanında kadınların sendikalarda yer almasının maddi olmayan faydalarının başında, "kadınların haklarını vurgulamak için seslerini duyurması ve işverenlere kendi tercihlerini toplu pazarlıklar aracılığıyla ifade edebilmeleri" gelmektedir. Böylesi bir durum, kadınların karşılaştıkları problemleri daha doğru bir şekilde gösterebilmeleri açısından oldukça önemlidir. Böylece, sendikaların içinde kadınların karşılaştığı sorunlara karşı daha duyarlı bir bakış açısının geliştirilmesine fırsat verilmiş olur (Blau ve Fermer'den aktaran Beken, 2015, s.161). Sendikaların karar alma süreçlerinde liderlik pozisyonlarında daha çok sayıda kadının bulunması ise aslında kadın çalışanların yaşadıkları problemleri, ihtiyaç ve taleplerini daha doğru bir şekilde ifade etmelerinin yolunu açacaktır. Bu duruma en yakın örnek 14 Haziran 2019 tarihinde İsviçre'de gerçekleşen "Kadın Grevi" çağrısıyla yaşanan olaylardır. Çalışan kadınların sorunlarının da ötesinde tüm kadın sorunları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yönelik olarak yapılan bu eylem⁵ çağrısında işçi sendikaları etkili olmuş ve fakat diğer kadın örgütlerinin, çeşitli siyasi partilerin ve örgütlerin de destek vermesiyle 200 binden fazla kadının sokağa çıkarak seslerini duyurmasına yol açmıştır. Sokağa çıkan kadınların en temel talepleri arasında, "eşit işe eşit ücret, emeklilik şartlarının ve part-time çalışanların koşullarının düzeltilmesi, babalara doğum izni, sağlıklı kreşler, ev işlerinin yükünün kadının sırtından alınması, ev içi şiddet başta olmak üzere kadına yönelik şiddetin, tacizin, mobingin, karar mekanizmalarından dışlanmanın son bulması" yer almıştır. "İsviçreli kadınlar, bu yolla gerçek değişim isteğiyle en son grev yaptıkları 28 yıl aradan sonra bir kez daha hiçbir şeyin değişmediğini dile getirmiş oldular; Cinsiyet eşitliğinin kâğıt üstünde

⁵ Feminist hareketler "kadınların yaşadığı sorunların işyerleriyle sınırlı olmadığı" gerekçesiyle gerçek bir grev çağrısı yapmadılar. Ev içinde grevin daha önemli olduğunu propaganda ettiler. "Kadınların görünür olması gerektiğini" söyleyerek sokaklarda yaratıcı eylemler yapılması çağrısında bulundular. Bu yolla kadınların her alanda baskı gördüğünü

anlatacaklarını ve kadınların güvencesizliğine vurgu yapacaklarını dile getirdiler. 14 Haziranı "grev değil eylem günü olarak tasarladıklarını" her fırsatta vurgulamışlardır.

kalmamasını, hayatın her alanına yansıtılmasını istediler” (Şanlı, 2019,p.1). Sendikalılık oranı son yıllarda %20 seviyesine gerilediği bu refah ülkesinde geleneksel olarak kadınların yoğun biçimde çalıştığı eğitim, temizlik, çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi işlerde ise sendikalaşma oranları %3 ilâ 6 arasında değişmektedir. İşsizlik oranlarının %3 ilâ 5 arası düşük oranlarda seyrettiği 8,5 milyon nüfuslu bu ülkede kadınların, hatta çocuklu kadınların istihdamdaki yeri dünya ortalamasının üzerinde bulunmasına rağmen cinsiyet eşitliği konusunda Avrupa'nın en kötü durumdaki ülkeleri arasında yer almaktadır. İsviçre'de kadınlar erkeklerden özel sektörde ortalama %20, kamu sektöründe ise %16 oranında daha düşük ücret almaktadır. Eşitsizlik emeklilik ücretlerine de yansımaktadır: Kadınlar emekli olduklarında erkeklere göre %30 ilâ %40 arasında daha düşük ücret almaktadır. Bu durum her ülkede olduğu gibi kadını daha güvencesiz ve daha yoksul bir konuma iterken erkeğe bağımlılığını da arttırmaktadır. Ülkede kadınlar kolay kolay yönetici pozisyonlara getirilmemektedir, getirildiklerinde büyük baskıyla karşılaşmaktadırlar hatta doğum sonrası işbaşı yaptıklarında aynı pozisyonda görevlendirilmemektedirler. Doğum izninin ardından işe dönmek isteyen kadınlar sıklıkla işten atılmaktadırlar (Ayrıntı için bkz. Şanlı, 2019, p.10-17).

2.1. Türkiye’de Kadınların Sendikalaşma Oranları ve Sendikal Sorunları

T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ACSHB)⁶ 2014 verilerine göre, toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısını, kayıtlı-kayıtsız toplam işçi sayısına oranladığımızda sendikalaşma oranı %5 civarındadır. Buna göre Türkiye’de sendikalaşma düzeyi, sendikalaşma oranı %17 olan OECD ortalamasının üçte birinden azdır. Sendikalaşma oranları ve üye sayılarına daha

yakından bakıldığında, cinsiyet farkının çok açık olduğu görülür. 2016 Ocak verileriyle, sendikalı işçi oranı %11,93’dür. Erkek işçi sendikalaşma oranı %12,92 iken kadınlarda %7,56’dır. Bilinmeyen %72,42 değere sahiptir.

2012 yılında çıkarılan 6356 sayılı Yasa ile birlikte sendikaların üye sayılarını hesaplama yöntemi değiştirilmiştir. Bir yandan e-devlet yoluyla sendika üyeliği sistemine geçilmiş diğer yandan işçi sayıları açısından Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verileri esas alınmaya başlanmıştır. Böylece 2821 sayılı Yasa döneminde sendika üye sayılarına ilişkin gerçek dışı veriler büyük ölçüde ortadan kalkmakla birlikte 6356 sayılı Yasa döneminde de sendikalaşma oranları ve toplu iş sözleşmesi kapsamında ilgili hesaplamalarda çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. ÇSGB kayıt dışı işçileri hesaba katmadığı için sendikalaşma oranları gerçek durumdan daha yüksek çıkmaktadır. Ayrıca e-devlet yoluyla üyelik konusunda zaman zaman hak ihlallerine de rastlanmaktadır. İşverenlerin işçilerin e-devlet şifresini işçiden yasadışı biçimde alarak sendikadan istifa ettirmesi veya işverenin tercih ettiği sendikaya üye yapması, sistemin şeffaf ve sendikaların denetimine açık olmaması nedeniyle yaşanan sorunlar yeni sistemin sorunlu yanları arasında sayılmaktadır (DİSKAR;2019,s.5).

En son yayınlanan 2019 verileriyle, toplam 13,764,063 işçinin 1,894,170’nu sendikalıdır ve toplam sendikalı işçi oranı %13,76’dır. Bakanlığın kamu görevlileri sendikaları ve konfederasyonları üye sayılarına ilişkin tebliğine bakıldığında, sendikalaşma oranı toplam %66,79’dur (Resmi Gazete, 6 Temmuz 2019). 2019 yılına ait işçi ve memur sendikalaşma oranlarının yüzde kaçının erkek ve kadınlardan oluştuğu belirtilmemiştir. Ancak 2018 yılı verileri, bu konudaki değerlendirmelere ışık tutacak niteliktedir.

⁶ 10 Temmuz 2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin, altıncı kısım

ikinci bölümünün "Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı" olan başlığı "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" olarak yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 2: Cinsiyete Göre Sendika Üye Sayısı (2018)

Dönem/ Yıl	Sendikalı İşçi sayısı				Sendikalaşma Oranı (%)			
	Erkek	Kadın	Bilinmeyen	Toplam	Erkek	Kadın	Bilinmeyen	Toplam
Ocak ayı 2018	1.336.401	317.837	60.159	1.714.397	13,50	8,17	72,44	12,35
Temmuz ayı 2018	1.406.130	337.049	58.978	1.802.155	13,79	8,69	72,14	12,73
Sendika Üyesi Kamu Görevlisi Sayısı								
	Erkek %		%		Kadın	%		Toplam
2017	1.017.620		60,42		666.703	39,58		1.684.323

Kaynak: https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/3302/calisma_hayati_2017.pdf, sayfa 44, 56, 169'daki tablolardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda özet şekilde verilen, Tablo-2 verileri oluşturulurken, 9.902.852 erkek, 3.890.762 kadın ve 83.050 bilinmeyen olarak değerlendirilmiş ve toplam işçi sayısı 13.876.664 kişi olarak hesaplanmıştır. "Bilinmeyen" kaydında, banka, sigorta ve reasürans şirketleri, ticaret odaları, sanayi odaları, borsalar veya bunların teşkil ettikleri birliklerin personeli için kurulmuş bulunan sandıkların iştirakçileri, SGK bildirimlerini toplu olarak bildirdikleri için cinsiyet bilgisine ulaşamadığı bilgisi verilmektedir. Bu durumda işçi sendikalaşma oranlarının %74,20'si gibi yüksek bir oranı değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Sendikalaşma oranlarının yalnızca sigorta kapsamındaki işçiler dikkate alınarak hesaplanmış olması, kayıtdışı çalışanların dikkate alınmaması açıklanan söz konusu verilerin çok sağlıklı olmadığına ve gerçek verilerden daha yüksek göründüklerine işaret etmektedir (AÇSHB, 2018). Bakanlığın açıklanan resmi verilerine eleştirel bir

bakış sunan Genel-İş Sendikası Kadın İstihdam 2018-Raporu'na göre; Kadınların çalışma hayatına katılımlarının yetersiz olması, kadın istihdamının kayıt dışı ve küçük işletmelerde yoğunlaşması, toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı rol ve sorumluluklar ile sendikalarda erkek egemen politikaların varlığı kadınların sendikalara katılımını engellemektedir. Türkiye'de sendikal örgütlenme kadın ve erkek işçiler için yıldan yıla artış gösterse de yine de yetersizdir. 2014 Ocak ayında %4,6 olan kadınların sendikalaşma oranı, 2018 Ocak ayında %8,1'e çıkmıştır. Ancak bu oran erkek işçilerin sendikalaşması ile kıyaslanamayacak kadar azdır. Erkek işçilerin sendikalaşma oranı ise %10,6'dan %13,5'e yükselmiştir. Kayıt dışı istihdamı da içine alarak yapılan hesaplamada kadın işçilerin gerçek sendikalaşma oranı %6'lara düşmektedir. DİSK'in 2019 çalışması benzer sonuçlar ortaya koymaktadır (s.23). Çalışmaya göre;⁷ Temmuz 2018 itibarıyla 3 milyon 852 bin kadın işçinin 337 bini sendikalıdır.

⁷ Resmi sendikalaşma oranı Ocak 2013'te % 9,2 iken Ocak 2019'da %13,9 oldu. Fiili sendikalaşma oranı ise Ocak 2013'te %7,7 iken Ocak 2019'da %11,4'e yükseldi. Ancak sigortalı işçi sayısının Ocak 2019'da (2018 ekonomik krizi nedeniyle) Temmuz 2017 düzeyinin altına düşmesi nedeniyle Ocak 2019'da sendikalaşma oranındaki yükseliş yanıltıcıdır. Ocak 2019'da sigortalı işçi sayısı düşmesine rağmen, sendikalı işçi sayısı artmıştır. Sendikalaşma oranları tartışmalı olmakla birlikte, sendikalaşmada özellikle 2015 ve 2018 yıllarında önemli bir artış olduğu gözlenmektedir. E-devlet kapısından üyelik sisteminin üyeliği kolaylaştırdığı ve

üyelik eğilimini artırdığı biliniyor. Ancak, sendikalaşmadaki hızlı artışın en önemli nedeni taşeron şirketlerde çalışan işçilerin toplu iş sözleşmesi yapmasını kolaylaştıran 2014 - 6552 sayılı torba yasa ve 2015 yılı taşeron şirketlerde toplu iş sözleşmesi yetkisi almayı kolaylaştıran Personel Çalışmasına Dayalı Hizmet Alımlarında Toplu İş Sözleşmesinden Kaynaklanan Fiyat Farklarının Ödenmesine Dair Yönetmelik düzenlemesidir.

Böylece sendikalı kadın işçilerin oranı yüzde 8,7 olarak hesaplanmıştır. Kayıt dışı kadın istihdamı dâhil ederek yapılan hesaplamada ise sendikalı kadın işçilerin oranı %6'ya kadar düşmektedir. Toplam işçilerin %27,6'sı kadınlardan oluşurken,

kadın sendika üyeleri toplam sendika üyelerinin yalnızca %19'unu oluşturmaktadır. Toplam işçilerin %72,4'ü erkek olmasına karşılık toplam sendika üyelerinin %81'i erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 3: Sendikalaşmanın Kadın-Erkek Dağılımı (Temmuz 2013-Temmuz 2018)

	Erkek Sendika Üye Sayısı	Kadın Sendikalı (%)	İşçilerin Oranı
Temmuz 2013	125.413	861.830	12,7
Ocak-2014	134.737	916.896	12,8
Temmuz-2014	153.214	979.733	13,5
Ocak-2015	185.656	1.051.822	15,0
Temmuz-2015	235.105	1.131.333	17,2
Ocak-2016	255.262	1.195.266	17,6
Temmuz-2016	254.221	1.182.375	17,7
Ocak-2017	269.161	1.214.567	18,1
Temmuz-2017	294.049	1.267.774	18,8
Ocak-2018	317.837	1.336.401	19,2
Temmuz-2018	337.049	1.406.130	19,3
Artış Oranı (%)	150,2	53,4	

Kaynak: DİSK, DİSKAR, Sendikalaşma Araştırması-2019, s.23

Tablo 3'den izlenebileceği gibi, sendikalaşma verileri, sendikalaşma söz konusu olduğunda da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdüğünü göstermektedir. Temmuz 2013'te kadın sendika üyesi 125 bin iken Temmuz 2018'de 337 bine ulaşmıştır. Erkek sendika üyesi ise Temmuz 2013'te 861 bin kişi iken, Temmuz 2018'de 1 milyon 406 bine yükselmiştir. 2018 yılı itibariyle son 6 yılda kadınların sendikalaşmada artış oranı %150, erkeklerin ise %53 olarak gerçekleşmiştir. Temmuz 2013'te toplam sendikalı işçiler içinde kadın sendikalı işçilerin oranı %12,7 iken, bu oran Temmuz 2018'de %19'u aşmıştır. Kadınların örgütlülük düzeyindeki artış oranı erkeklere göre daha yüksek oranda gerçekleşmiş olsa dahi kadınların sendikalaşma oranı hala düşük olduğu görülmektedir. Benzer bir eşitsizlik toplam kadın işçi oranı ile toplam sendikalı işçi oranı arasında da söz konusudur. Temmuz 2018 itibariyle kadınlar toplam işçilerin %27,6'sını oluştururken, kadın sendika üyeleri toplam sendika üyelerinin %19'unu oluşturmaktadır. Toplam işçilerin %72,4'ü erkek olmasına karşılık toplam sendika üyelerinin %81'ini

oluşturmaktadır. Böylece hem toplamda hem de her cinsin kendi içindeki sendikalaşma oranı açısından kadınlar erkeklere göre daha az sendikalaşmaktadır.

Türkiye'de kadın istihdamının çok düşük seviyede olduğuna dikkat çeken gruptakiler ... kadınların büyük bölümü güvencesiz, esnek, geçici işlerde ve küçük atölyelerde çalıştıkları için sendikalı kadın sayısının, erkek üyelere göre çok düşük olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, sendikaya üye olan kadınların ise, toplumda var olan cinsiyetçi işbölümü nedeniyle çoğu kez iş ve ev işleri dışında, sendikal çalışmayı üçüncü bir mesai olarak gördüklerini ve sendikal süreçlerde aktif rol oynayamadıkları değerlendirmesi yapmaktadırlar (Urhan, 2014, s.23). Sosyal-İş raporunun (2010); kadınların sendikalaşma oranlarının düşük olması (%3), kayıt dışı kadın istihdamının yüksek oluşu (%58) ve ücretsiz aile işçisi olan kadınların sosyal güvenceden yoksun olması (%94) şeklindeki tespitleri, ülkemizdeki kadın istihdam ve çalışma yaşamına ilişkin karakteristik sorunların geçen yıllar

içerisinde çok değişmediğini ortaya koymaktadır. Bu tespitlerin yanı sıra söz konusu rapor kadınların sendikalaşma yolunda da hangi tip sorunlarla karşılaştıklarına ilişkin önemli ipuçları da vermektedir. Bunları özetle ifade edecek olursak, sendikalaşan kadın işçiler,

i. Kocaları ya da aileleri yoluyla sendikadan istifa etmeleri için baskı görmektedirler.

ii. "Kadının sendikayla işi olmaz" gibi söylemlere muhatap olmak zorunda kalmaktadırlar.

iii. "Hamile ya da çocukluların zorla mesaiye bırakılması" gibi engellerle karşılaşabiliyorlar.

iv. Kadınlar toplu sözleşmeden daha az yararlanıyorlar.

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen)'nin ankete dayalı bir araştırmasına (2010) göre, Sendikalarda kadınların eksik temsilinin esas nedeni: "Sendikal zihniyet ve toplumda, ailede mevcut olan cinsiyetçi anlayış"dır. 4 Ekim - 12 Aralık 2010 tarihleri arasında, internet üzerinden gerçekleştirilen anketi 1349 kişi görüntülemiş, anketi tamamlayanların sayısı ise 421; 380 anket değerlendirmeye alınmış. Anketi cevaplayanların yaş ortalaması 36.78 ; %49.1'i erkek, %51.9'u kadın. Katılımcıların %41'i on yıldan az, %81.1'i yirmi yıldan az deneyimli. 97 katılımcı, kadınların sendika yönetim organlarında eşit temsilinin önündeki en önemli engeli, "toplumda ve ailedeki cinsiyetçi işbölümü" olarak tanımlanmış. "Sendikada çocuk bakım odasının olmaması" ise en az önem verilen neden olarak seçilmiş. Ortalama skorlar açısından bakıldığında, katılımcıların temsil önünde engel gördükleri en önemli neden ise, "sendikalara egemen olan zihniyet". İkinci sırada, "ailedeki cinsiyetçi işbölümü" yer alıyor. "Şubenizde çocuk odası var mı?" sorusuna, katılımcıların yalnızca %10.1'i

olumlu yanıt vermiş. Katılımcıların %50'si, çocuk bakım yükümlülükleri nedeniyle sendikanın etkinliklerine katılmayan kadınlar için sendika bünyesinde çözüm geliştirilmesi gerektiğini düşünüyor. Kadınların %29,4'ü, erkeklerin ise %21.6'sı "cinsiyetçi işbölümü" sorun olarak görüyor. Erkekler kadınlardaki "sınıfsal bilinç eksikliği"ni daha çok öne çıkarırken, kadınlar sendika bünyesinde "çocuk bakımı için düzenleme yapılması"ni daha fazla talep etmiştir. Eğitim Sen üyelerinin %46'sını kadınlar oluşturduğu halde, sendikanın karar ve yönetim organlarında yer alan kadınların oranı, üyelik oranının yarısından daha az olması, bir başka sendikal soruna işaret ediyor. Genel olarak tüm sendikalar için değerlendirilebilecek bu durum bir kez daha göstermektedir ki, kadınlar sendikaların yönetimlerinde yeter düzeyde söz sahibi değiller. Yine söz konusu çalışmada, katılımcıların %31.6'sı kadınların yönetimde eşit temsili için pozitif ayrımcılık uygulanmasını, %29.3'ü ise cinsiyetçilikle mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur. Katılımcıların %23.5'i ise kadınların sendikal / sınıfsal bilincinin artırılmasını önermiştir. Bu önerinin altında yatan neden çok açıktır. Çünkü: katılımcıların %88.1'i sendika üyesi olmayı tamamen veya kısmen yararlı bulduğunu bildirirken; %49'u ise sendika üyeliğine tamamen ya da kısmen olumsuz bakmış.

Hakış'ın (2017) "Sendikal Bakış Açısıyla Kadın Çalışanlar İçin Sorun Çözme Yöntemleri" başlıklı çalışması oldukça kapsamlı ve önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Ankete dayalı bu çalışmada, sendika üyesi kadınların verdikleri yanıtlar hem sorunlara hem de çözümlere ışık tutacak niteliktedir. Ancak, çalışmamızın kapsamı aşmamak için ilgili tespitlerden bazılarını soru ve yanıtları şeklinde aşağıdaki Tablo-4'de yer verilmiştir.

Tablo 4: Sendikalı Kadınların Sorunlarına Yönelik Düşünceleri

Katılımcılara yöneltilen görüş ve sorular	Olumlu (%)	Olumsuz (%)	Kararsızım (%)
<i>Sendikaların erkek egemen bir yapıya sahip olduğunu düşünüyorum.</i>	36,9	40	23,1
<i>İş yerinde bir kadın olarak hak ettiğiniz saygıyı gördüğünüze inanıyor musunuz?</i>	%53,3	31,4	15,3
<i>Toplu iş sözleşmesi müzakerelerinde kadın temsilcinin olmasının kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.</i>	82,8	8,7	8,5
<i>Sendikalarının bir kadın komitesi olduğunu biliyorum.</i>	52,3	24,4	23,4
<i>Sendikaların, amaçları doğrultusunda toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeterek faaliyetlerde bulunduğunu düşünüyorum.</i>	53,3	18,2	28,6
<i>Çalıştığım ortam bir kadın için güvenlidir.</i>	69,2	18,7	12,2
<i>İş yerinde karşılaştığınız sorunları üst yönetimiyle paylaşabiliyor musunuz?</i>	53	27,2	
<i>İş yerinde bir kadın olarak mobbinge (psikolojik/ fiziksel taciz) maruz kaldınız mı?</i>	26,2	62,9	10,9
<i>İşyerinde cinsiyet ayrımı yapılıyor mu?</i>	25,6	60,9	13,6
<i>İşyerinde bir erkek ile eşit koşullarda çalıştığınızı düşünüyor musunuz?</i>	56,2	29,5	14,3
<i>İş yerindeki yasal haklarınızı biliyor musunuz?</i>	53,5	24,6	21,8
<i>Sendikalarının kadınlara yönelik faaliyetlerinden haberdarım.</i>	47,4	27,3	25,3
<i>İş yerinde cinsiyetimin kariyer yapmamda bir engel olduğunu düşünüyorum.</i>	21,6*	67,2**	11,3

*"katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" diyenlerin

**"katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum" diyenlerin oranlarını ifade etmektedir.

Kaynak: Hak-İş (2017) "Sendikal Bakış Açısıyla Kadın Çalışanlar İçin Sorun Çözme Yöntemleri başlıklı çalışmasının sonuçlarından, grafik ve tablolarından yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Bahsi geçen çalışmada, -kararsızları dışarda bırakarak- katılımcılar arasında "Sendikaların kadına yönelik daha fazla çalışma yapması gerektiğine inanıyorum" ifadesine "Katılıyorum" ve "Kesinlikle katılıyorum" diyenlerin oranı %76,7 iken "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle katılmıyorum" diyenlerin oranı %10,3'tür (bkz.Grafik 90, s.274). Kadın çalışanların %67,9'u sendikal faaliyetlere katılımlarında eşinin/ailesinin izin verdiğini belirtirken, eşinin izin vermediğini ifade edenlerin oranı %15,2'dir (bkz.Grafik 93) (s.281). Katılımcılar

arasında "Sendikalarda iş yeri temsilciliği, delege, il ve merkez yönetiminde kadınların daha fazla yer alabilmesi için kadınların teşvik edilmesini isterim" ifadesine "Katılıyorum" ve "Kesinlikle katılıyorum" diyenlerin oranı %78,9 iken "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle katılmıyorum" diyenlerin oranı %9,2'dir (bkz. Grafik 94, s.283) Katılımcılar arasında "Sendikamda kadın üyelerin ihtiyaçlarına yönelik taleplerine önem verilmektedir" ifadesine "Katılıyorum" ve "Kesinlikle katılıyorum" diyenlerin oranı %47,3 iken "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle

katılmıyorum” diyenlerin oranı %20,9’dur (bkz.Grafik 104, s.291). Özetle, kadınlar sendika içinde yaşadıkları cinsiyetlerarası ayrımcılıklara, sadece kadın olmaktan dolayı sorunlar yaşadıklarına, sorunlarına yeterli düzeyde çözüm bulamadıklarına ve yeterli düzeyde temsil edilmediklerine işaret etmektedirler. Bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, sendikalara katılımın önündeki en büyük engel niteliğindeki cinsiyetlerarası ayrımcılığa yol açan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri sendika içinde de türev nitelikte pek çok kadına özgü soruna yol açmaktadır. Bu sorunların görünür kılınması ve çözüm bulması ise kadınların sendikal yönetim ve idarelerinde söz sahibi olabilmeleridir.

2.2. Türkiye’de Sendika Yönetiminde Kadınların Yeri

Kadınların sendikalarda maruz kaldığı ayrımcı uygulamaların yaşandığı en üst seviyenin güç ve iktidar ilişkilerinin daha çok görünürlük kazandığı yönetim kademeleri olduğu da açıktır. Türkiye’de sendikalarda kadınlar, karar alma mekanizmalarında neredeyse yoktur. Bununla birlikte, birçok sendika, verilerini cinsiyet temelinde tutmadığı için sendikalarda yönetici düzeyde temsil edilen kadın sayısı ile ilgili net verilere de ulaşamamaktadır. Sendikaların merkez yönetimlerinde kadın sayısı yok denecek kadar azdır (Keleş, 2018, s.2049). Araştırmalar, kadınların sendikaların yönetiminde yer almalarının da önünde ciddi engellerin ve zorlukların olduğunu göstermektedir. Bu nedenle kadınlar sendikalarda merkez yöneticiliği yerine daha çok sırasıyla işyeri temsilciliği, delegelik ve şube yönetimlerinde yer alabilmektedirler (Beken, 2015, s.168). Örneğin yukarıda da ifade edildiği gibi, Eğitim-Sen üyelerinin %46’sını kadınlar oluşturduğu halde, sendikanın karar ve yönetim organlarında yer alan kadınların oranı, üyelik oranının yarısından daha azdır. Buna karşın Avrupa ülkelerindeki sendikaların yönetimlerinin %80-90’ını kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo-5’de görüleceği gibi Türkiye’de kadınların sendikaların seçilmiş yönetim organlarındaki oranı son derece düşüktür. ÇSGB’nın 2009 verilerine göre, İşçi sendikaları

başkanları arasında kadınların oranı %6.4 iken yönetim kurulu üyeleri arasında ise bu oran %10’dur. 2015 yılı verilerine göre; 175 kamu sendikası başkanından sadece 7’si kadındır. 1062 yönetim kurulu üyesinin ise sadece 93’ü kadındır, 596 denetim kurulu üyesinin sadece 72’si kadın ve 603 disiplin kurulu üyesinin sadece 88’i kadınlardan oluşmaktadır. Sendikaların bu olumsuz tablosu, kamu görevlileri sendikaları konfederasyonlarında da farklı değildir. Toplamda 11 olan kamu görevlileri sendikaları konfederasyonlarından sadece bir tanesinin başkanı kadındır. Toplam 82 olan yönetim kurulu üyelerinin ise sadece 5’i, toplamda 44 üyesi olan denetim kurullarının sadece 4 üyesi ve yine toplam üyesi 44 olan disiplin kurulu üyelerinin sadece 4’ü kadın üyelerdir. 2016 yılında ise, toplamda 176 olan sendika sayısının sadece 7’sinin başkanı kadın üyelerdir. 925 olan toplam yönetim kurulu üye sayısının 81’i kadın üyelerden, toplam 541 olan denetim kurulu üye sayısının 44’ü kadın üyelerden ve toplam 585 olan disiplin kurulu üyelerinin de sadece 56’sı kadın üyelerden oluşmaktadır. Tablo-5’de görüleceği gibi, kadınların sendikaların zorunlu organlarında kısaca yönetimdeki temsil oranları olması gereken en az düzey olarak kabul gören %27-30 değerlerinin çok altındadır.

İşçi sendikaları konfederasyonlarının zorunlu organları incelendiğinde, tüm zorunlu organlar içinde kadın üye sayısının sadece 188 olduğu görülmektedir. 2019 yılı görünümü ise son 10 yılda sendikaların yönetiminde kadın azlığına ilişkin değerlerin pek değişmediğini ortaya koymaktadır. 2019 Kasım ayı itibariyle Türkiye’nin en büyük üç işçi konfederasyonu olan TÜRK-İŞ ve HAK-İŞ Yönetim kurullarında, Denetleme ve Disiplin kurullarında (TÜRK-İŞ’te raportör hariç, HAK-İŞ’te yedek üyeler hariç), Bölge ve İl temsilciliklerinde, kısacası zorunlu organlarında hiçbir kadın yönetici bulunmamaktadır. DİSK’te Genel Başkan düzeyinde bir kadın yönetici bulunmaktadır. Üye sendikalar açısından bakıldığında ise üye sayısı daha az, güçsüz ve genellikle hizmetler sektöründe örgütlü olan bir

sendikada (BAK-SEN) kadın yönetici olduğu görülmektedir. Memur sendikalarının bağlı olduğu KESK’te eş başkanlık olduğu için, genel başkan düzeyinde bir kadın yönetici, yürütme kurulunda üç kadın yönetici, disiplin ve denetleme kurullarında da toplam beş kadın yönetici bulunmaktadır. Ne Memur-Sen’in ne de Türkiye Kamu-Sen yönetim kurulunda hiç kadın yönetici bulunmamaktadır. (Ayrıntı için bkz. kurumsal web sayfaları: ailevecalisma.gov.tr; turkis.org.tr, hakis.org.tr ve disk.org.tr) Sendikalar içinde aktif olan sınırlı sayıdaki kadının görevlerine

baktığımızda da tablo kadınlar açısından olumsuzdur. Kadınlar genel olarak şube yönetimlerinde amatör yöneticilik, işyeri sendika temsilciliği ve delegelik gibi, icrai nitelikte olmayan ve sadece erkek yöneticilerin gerek duymaları halinde aktif hale geçebilen, aslında pasif konumlarda görev yapmaktadırlar. Oysa kadınların karar alma mekanizmalarında ve sendikal politikaların oluşturulması ve uygulanması bağlamında güç ve yetki kullanabilecekleri düzeylerde yoğunlaşmaları gerekmektedir.

Tablo 5: Kadınların Sendikaların Seçilmiş Yönetim Organlarındaki Payları

Sendikalar	Yıl	Kadın Başkan/ Sendika Sayısı	Temsil gücü (%)	Kadın/ Toplam Yönetim Kurulu Üyesi	Temsil gücü (%)	Kadın/ Toplam Denetim Kurulu Üyesi	Temsil gücü (%)	Kadın/ Toplam Disiplin Kurulu Üyesi	Temsil gücü (%)
İşçi Sendikaları	2009		6,4		10				
Kamu Sendikası	2015	7/175	4	93/1062	8,75	72/596	12	88/603	14,5
Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonları	2015	1/11	9	5/82	6,09	4/44	9	4/44	9
Kamu Sendikası	2016	7/176	3,9	81/925	8,7	44/541	8,1	56/585	9,5

Kaynak: Elde edilen veriler ışığında tarafımızca oluşturulmuştur. Rakamlar en yakın değerleriyle verilmiştir.

Kamusal yaşamın erkeklere atfedilmesi ve kadınların daha duygusal hareket ederek yöneticilik için gerekli görülen rasyonaliteden uzaklaştıkları yönündeki ataerkil zihniyet sendikacılığı erkeklere mal etmekte ve “sendikacılık erkek işidir” algısı toplumsal bellekteki yerini korumaktadır. Sendikalar da kadın sorununu görmezden gelmekte ya da sorumluluk almayı reddederek kadını suçlayıcı bir bakış açısı sergilemektedir (Keleş, 2018, s.2050). Kadınların sendikal örgütlenme karşısında isteksiz oldukları bir neden olarak ileri sürülmektedir (Urhan, 2014, s.58).

2.3. Kadınların Sendikalaşmasının Önündeki Engeller

Buraya kadar yapılmış olan açıklamalarda da zaman zaman yer aldığı gibi, kadınların sendikalı olmasının önündeki engeller ile sendikalı kadınların karşılaştığı sorunların benzer olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu sorunlar “toplumsal cinsiyet, kadınların ikili sorumluluğu ve sosyal aktörler” olarak sendika ve toplumun tavırları ile ilişkilidir (Beken, 2015, s.173). Toplumsal cinsiyetin bir yansıması olan kadının “ailevi sorumlulukları” en büyük engeli teşkil etmektedir. Toplumsal cinsiyete bağlı ataerkil egemen anlayışın getirdiği dayatmalar, kısıtlamalar, cinsiyet rollerine bağlı

kalıp yargılardır. Toplumun erkek-kadın eşitsizliklerine yönelik bakış açısının bir yansıması olan toplumsal cinsiyet ve onun uzantısı niteliğindeki cinsler arası ayrımcılıklar sendikal düzleme de yansıyor, sendikaların erkek egemen bir yapıya bürünmesine yol açmaktadır.

Sendikal demokrasi ve sendika içi temsilde yaşanan eşitsizlikler de sendikalı kadınların karşılaştığı sorunlar arasındadır (Urhan, 2009, s.93). Kadınların sendikal katılımının ve temsillerinin düşük seviyede oluşu “yalnızca sendikalardaki erkek egemen yapıdan kaynaklanmamakta; aynı zamanda kadınların özellikle formel sektörde düşük istihdam düzeyi, kadınların belirli sektör ve mesleklerde ayrışması, toplumsal cinsiyet rolleri ile kadınlara yüklenen aile içi sorumluluklar da kadınların örgütlenmesinin önünde engel oluşturmaktadır”(Toksöz ve Erdoğan, 1998, 63).

Kadınların sendikalara bakış açılarını olumsuz etkileyen ve sendikal hareketi benimsemelerini zorlaştıran unsurlar, genel olarak sendikaların yapısından ve faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu unsurlar arasında, sendikaların kadınları temel alan sorunlara karşı ilgisiz kalmaları ve çözüm üretme konusunda gerekli çabayı göstermemeleri, kadın çalışanların çıkarlarını gözetecek hükümlere toplu iş sözleşmelerinde yer vermemeleri (doğum izinlerinin süresi ve ücretlendirilmesi, çocuk bakım üniteleri, vardiyaların kadınlara göre ayarlanması, çalışma saatleri vb.) nedenler sıralanmaktadır (Toksöz, 1994, s.442). Türkiye’de özellikle de özel sektörde işverenlerin, işçilerin sendikalaşmalarını engellemek için farklı pek çok yöntem kullanıldığı ifade edilmektedir. Bunlardan kadınlara yönelik uygulamalara bazı örnekler aşağıda yer almaktadır:

- i. Sendikalaşan kadın işçilere kocaları ya da aileleri yoluyla sendikadan istifa etmeleri için baskı yapma,
- ii. Mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kullanarak 'kadının sendikayla işi olmaz'

gibi söylemlerle kadın işçileri sendikadan uzak tutmaya çalışma,

- iii. Hamile ya da çocuklu kadın işçileri, sendikadan istifa etmeleri için zorla mesaiye bırakma,
- iv. Çalışma saatlerini uzatma ve sendikalaşan kadın işçilere fiziksel veya sözlü cinsel tacizde bulunmak.

Kadınların istihdam edildiği sektörlerin, örgütsüz işler olarak tanımlanabilecek geçici, kısa süreli ve güvencesiz işlerle özel hizmetler sektöründe yoğunlaşması, kadınların sendikalaşma imkân ve isteklerini azaltmaktadır. Her ne kadar kısa süreli veya yarı süreli çalışmak kişisel bir tercih gibi görünse de, aslında kadınların tam zamanlı işlerde çalışmasını engelleyen ev ve aile ile ilgili rol ve sorumlulukların ebeveynler arasında eşit dağılmamasının bu konuda etkisi büyüktür. Rapor, aile içinde ve aile ile devlet arasında bakım işlerinin daha eşit paylaşılması için bu dinamiği değiştiren kanunlar ve uygulamaları ortaya koymaktadır. Uluslararası çalışma Örgütü (ILO) (2019) raporuna göre⁸, “Erkekler ücretsiz bakım işlerini daha eşit oranda paylaştıklarında, yönetici pozisyonlarındaki kadın sayısı artıyor”. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliğinin daha fazla olduğu çalışma yaşamının yaratılmasında erkeklerin rolünü vurguluyor. Diğer önemli bir noktada ücretler konusunda ortaya çıkmaktadır. Cinsiyetler arası ücret farklılığı olarak adlandırılan bu durum, aynı işi yapan erkekler ve kadınların farklı şekilde ücretlendirilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Aynı raporda, son 20 yılda, kadınların ücretsiz bakım ve ev işlerine harcadıkları süre hiç azalmadığı; erkeklerinkinin ise yalnızca günde 8 dakika arttığı belirtilmektedir; “Bu hızla giderse, ücretsiz bakım işine harcanan süre bakımından eşitliği sağlamak için 200 yıldan fazla bir sürenin geçmesi gerekecek” denmektedir (p.9).

Kadınların sendikalı olmasının önündeki engellerden bir diğeri de eğitim düzeyleri konusunda bir fark olmamasına rağmen kadınların kilit pozisyonlara terfi veya atanma konusunda

8

https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_674816/lang--tr/index.htm

genellikle erkeklerin arkasında kalmasıdır. Bu durumun sendikal örgütlerin erkek egemen yapısı ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (Yenihan ve Cerev, 2016, s.155)

TÜRK-İŞ'e bağlı değişik sendikalardan 141 kadın sendikacıyı kapsayan bir araştırmanın sonuçlarına göre (Urhan, 2014, s.25);

- i. Eşin destek ve yardımcı olduğu durumlarda sendikaya katılım desteği, ev/ailenin normal düzeninin sürmesine zarar vermemek şartıyla söz konusu olmuştur. Bu düzen aksadığında aile içinden itirazlar yükselmektedir.
- ii. Alt düzeydeki görevlere talip olduklarında kadınlar daha kolay kabul görmektedir. Özellikle temsilcilik görevine seçilme sürecinde engellenmeden ziyade teşvik edilmektedirler. Çünkü işyerinde aktif çalışacak işçilere gereksinim duyulmaktadır.
- iii. Engelleme durumu kadınların delegeliği ve şubelerin yönetimine aday olmaları sırasında ortaya çıkmaktadır. Seçim sürecinde erkeklerin kendi aralarında türlü seçim oyunlarına başvurmaları olağan bir durumdur. Ancak kadınlar aday olduğunda onların cinsiyetleri öne çıkarılmakta ve özel yaşamlarına dil uzatılarak, aşağılanmaları gündeme gelmektedir.

Araştırmada kadınların bir üst düzey yöneticiliğe gelme çabalarına yönelik erkeklerden gelen engellemelere ve tepkilere de yer verilmiştir. Bir şekilde yönetime seçilen kadınların erkek egemen sendikal yapı içinde kendilerini kabul ettirmelerinin pek kolay olmadığını da altı çizilmiştir.

Ulutaş ve Pala'nın (2012) seçilmiş sendikaların ilgili uzmanlarıyla yapılan

görüşmelerden elde edilen araştırmasına göre⁹; Sendikaların özellikle 8 Martlarda, kadın üyelerine yönelik bazı etkinlikler düzenlemeleri olumlu olmakla birlikte, çoğu sendikaların kadın üyelerine yönelik faaliyetleri yalnızca bununla sınırlı kalmaktadır. Bu durumun temel nedeni, sendikaların cinsiyet eşitliği politikalarını ana program ve politikalarına dâhil etmemeleri olarak açıklanmaktadır. Araştırma, kadın sorunlarının görece önemsiz ve görünmez kılındığını, diğer kamuoyunu meşgul eden örneğin kıdem tazminatı vb. konular nedeniyle de, sendikal gündemin son sıralarında yer aldığını göstermektedir. Bütün bu bulguların, kadın üye sayısını artırmaya dönük stratejilerin geliştirilmemesine neden olduğu belirtilmiştir (s.298).

Sonuç itibarıyla, sendikalarda toplumsal cinsiyet politikaları kurumsallaştırılmamış, pek çoğunda kadın hak ve sorunları tüzük güvencesine alınmamıştır. Araştırmalar, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının sendikaların ana politikalarında yer bulmadığını, karar mekanizmalarında kadınların görünmez olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV) raporu (2013); sendikalarda kadın temsil oranlarının oldukça düşük olmasının yanı sıra sendikaların neredeyse tamamının, bu durumu değiştirmek için somut adımlar atmadığını da göstermiştir. Ayrıca raporda, sendikaların cinsiyet körü bir yönetim anlayışını benimsemeye devam ettikleri de belirtilmektedir. Rapora göre, kadınların sendikalaşma oranlarının düşük olmasının sebebi; kadınların "doğa"ları gereği örgütlenme eğilimlerinin düşük olması değil, sendikaların kadınların özgül koşullarını gören bir örgütlenme stratejisini kuramamış olmalarıdır. Ayrıca, bu tür mekanizmaları oluşturmaya öncelik veren sendikaların hem kadın üye oranlarının ve hem de yönetim kademesindeki kadın üye oranlarının, diğerlerine göre daha yüksek olduğu tespitine de yer verilmiştir.

⁹ Bu araştırmada, en büyük üç işçi konfederasyonu ve bunlara bağlı sendikaları kapsama almış olup, bu sendikalarda kadın çalışanların konumu, toplumsal cinsiyet eşitsizliği

sorununa ilişkin yaklaşımları, kadın işçileri örgütlemeye ve kadın çalışanların sorunlarını çözmeye yönelik çabaları değerlendirmiştir.

Söz konusu sorunlar karşısında olumlu gelişmelere örnek olarak, sendika tüzüklerinde kadın kotası ve toplu sözleşmelerde kadın haklarına ilişkin düzenlemelerin yer alması için çalışacak olan ve memur ve işçi sendikalarının cinsiyetçi yapısına karşı örgütlenen kadınlar “Cinsiyetçi Sendika Tüzüklerine Karşı Kadın Platformu”nun 2010 yılında oluşturulması verilebilir. Böylesi olumlu gelişmeler yanında bazı sendika ve konfederasyonların kadın üye sayısını ve kadınların sendikadaki yönetsel temsilini artırmaya, cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik adımlar atıyorlar. Örneğin, sendikalarda, cinsel taciz bir disiplin suçu sayılmaması, sorunu görünmez kılmaktadır. Bu konudaki devrim niteliğindeki düzenlemeleriyle verilebilecek ilk örnek; 2011 yılında PETROL-İŞ Sendikası’nın 26. Genel kurulu sonrasında tüzüğü, toplumsal cinsiyet bakış açısı ile gözden geçirilerek, kadın-erkek eşitliğini gözetecek biçimde değiştirilmiştir. Sendikanın görev ve yetkilerinin tanımlandığı 4. Madde’ye “kadın-erkek eşitliğini savunmak, bu eşitliğin inşası için evde, işyerinde ve sendikada gereken her türlü önlemin alınması ve uygulanması için çaba sarfetmek, bu amaçla kadın büroları ve komisyonları kurmak, kadına yönelik her türlü şiddete karşı mücadele etmek” biçiminde bir fıkra eklenmiştir. Bunun yanı sıra Merkez Yönetim Kurulunun Görev ve Yetkileri’nin tanımlandığı 23. maddeye de “kadın-erkek eşitliğini sağlamak amacıyla toplumsal cinsiyet eğitimleri vermek, kadın büroları ve komisyonları kurmak şeklinde bir bölüm eklenerek, kadın ve eşitlik çalışmaları teminat altına alınmıştır. Ana tüzükteki devrim niteliğindeki değişim 123. maddede olmuştur. Bu maddeye göre, “Disiplin kurulları, kadına yönelik cinsel taciz, mobbing ve şiddet uygulayanlar hakkında aşağıdaki disiplin cezalarını vermeye yetkilidir. Kadınlara yönelik şikâyetlerde, kadının beyanı esastır, karşı taraf aksini ispatla yükümlüdür” paragrafı eklenmiştir. (<https://www.petrol-is.org.tr/sites/default/files/tuzuk.pdf>) Böylece, Türkiye’de işçi sendikaları tarihinde bir sendika ilk defa, kadına yönelik suçlarda kadının beyanını esas almıştır (Ulutaş ve Pala, 2012, s.301). Genel bir

başka olumlu örnek sendika çatısı altındaki yönetici, idareci ya da işçi düzeyinde gerçekleştirilen toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda verilen eğitimlerin varlığıdır.

Eğitim sendikalı tüm işçiler için bir hak olarak kabul edilmeye başlandığından sendikalar sendika yönetici ve temsilcilerine çeşitli konularda eğitim vermeleri yanında üyelerine mesleki amaçla veya üyelerin ilgi alanları ile ilgili konularda eğitim vermeye yönelmişlerdir. Sendikalar eğitimle ilgili olarak eğitim gereksinimlerini saptamakta, eğitim anlaşmaları yapmakta ve eğitim programları düzenlemektedirler. Almanya ve İngiltere’de eğitim anlaşmaları önem taşımaktadır. Hollanda sendikaları vasıfsız işçilerin eğitilmesi ile eğitime karşılık sınırlı ücret artışını kabul edebilmektedirler (Tokol,2002). Ayrımcılık konusunda farkındalık yaratabilecek eğitimler, tüm çalışanlara bir yandan sorunlarının ortak olduğunu gösterebilecek diğer yandan özellikle kadın sorunlarının çözümünün de ancak örgütlü bir şekilde yaratılabilecek olan bilinçli politikaların geliştirilmesi ile mümkün olabileceğini anlama olanağı yaratacaktır.

Kadın çalışanların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların çözümünde ihtiyaç duydukları eğitim ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla sorulan soruya verdikleri cevapların dağılımı incelendiğinde %60,8 (1662 Kişi) oran ile “Çalışma Hayatında ve Sendikalarda Kadın Yasal Hakları Eğitimi” ihtiyacının birinci sırada çıktığı görülmektedir. “Kişisel Gelişim Eğitimleri”ne ihtiyaç duyduklarını belirten kadınların oranı %49,9 ile 2. Sırada çıkarken, %29,3 “Genel sendikacılık eğitimi” ve %26,5 oranında “Toplumsal Cinsiyet eşitliği eğitimleri” azımsanmayacak oranlardadır (Hakiş, 2017, s.319). Hakiş’in (2017) “Kadın Çalışanlar İçin Sorun Çözme Yöntemleri”nin en başında “Yenilikçi eğitim modülleri ile toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda sürdürülebilirliği sağlamak ve farkındalığı arttırmak” yer almaktadır. Diğer öneriler; “Kadınların sendikalarda ve çalışma hayatındaki konumunun geliştirilmesine katkı sağlamak; Kadın temsilciler ve şube yönetimlerinin sendikal ağ ve iletişim konusunda bilinçlendirilmesini sağlamak; Kadın Sorunlarını

çözmede sendikal bakış açısını güçlendirmek ve yaygınlaştırmak; Kadın sorunlarına yönelik yenilikçi ve farklı çözüm yöntemleri oluşturmak” şeklindedir. (s.357) Ancak, bu öneriler içinde yönetim düzeyinde daha çok kadın temsiline ihtiyaç duyulduğuna dair hiçbir vurgu yapılmamış olması dikkat çekicidir.

Sendikaların kadınlara ilgisiz kalması, aile sorumlulukları, çalıştıkları işin niteliğine bağlı nedenlerle sendikalaşma eğilimi düşük olan kadınların sendikalaştırılması sendikalar için özel bir çaba gerektirmektedir. Bu amaçla bazı sendikalar toplu sözleşmelerde eşitlik konularında düzenlemeler yapmakta, eşitlik politikaları ve olumlu eylem programları düzenlemekte, kadın ve eşitlik komiteleri kurmakta, kadın sorunları ile ilgili konularda kampanyalar yapmakta, kadın sorunlarına yönelik özel hizmetler sunmaktadır. Kadınların sendika yönetimlerinde temsiliyi sağlamak amacıyla da kota uygulaması, yönetim organlarında belirli sayıda kadına temsil olanağı verilmesi, kadınların sendikal konularda bilgilendirilmesi, sendika toplantı zamanları ile sendikada kullanılan dile dikkat edilmesi gibi yöntemlere başvurulmaktadır. Ancak bu konudaki sendika çabalarının henüz yeteri ve başarılı olduğunu söylemek oldukça güçtür (Tokol,2002).

Dünya geneline bakıldığında, 2018 yılı 8 Mart’ında İspanya’da gerçekleşen ve 6 milyon kadının katıldığı grev, 2019 yılında Hindistan’da 8-9 Ocakta 200 milyonu aşkın işçinin katıldığı ve kadın işçilerin etkin olduğu genel grev, İran’da baskıcı molla rejimine karşı özgürlükleri için mücadele eden kadınlar, ABD’nin pek çok eyaletini sarsan öğretmen grevlerinde öne çıkan kadınlar, sarı yelekleriyle Fransa sokaklarında yerini alan kadınlar, Sudan ve Cezayir’de diktatörler deviren mücadelelerde başı çeken emekçi kadınlar, İsviçre’de yüz binler olup “artık yeter” diyen kadınlar; Bugün cinsiyet ayrımcılığına, sömürüye, yoksulluğa, tacize, şiddete karşı korkusuzca mücadele edenler emekçi sınıfların kadınlarıdır (Şanlı, 2019, p.17).

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye’de resmi ve fiili sendikalaşma istatistikleri tartışmalı bir konudur. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verileri ile sendikaların söylemleri farklılaşmaktadır. Ülkemizde son 20 yılda genel sendikalaşma oranı azalırken, kadınların istihdama katılımındaki artış paralelinde sendikalaşma oranı da artıyor görünmektedir. Buna karşın, ülkemizde kadın istihdamı ve kadınların sendikalaşma düzeyi OECD ve AB ülkelerinin çok gerisindedir. Kadın çalışanlar, erkeklere oranla sendikal örgütlenme ve toplu sözleşme olanağından daha az yararlanabilmektedir. Kayıt-dışı istihdam edilen kadınların örgütlenmesindeki güçlükler bir yandan sendikaların bu kadınlara ulaşmasını zorlaştırırken, diğer yandan söz konusu kadınları ekonomide görünmez kılarak sömürüye açık hale getirmektedir.

Sendikalarda erkek egemen sistem hâkim durumdadır. Sendikaların yönetimi, denetim ve disiplin kademeleri erkeklerden oluşmaktadır. Kadınlar sendikaların karar mekanizmalarında yer alamamaktadır. Kadınlar adına toplu sözleşme masasına oturanların erkekler olması nedeniyle cinslerarası haklarda da -örneğin ücretlerde- büyük dengesizlikler oluşmaktadır.

Cinsiyet eşitliği yaklaşımı, kadınların sendikal temsil gücünün artırılmasında önemli yer tutmaktadır. Bu yaklaşım sendikal eğitim ve faaliyetlerde de esas alınarak bir ana eksen şeklinde ve tüzükler kapsamında güvenceye alınıp, tüm pratiklere yansıtılmalıdır. Sendikalardaki erkek egemen yapının kadınların önüne çıkardığı engellere yönelik gerek sendika içi gerekse sendika dışı, kurumsal nitelikte denetim, yaptırım, destek ihtiyacı söz konusudur. Örneğin: Yasal bir kadın kotası getirilmesi önemli bir adım olacaktır. Sendikalarda kadın kotasının olmasına ve kadınları merkezine alan politikalara yol verecek cinsler arası eşitlik ilkesi çerçevesinde oluşturulmuş tüzüklere ihtiyaç duyulmaktadır. Sendikaların tüzüklerinde kadın haklarına ilişkin düzenlemelerin yer alması için mevcuttaki yetersiz olan çalışmaların artırılması gereklidir. Alternatif sendikal kadın

örgütlenmeleri, kadın girişimleri bu mücadele yalnız bırakılmamalı, geleneksel sendikalara örnek teşkil etmelidir.

Sendika-kadın ilişkisine yönelik yapılan araştırmaların ortak noktası, kadınların sendikalara olan ilgisizliğinin, bilgisizliğinin ve sendikal yönetimlerde yer alamamalarının sorumluluğunun önemli oranda sendikalara ait olduğu şeklindedir. Bu noktada kadınlara ulaşmak, kadınları sendika üyesi olmak konusunda cesaretlendirmek kadar sendika içi yönetimde kadınlara yer vermek, ilerlemelerini destekleyici faaliyetlerde ve desteklerde bulunmak sendikaların yapabilecekleri arasında sayılabilir.

Toplu sözleşmelerde kadınlara özgü sorunların yer almaması toplumsal cinsiyet yaklaşımlarının bir yansımasıdır. Örneğin: çocuk bakımının kadına ait bir sorumluluk olduğuna ilişkin toplumsal kabul toplu sözleşmelerde yeniden üretilmektedir. Bir başka örnek, çalışmak sanki anne olma vasfını ortadan kaldırıyor gibi, kreş yardımı raporlu süreler hariç fiili çalışılan günle orantılı olarak verilmektedir. Kadınlara özgü sorunların her düzlemde olduğu gibi sendikal alanda da çözümü, toplumsal cinsiyet kalıplarının ortadan kaldırılarak “yönetim” veya “sendika erkek işidir” düşüncesinin ortadan kaldırılmasıdır. Oysa sendikalardaki erkek egemen yapı, var olan toplumsal cinsiyeti yönetimlerinde, politikalarında hatta üyeleri arasında kadınlara yer vermeyerek yeniden üretmektedirler.

Kadınların sendikaya katılmaları iş güvencesi yaratmanın ötesinde, daha fazla ücret kazanmalarına, erkeklerle daha eşit ücret alabilme şansına sahip olmalarına, daha iyi bir mesleki eğitim edinebilmelerine, annelik sıfatıyla verilen yıllık izinler ve benzeri yan hakları alabilmelerine, sosyal sigorta ödeneklerine erişebilmelerine yol açacaktır. Daha önemlisi, kadınların sendikal katılımının artırılması kadınların kendilerini ilgilendiren konularda kurumsal örgütlülük düzeyinde söz sahibi olabilmelerine de katkı verecektir. Bu sendikaların yönetim ve idari kadrolarında da kadın temsilcilerin yer alabilmeleri ile mümkün olacaktır. Kadınların sendikal alanda yaşadığı sorunların tespitinde, duyurulmasında ve

sorunlara yönelik çözüm politikalarının üretilmesinde kadınların sendikaların karar ve yönetim seviyelerinde söz sahibi olmaları bir zorunluluğa dönüşmektedir. Örneğin, iş ve aile yaşamının uzlaştırılması anlamında yapılabilecek düzenlemeler ve tercih edilecek politikaların oluşturulması sürecinde sendikalar etkili bir aktör olarak yer alabilir. Aksi takdirde, -1999 yılı kurulan TÜRK-İŞ’in büyük destek verdiği ve işçi sınıfının o tarihe kadarki en geniş katılımı ve kapsamlı ortak belgesini yaratan Emek Platformu Programı’nın erkek olan üst idarecilerinin, programın takipçisi olmaması, talepleri hükümet temsilcilerine iletmemesi sonucu hayata geçirilememesi ve programın sonlanması örneğinde olduğu gibi- tabanda verilen çabalar, tavanda yok olup gitmekte; kadınlar ilgili mercilere başka bir deyişle karar mekanizmalarına ya da politika yapıcılara seslerini duyuramamaktadırlar. Oysa çalışmada örnek olarak değindiğimiz sendikal ve siyasal alanda kangrenleşmiş sorunlara işaret eden 14 Haziran 2019 İsviçre “Kadın Grevi” eyleminde sendika bürokratlarının feminist örgütlerin yaklaşımlarına paralel nitelikteki sendika bürokratların yaklaşım ve tutumları, federal hükümetin ve bazı kanton yöneticilerinin greve karşı yasağcı ve sert tutumlarını yumuşatmasını sağlamıştır. Örneğin: Kanton yöneticilerinin grevi yasadışı ilan etmekten vazgeçmesine ve işverenlerin kadınların “greve” katılabilmesi için ara formüller önermelerine neden olmuşlardır. Böylece kadınlar bir araya gelerek geçmişte olduğu gibi, belki de yeniden hemcinsleri lehine değişimlerin yaşanacağı yeni bir dönemin kapısını aralayacak şekilde seslerini duyurabilmişler, tepkilerini ve güçlerini ortaya koyabilmişlerdir.

Sendikalara katılım yanında her düzeydeki yönetim seviyelerinde yer almak için kadınlar eğitilmeli, cesaretlendirilmeli, geleneksel rollerinin sorumluluklarını hafifletici politikalar ve destek hizmetler sunulmalıdır. Ancak, tüm bunlardan belki de en önce önlerindeki en büyük engel olan ayrımcı ve cinsiyetçi zihniyetler değiştirilmelidir. Bu konuda tek bir sorumlu ya da tek bir çözüm mümkün değildir. Tüm toplum bireyleri ve en temel kurum olan ailede başlamak üzere tüm kurum ve kuruluşlar sorumludur.

KAYNAKÇA

- ACSHB, (2018). T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı*, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/> (10.09.2018)
- Bayrak,S., (2018). Bir İskandinav Refah Devleti Modeli Olarak İsveç'te Esnek Çalışmanın Genel Görünümü, *ÇSGB, Çalışma Dünyası Dergisi*, S.6.
- Beken, H.G., (2015) Kadınların Sendikal Katılımını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Yıl: 4, Sayı: 9 (2015/2) ISSN: 2147-3668.
- ÇSGB, (2018). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Çalışma Genel Müdürlüğü, 2017 Çalışma Hayatı İstatistikleri, ISSN: 1301-2908, Ankara.-3668.
- DİSK, (2019). *Sendikalaşma Araştırması 2019*, http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/Sendikalasma_Arastirmasi.pdf , (08.10.2019)
- DİSK/GENEL_İŞ, (2018), *Türkiye'de Kadınlar ve Kadın Emeği Raporu*, Mart 2018, Araştırma Dairesi, Ankara, <http://cloudsdomain.com/uploads/dosya/16684.pdf>, (09.07.2018)
- Eğitim-Sen, (2010). "Sendikada Kadın Temsili" 2010 araştırması <https://m.bianet.org/bianet/emek/126911-egitim-sen-sendikada-kadin-temsili-ni-arastirdi> (05.09.2018)
- Global Gender Report, (2017). <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2017>, (02.07.2018)
- Hakış, (2017). *Sendikal Bakış Açısıyla Kadın Çalışanlar İçin Sorun Çözme Yöntemleri*, Hak-ış Konfederasyonu Yayın No: 60, Ankara: Uçan
- İKV, (2019). AB Katılım Sürecindeki Türkiye'nin Kadın İstihdamı Karnesi, Ocak 2019, İstanbul, *Değerlendirme Notu*, www.ikv.org.tr/
- ILO, (2019). ILO News, *Work-related gender gaps persist but solutions are clear – new ILO Report*, 07March2019, ilo.org/global
- Keleş, D., (2018). Türkiye'de Sendika Kadın İlişkisi: Sendikacı Kadınların Bakış Açıklarına İlişkin Değerlendirme, *Çalışma ve Toplum* 2018/4.
- Resmi Gazete, (2019). 6 Temmuz 2019 tarihli Tebliğ, T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sendika üye sayıları hakkında, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/12228/2019_uyesayilari.pdf (07.09.2019)
- Sosyal-İş, (2010). 8 Mart'ın 100. Yıldönümünde Türkiye'de Ve Dünyada Kadın Emeği Ve İstihdamı Raporu, <http://www.sosyal-is.org.tr/index.php/guncel-haberler/raporlar>, (15.06.2011)
- Şanlı, E. (2019). "İsviçre'de Kadın Grevi: Kapitalizm Altında Eşitlik Yok!", *Marksist Sınıf Mücadelesinde Tutum*, 03.07.2019.
- Toksöz, G., (1994). Kadın Çalışanlar ve Sendikal Katılım, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, C.49, S.3, ss.439-454.
- Toksöz, G. ve Erdoğan,(1998) S., *Sendikacı Kadın Kimliği*, Ankara: İmge.
- TÜİK, (2017). *İşgücü İstatistikleri*, Temmuz 2017, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24632>, (15.06.2018)
- TÜİK, (2018). *Haber Bülteni*, 26 Ekim 2018, Sayı: 27859, İş ve Aile Yaşamının Uyumunu, II. Çeyrek: Nisan – Haziran, Ankara. <http://tuik.gov.tr/> (22.03.2019)
- TÜSİAD (2016). *Women Matter Turkey 2016 - Turkey's Potential for the Future:*

Women in Business Raporu, McKinsey & TÜSİAD,
<https://tusiad.org/en/reports/item/9642-women-matter-turkey-2016-report-turkey-s-potential-for-the-future-women-in-business> (02.12.2018)

- Uçkan; B. Ve Kağncıoğlu, D. (2009). İşçilerin Sendikalara İlişkin Algı ve Tutumları: Eskişehir Örneği, *Çalışma ve Toplum*, 2009/3.
- Ulutaş, Ç. Ve PALA, H. Z., (2012). "Sendikalarda Kadın Sesi: Türkiye'de Sendikalar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, *IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, <https://www.academia.edu/31119889/>, (28.11.2018)

Urhan, B., (2014). *SENDİKASIZ KADINLAR KADINSIZ SENDİKALAR* - Kadın İlişkisinde Görülen Sorun Alanlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", Birinci Basım, İstanbul: KADAV

Yenihan, B. ve Cerev, G., (2016). Sendikalı Kadınlar Ve Yaşadıkları Sorunlar: Kocaeli-Gölcük'de Kamu Çalışanları Sendikaları Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C:14, S.4, ss.150-167.